

پوهنوال جلال الدین

په پښتو ادب کې د مثنوي پیدایښت تاریخي او تکاملي سیر

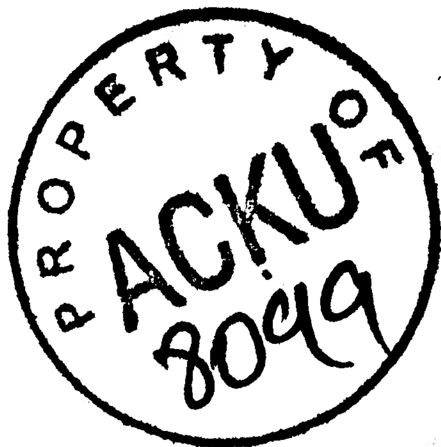
۱۳۷۸

په پښتو ادب کې دمثنوی پیدایښت ، تاریخي او تکاملی سیر

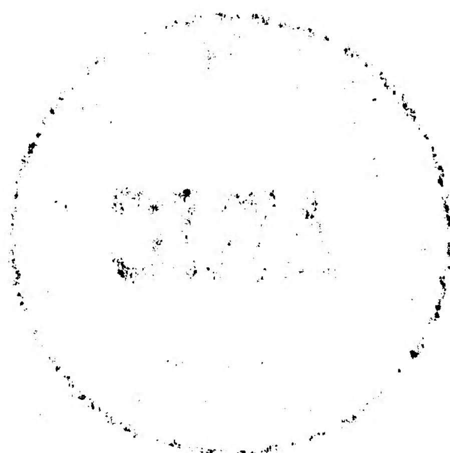

لیکوال

پوهنوال جلال الدین

۱۳۷۸

دکتاب پیژندنه :

* - دکتاب نوم : په پښتو ادب کې دمثنوي پیدایست . تاریخي او تکاملي سیر
* - لیکوال : پوهنوال جلال الدین
* - دچاپ کال ۱۳۷۸ - ۱۹۹۹م
* - خپروونکی دافغانستان دمطالعاتو مرکز
* - دچاپ ځای : دانش کتاب پلورنځی ـ پېښور
* - مهتمم او کمپوزر : محمدطاهر بابړي

مخ	عنوان

سریزه

دپښتو ځانګې درنواستادانوپه هغه غونډه کې چې دپوهندوی نور احمدشاکر په مشري په ۱۳۵۹ ش کال جوړه شوې وه اودیوې لوړې علمي رتبې کاندید استادانو ته دتحقیق اوڅېړنې له پاره موضوع ټاکنې ټاکل کېدې ماته هم په همدغه غونډه کې " په پښتوادب کې د مثنوي پیدایښت تاریخي سیراوتکامل " موضوع وټاکل شوه چې دپوهاند عبدالرزاق زهیر په لارښودنه خپله څېړنه بشپړه کړم مخکې له دې چې په خپله اصلي موضوع پیل وکړم ځینې پوښتنې اومجهولې نکتې مې په ذهن کې پیداکیدې اوهغه داوې چې مثنوي به دلومړي ځل دپاره دچاله خوانه په کوم ځای کې پیل شوې وي؟ اوا مثنوي دعربو ایجاد دی اوکه دعجمو؟

ددې پوښتنو دحل اوځواب پیداکولو په غرض مې دخپل لارښود استاد پوهاند زهیر په مشوره داغوره وګڼله چې دمثنوي دپیدایښت اولرغونتوب په برخه کې مختلفې منابع وګورم دپوهانو اومستشرقینو نظریې ځانته معلومې کړم وروسته په دري ادب کې دموجودو خوندي آثارو په رڼاکې مثنوي اوهم یې مختلف فورمونه واړواړونکیو ته وړاندې کړم له دې وروسته به پخپله اصلي موضوع پیل وکړم څکه په پښتو ادب کې دموجوده موادو له مخې دپنځمې هجري پیړۍ نه دمخه دمثنوي بیلګه نه لرو.

ددې موضوع دتحقیق اوڅېړنې په لړکې سربېره پر لارښوداستاد پوهاند زهیر چې خپلې عالمانه لارښودنې یې په ډېرلوراوپېرزوینې راته کړې اودهیڅ ډول معنوي مرستې دریغ یې نه دی کړی ، دپوهاند رشاد دعلمي تجربو او پراخه علمي معلوماتو څخه مې چې حقاً یې لرې ګټوره استفاده کړې اودواړوپوهاندانو په تحقیق اوڅېړنه کې راته مفیدې لارښوونې کړې او دڅېړنې دمیتود په سمولارو یې

برابر کړی یم دموضوع دڅرګندیدواو روښانتیا په غرض یې کتورماخذ راښودلی زما دضرورت وړ کتابونه که ورسره و هغه یې زما په اختیار کې پریښودي دي.

داهم دیادولو وړ بولم چې په پښتوادب کې دمثنوي دمختلفو فورمونو دبیلګومرسته راسره دافغانستان دعلومو اکاډمی غړوهریو ښاغلوحبیب الله رفیع اوزلمی هیوادمل کړې ده. زه ددوی له دې مرستو ډیره مننه کوم.

اوس راځم دمثنوي پیدایښت ته چې دعلمي څیړنې په لړ کې داواقعیت څرګندشي چې مثنوي چاوپه کوم ځای کې دلومړي ځل دپاره په عجموکې منځ ته راوړې اویا په عربو کې؟

ددې واقعیت درابرسیره کولوله پاره مې مختلف منابع ولټول خودپلټنې په لړ کې یوې واحدې نتیجې ته ونه رسیدم.

دمثنوي دپیدایښت په هکله دمحققینو ترمنځ دنظریواختلاف شته یو شمیرایراني اوغیرایراني محققین ددې نظریې پیروي کوي چې مثنوي اساسا اوبدوا په دري ادب کې منځ ته راغلی اوله ایرانیانو څخه عربو په عاریت اخیستی دی یعنې دمثنوي په نظمولوکې عربودخراسانیانو تقلید اوپیروي کړې ده. له بلې خوایوشمیر-محققین دلومړنی ډلې برخلاف ددې نظریې پیروي کوي چې مثنوي دلومړي ځل دپاره په عربوکې منځ ته راغلې بیاوروسته عجموهغې نه پیروي کړیده اوخراسانیان دمثنوي په بسط اوتکامل اوارتقاکې له عربو څخه دمخه تللی دي زه دغه محققین په دووډلو ویشم هغه ډله چې دمثنوي پیدایښت په دي ادب کې ګڼي دالف ډلې په نامه يادوم. هغه ډله چې په عربو کې د مثنوي دپیدایښت طرفداري کوي اوبسط تکامل اوارتقایې په عجموپورې مربوطوي. دادي لاندې دهرې ډلې نظریې په لنډ ډول راوړم.

دالف ډلې پوهانو نظریې:

۱ ددبیر عجم مولف اصغرعلی روحي دلاهور داسلامیه کالج دشرقي ژبوپروفیسر چې دبیرعجم یې په ۱۹۲۸ م کې تالیف کړی دنوموړي کتاب په (۶۱-۶۲) مخونوکې دمثنوي ترعنوان لاندې داسې لیکي:

" د مثنوي بنا په مفردومستقلو بیتونوباندې ده. دهغوی په جمله تصریع لازمه او هغې ته مزدوج هم وایي اودقصیدې اوغزلې په نسبت اساني لري اودغه ډول په فارسي ژبې پورې مختص دی په عربي کې یې بیلګه نشته څینو مولدینو دعجمو په تقلید و پیروي په عربي کې هم کم کم په دغه ډول کې په تکلیف شعر ویلی دی.

ولې چندان زړه ورونکی نه دي اوداکاردې ته ورته دی لکه چې ځینو اهل عجمو په دې وختونوکې په فارسي دغربیانو په پیروي دداسې نظم طرح منځ ته راوړه چې دمتعارفه اوزا نو روي او قافیې دقید نه بالکل خلاص دي او زمونږ دشرقیانو په مذاق برابرنه راځي . دمثنوي بنا پرمخصوصو اوزا نو اینبودل شوې ده اوزیاترو په متقارب هزج رمل اوسریع بحرونوکې ویلي دی . رزم یې به متقارب بحر عشق اومینه یې په هزج بحر اوتصوف دهزج اورمل بحرونو سره خاص مناسبت لري چې دنوروبحرونو سره نشته او په دې بحرونوکي له مسدس الارکان څخه پرته نورنه دي راوړي (۱) زیاترد تذکره لیکونکي په دې عقیده دي چې په رزمیه داستانوکې له حکیم فردوسي اودعشق ومحبت په افسانوکې له شیخ نظامي څخه نورو غوره لاس نه درلود (۲)

۲- دمثنوي په باب دادوارد براون نظریه :

براون د " تاریخ ادبي ایران " دلومړي ټوک په (۶۸۹-۶۹۰) مخونوکې چې دعلي پاچا صالح له خوانه په فارسي ترجمه تحشیه اوتعلیق شوی دی داسې لیکي :

" دایران عربي ویونکو شاعرانوکله کله دشعرپه دولونوکې هغه برخه چې مختص په فارسي پورې وه په کاروړې ده . خاصتا مثنوي اوغزل دمثنوي نه مثال چې په عربي کې یې مزدوجه بولي دیتمة الدهرپه دریم جزمخ (۲۳) کې دابوالفضل السکزي دسرگذشت په برخه کې راغلی دي

وایي ابوالفضل السکزي زیاته مینه درلوده چې فارسي ضرب المثلونه په عربي ترجمه کړي اودغه فارسي امثال چې په عرب ترجمه شوي وي . دمثنوي په قالب کې په عربي نظم راوړي اولیکونکي ته یاد نه دي چې یې ددغه دول نظم ساری بل ځای کې په عربي کې لیدلی وي . او دهغې فارسي اصل په اسانی سره کولای شو چې پیداکړولکه

جواب ازسرگذشت چه یک گرچه هزار کز (لماء فوق عریق طما - فقاب قنات والف سوا) (۳)

همدارنکه براون د " تاریخ ادبیات ایران " په بل ټوک کې له فردوسي څخه نیولی ترسعدي پورې) فتح الله مجتبایي ترجمه اوتحشیه په (۳۴-۳۵) مخونو کې دمثنوي په باب ځینی مطالب څرګندوي چې مثنوي پورې متعلق مهم ټکی یې دلته راوړم :

" دشعري فورمونو له جملې څخه قصیده اوقطعه ایرانیانو له عربو څخه په عاریت اخیستی دي له اسلام څخه مخکې معلقات سبعه دعربو ددې دول شعر

اصلي بلکې دي چې وروسته په دې ډول شعراوغزل کې ایرانیانو بدلون راوست له بلې خواڅخه رباعي اومثنوي (یا مزدوجه چې په هغې کې دیو بیت دواړه نیم بیتی سره همقافیه وي اوهربیت یې جلا مستقله قافیه لري) په اصل کې دایرانیانو له اختراعاتو او ابداعاتو څخه دي . په هره اندازه چې عروض اوقافیه په فارسي کې په نوي نظم دعربي په سبک راغلی وي دشعر خینې اقسام ، لکه رباعي اومثنوي دظواهرو دحکم په امر خاص پخپله خراسانیانو پورې اړه لري (۴).

داکترذبیح الله صفا د "گنج سخن" دلومړی ټوک دسریزي په (۳۳-۳۴-۳۵) مخونوکې لیکي: "دساساني شاهنشاهي له سقوط نه وروسته پهلوي ژبه دمملکت اریایي رسمي ژبه وه ولې دعربو غلبې اودعربي ژبې مخ په زیاتیدو رواج ددې مخنیوي ونه کړ اوځینو غیراسلامی اریایي ټولنو چې دڅلورمې هجري پیړۍ په اواخروکې یې شمیر په خراسان کې ډیر اوپه خینو سیموکې له مسلمانانوڅخه زیات وو په پهلوي لهجه اوخط یاسریاني خپلو تالیفاتوته دوام ورکړ نوري لهجې هم موجودې وې چې دهغوي سریع بدلون اوکډون له عربي ژبې سره ادامه درلوده . په دغولهجو کې داشعاروویل رواج وو . اودبعضولهجو. لکه کردي اوطبري (۵) کازروني (۶) اونوروسحلي لهجو (۷) لیکلي بیتونه موجود دي . ددغو بیتونو په زیاتروبرخوکې دشعر بدلون له پخواني حاله څخه نوي حالت ته خرکند دی په هغوکي قافیه شته او دهجا گانو دشمیرتناسب اوهم یې په نظم کې داوږدو اولنډو هجاگانونظیم ښکاره دی

په همدې وخت کې ایرانیان په عربي ژبې اوادب مصروف وو او پخپله یې په عربي ژبه شعر وایه،په هغه اندازه چې خراسانیان له عربي ژبې اودب نه متاثره شول په هماغه اندازه دخراسان ژبې اوادب په عربي ژبې تاثیر واچاوه . شعر دپخواني حالت څخه تغیر پیداکړ اوتازه شکل یې غوره کړ یعنې ددې نه وروسته دفارسي دادبي شعر اساس دهجاگانو دشمیر په تناسب داوږدو او لنډو هجاگانوددقیق تنظیم په رعایت منخ ته راغی . اوله دې امله په عروضي قالبونواومته سونوکې یې دتطبیق امکان پیداکړ او ایرانیانو تولانې شول چې خپل شعري اوزان دعروضي اوزانو داصولو یا فروعو سره تطبیق کړي حتی په اوزانو اوبحرونو پورې متعلق قواعد او اصطلاحات دعربي عروضو څخه په عاریت واخلي . ولې دیادونې وړنکته داده چې دفارسي اوزانو تطبیق دعروضي قالبونو په چوکاټ کې اودقواعدو اواصطلاحاتو په عاریت اخیستل هیڅکله له عربي اوزانو څخه تقلید او پیروي نه ده . په بل عبارت دفارسي شعر دعربي اوزانو په تقلید اوپیروي نه دې جوړ شوی اوهیڅ ډول قطعي شباهت دعربي اوفارسي اوزانو ترمنځ نه دی موجود. مګرپه هغوسواردوکې چې

عربي ويونكوشاعرانو ايراني اوزان ، لکه متقارب محذوف يا مقصور بحر يا هزج مسدس محذوف ومقصور اودترانی (رباعي) وزن له خراسانيانو څخه اخيستی اوياداچې خراسانيانو دعربي ځينو خاصو اوزانو په تقليد اوپيروي لاس پورې کړې اوهغه يې دتکلف له لارې په فارسي شعر کې ځای کړي دي "(۸)

د، ب ، ډلې پوهانو نظريې :

۱ دشعرالعجم مؤلف شبلي نعمانی دشعرالعجم په څلورم ټوک کې چې دسيد محمد تقی فخرداعی گيلاني له خوا فارسي ترجمه شوی دی . دهمدغه ټوک په (۱۹۱-۱۹۲) مخونوکې مثنوي په باب داسې ليکي

" دغه مطلب چې مثنوي دچاله خوانه اوځرنگه په خراسان کې پيداشوی اوهغه دخراسانيانو له ايجاداتوڅخه دی يايې له عربو څخه اخيستی دی . سم ښکاره نه دی . خو څه چې ښکاره دی تر هغه وخته پورې په عربوکې دمثنوي په باب کوم شی نه و. البته رجزپدې ملحوظ چې هربيت يې له بل بيت څخه بيل دی . وقايع اومطالب مسلسل په هغې کې ذکر کيږي کولای شو چې مثنوي يې وبولواوهغه دبني اميه په عصرکې تردې اندازې بسط اووسعت پيداکړی وچې سل بيتی ارجوزې هم موجودې وې . درويه او العجاج طويل الذيل رجزونه زموږ سره شته . علاوه پردې دعباسيانو په دوره کې دالمعتز زوی عبدالله دښکارپه برخه کې يوه شرح ليکلې ده چې هغې ته يو مختصر مثنوی ويلای شو . مطلب داکه چيرې ووايو چې پارسيان خپله دمثنوی موجد نه وو. بلکه له رجزڅخه يې تقليد اوپيروي کړې ده دغه تقليد اوپيروي بايد له اجتهادڅخه لوړه وگڼو. ځکه په عربوکې تراوسه پورې يوبسيط مثنوي هم په شاعرانه سبک نه دی ليکل شوی .

ولې دخراساني شاعرانو څخه په زرونو عالي اوممتاز مثنويات موجود اودټولې نړۍ داستفادې وړدي" (۹)

۲ زين العابدين موتمن د " تحول شعر فارسي " ترعنوان لاندې دخپل کتاب په (۱۰۶مخ)کې دمثنوي په باب ځينې مطالب لري چې مهم ټکي يې لاندې نقلوم :

" ځينې داسې گمان کوي چې مثنوي دلومړي ځل دپاره په خراسان کې منځ ته راغلی او وروسته يې په عربوکې رواج پيداکړی دی . چې خراسانيانو دتاريخي اخلاقي اوداستاني مطالبو په شرح کې له مثنوي څخه پراخه استقاده کړې اودغه

ډول شعرېږ یوې نوې مرحلې ته داخل کړی دی اوشبلی نعمانی دشعر العجم دکتاب مؤلف په قول دخراسانیانو تقلید اوپیروي له اجتهاد څخه لوړه ده . خراساني شاعرانوپه حماسه ،اخلاق ، تصوف اونوروکې داسې مثنویات نظم کړي دي چې نړیوال شهرت لري . حال داچې تردې وخته پورې په عربوکې مثنوي په دې شکل اوصورت منځ ته نه دی راغلی. (۱۰)

۳ دهرمان اته الماني مستشرق نظریه :

اته "دتاریخ ادبیات فارسي " مؤلف - چې درضازاده شفق له خواترجمه اوحواشي شوی دی . د " آغازشعردري " ترعنوان لاندې دنوموړي کتاب په (۲۳۲۴) مخونوکې لیکي:

" سره له دې چې داډول قطعاتَ چې دلرغونو شاعرانوڅخه ددوهمې هجري دخلاصیدونه وروسته دڅلورمې هجري پېړۍ پورې موږ ته رسیدلی معدوددي خوسره له دې هم کولای شوچې له دغو نمونو څخه دفارسي شعر په عمده شکلونو- چې په وروستیوپیړیوکې یې انکشاف اوترقی وکړه – وپوهیږو، لکه قصیده چې په دووبرخویعنی هجوبات اومراثی ، قطعه - غزل چې په دروبرخویعنی عشقی ، دینی اوخمریات اومثنوي چې هغه هم درې ډولونه لري یعنی داستاني ، تاریخي ، قصصي اوپندوصفی . اودغه آخرنی ډول ممکن اخلاقی یا عرفانی یاپه دواړوبرخومشتمل وي اورباعی . البته زیاتره پورتنی ډولونه دعربي ترتاثیرلاندې وو. اویوازې رباعی دخراسانیانو دابتکاراتو څخه شمیرل کیږي .(۱۱) حتی پیزي له فردوسي دمخه ټول شاعران په فارسي ادب کې دعربي سبک پیروګڼي . (۱۲)

اته دپیزي دپورتنی نظرپه برخه کې دخپل کتاب (تاریخ ادبیات فارسي) په ۲۴ مخ کې داسې لیکي :

" دغه نظردبدلون اوتغیراتو له مخې هیڅکله بې ځایه نه دی اوموضوع پخپل ذات کې باید دتعجب وړنه وي ځکه په هماغه لومړنیو پیړیوکې دوه ایالتونه یعنی ماوراء النهراوخراسان چې دفارسي شعرزانګووه دعربي ویونکیو شاعرانوکانون و.

وګ : مقاله، باربیه دمه نارد دفرانسې په آسیایی مجله، ۱۸۵۳ م کال ،۱٦ مخ . همدارنګه ۱۸۵۴ م کال ، ۲۹۱ مخ . د(لوحه اذلی خراسان اوماوراء النهر) ترعنوان لاندې فارسي ویونکی شاعران بالطبع دهغوترنفوذاوتاثیر لاندې وو چې قدامت یې درلود . له دې امله دملاحظې وړده لکه چې تذکره لیکونکیو ویلی دي تقریباً ټولو صفاري اوساماني شاعرانو له فارسي شعر سره یوځای عربي شعروایه یعنې په دواړوژبوکې استادان وو، دلومړي ځل دپاره درودکي په ظهور- چې

دشهیدمعاصراوملکري و- کولی شو دی په حقه لومړنـــی فارسي ژبې رسمي شـاعر وپیژنو.

دفارسي شعر له اسارت څخه مخ په خلاصیدوکیږي اوتدریجاً پخپله مستقل مسیر مخکې نیسي اوددې شاعرله برکته ده چې دفارسي نظم اصـول اومستحکم قواعـد قبلوي "

۴ دمثنوي په باب ددکتورشوقي ضیف نظریه :

دوکتورشوقي ضیف د " فصول فی الشعرونقده" کتاب چې دمصردد‌ارالمعارف پـه مطبعـه کې پـه ۱۹۷۱ م کـال کې چاپ شـوی دی . د دې کتاب پـه (۳۵-۳۶) مخونوکې دابوالفرج اصفهانی دالاغانی مؤلف په حواله کې لیکي :

" ولید دعبدالملـک زوی داول ځل دپـاره مجتث وزن منـځ تـه راوړ. نوموړی پخپله شعر وایه اوشعرویل ورته ډیراسـان کـارو . کـولای یې شـول چې لـه خپلې غوښتنې سره سم شعروواییي اودځینو دلیلونو له مخې چې ابوالفرج دهغه دژونـد پـه باره کې روایت کړی دی، داسې څرګندیږي چې ولید ددوهمې هجـري پیړی پـه لومړنیو لسوکلونوکې دخپل خلافت په زمانه کې دجمعې په ورځ خلکوته په خـالص شعر یوه خطبه وویله چې اول یې دادی :

الحمدالله ولی الحمد - احمده فی یسرنا والجهد

وهوالذی فی الکرب استعین - وهوالذي لیس له قرین

دوکتورشوقي زیاتوي چې که دا روایت صحیح وي نـو ولیـد دعبدالملـک زوی لومړنی سړی دی چې دمزدوج شـعر قـالب یـې منـځ تـه راوړ چـې پـه هغـې کـې ددواړونیمو بیتونو په منځ کـې خاصـه اوځانکړی قافیـه راځي . دې شعري قـالب دعباسیانو په تعلیمی شعرونوکې ډیرشهرت وموندااووده یې وکړ، لکه چې پـه اوسـنی پارسي کې یې وده وکړه اونوی نوم یعنی "مثنوي" یې ورباندې کیښود اوهغه لره پـه مسمط موشح ، اودوري منظوماتو کې چې وروسته منـځ تـه راغلـل پراخـه تاثیروکړ اوداځکه چې دقافیو پـه مختلفـو ډولونـو او نیم بیتوبـاندې دغوړونـو او اورید لـو اعتماد پیداکړ.(۱۳)

داوې د'نف او ب ډلې دپوهانو نظریې چې دمثنوي په باب یې څرګندې کـړې وې او ماکې مټ دهغوی نظریې په پورته ډول راوړې.

که ددواړو د لو پوهانو نظریې سره پرتله کړو دالف ډلـې پوهـان د مثنـوي لـه پیدایښت نه په دري ادب کې د فاتح کـوي او د مثنـوي پیدایـښت اساساً پـه دري ادب کې ګڼي ولې د خپلې ادعا د ثبوت له پاره داسې کومه بیلګه نه وړاندې کـوي

چې د هغې له مخې د مثنوي تاريخي لرغونتوب څرګند شـي او هـم پـه دري ادب کې د دريمې هجري پيړۍ تر اواخرو د مخـه د مثنـوي کومـه بيلګه نـه لـرو، بلکـه لومړنۍ بيلګه يې د مسعودي مـروزي د شاهنامې درې بيتونـه دي چـې د دريمـې هجري پيړۍ په اواخرو او د څلورمې پيړۍ په اوايلو کې د نظمولو نيټه اټکل کيږي.

دوهمه ډله پوهان مثنوي دعربوله ايجاداتوڅخه ګڼي اودېني اميـه پـه عصر کـې دهغې دبيلګونومونه اخلـي . دوکتورشـوقي ضيـف دابوالفرج اصفهانی دالاغـانی دمؤلف په حواله وليدعبدالملک زوی لومړنی سړی ګڼي چې پـه مجتـث بحـر کـې يې يوه خطبه په عربي ويلی اوبيا دې ډول نظمونـو دعباسيانوپـه تعليمـی شعر کې شـهرت پيداکـړی دی. وليـد دغـه خطبـه ددوهمـې هجـري پيړۍ پـه لومړنيـو لسوکلونوکې ويلې داسې معلوميږي چې مثنوي دعربـی خونـدي آثارولـه مخـې پـه عربي کې تر پارسي ادب دمخه ويل شوی دی که څه هم عربو مثنوي دمخه ويلـی دی ولې داهم يو واقعيت دی چې عربوتراوسه پـورې مثنـوي تـه انکشـاف نـه دی ورکړی اوهمدغه غيرعربي خراساني شاعران ووچې هم يې دفـورم لـه مخـې اوهـم دمحتوی له نظره مثنوي تـه انکشـاف ورکـړ اودتکـامل لوړومدارجوتـه يـې ورسـاوه اونړيوال شهرت يې پيداکړ داوزمانظرچـې پـه څو ورسـتيوکرښوکې مـې ددواړوډلـو پوهانودنظريو دپرتلې په نتيجه کې څرګندکړ.

مآخذونه :

(١) - دمولف ليکنه دمتقارب بحر په برخه کې دمسدس الارکان په شکل تيک نـه ده، بلکه متقارب بحر مثمن وي . له رودکي څخه نيولی بيـا تـر جـامي پـورې ټولـو خپل مثنويات په متقارب مثمن محذوف يا مقصور بحر کې نظم کړي دي .

(٢) - روحی . اصغر علی ، دبير عجم ، لاهور . ١٩٢٨ . ٦١-٦٢ مخونه .

(٣) - دزيات تفصيل او معلوماتو حاصلولو لپاره وګ

ادوار براون . تاريخ ادبي ايران تهران چاپ سوم . ١٣٥١ . ٦٨٩-٦٩٠ مخونه.

(٤) - (دعلي پاچا صالح په ترجمه تحشيه او تعليق)

اداوارد براون . تاريخ ادبيات ايـران . انتشارات مرواريـد . بـهمن مـاه . ١٣٤١ کال. ٣٤-٣٥ مخونه .

(٥) - وګ دابن اسفنديار دطبرستان تاريخ مختلف موارد .

(٦) - وګ فردوس المرشديه فی اسرار الصمديه تهران له ٣٦٥ مخ نه وروسته .

(۷) – وګ تاریخ ادبیات درایران جلد اول چاپ سوم ص ص ۱۴۷-۱۵۱ المعجم شمس قیس چاپ دانشګاه تهران ۱۰۴، ۱۰٦ او ۱۷۲ مخونه
دپورتنیو دریو ګنو پایلیکونو لپاره وګ
صفا ، داکتر ربیح الله .ګنج سخن . لومړی جلد . تهران ، ۱۳۳۹ کال ،دمقدمې د ۲۳ مخ پایلیک

(۸) – دزیات تفصیل لپاره وګ صفا ، داکترذبیح الله ، ګنج سخن ، جلد اول ، تهران دمقدمې (۳۳- ۳۵) مخونه

(۹) – دزیاتو معلوماتو لپاره وګ :
نعماني ، علامه شبلي ، شعر العجم ، جلد چهارم ، چاپ دوم ، تهران ، ۱۳۳٦ کال ، ۱۹۱-۱۹۲ مخونه (دسید محمد تقی فخر داعی ګیلاني ترجمه)

(۱۰) - دزیات تفصیل لپاره وګ
موتمن زین العابدین ، تحول شعر فارسی ، تهران ، ۱۳۳۹ کال ، ۱۰٦ مخ

(۱۱) – دعربو په بحرونو اوزانو او زحافاتو کې دایرانیانو تصرف لپاره وګ : کتاب المعجم فی معاییر اشعار العجم) دمدرس رضوي په تصحیح ، تهران ، موسسهٔ خاور ، ۱۳۱۴ ش : دهرمان اته تاریخ ادبیات فارسي ، تهران ، ۱۳۵۱ کال، ۲۴ مخ پایلیک په حواله

(۱۲) – دپیزي د " ادبیات ایران " یادونه اته په خپل کتاب (تاریخ ادبیات کې دماخذونو دردیف په ۱۳ مخ کې کړې ده

۱۳ – ضیف ، دوکتور شوقي ، فصول فی الشعرونقده ، مصر ، ۱۹۷۱ م ، ۳۵- ۳٦ مخونه

دمثنوي تعریف

مثنوي هغه مصرع بیت دی چې دواړه نیم بیتی یې په وزن او قافیه کې سره برابره دوه دورونه ولري ،خوپه دې شرط چې دمربوط نظم دمخنې او وروستني بیتونه به هروخت په وزن کې سره یواو په قافیه کې به سره بیل وي یعنې دمثنوي هربیت به مصرع وي اوهم به هربیت مستقله قافیه لري اوهربیت به په وزن کې سره یوشی وي.

په مثنوي کې دمعنی په لحاظ دبیتونو ترمنځ دمطلب تسلسل شرط دی . څرنګه چې مثنوي په واحدې قافیه پورې تړلی نه دی اوهم د مثنوي لپاره بیتونو دشمیرحدود نه دي ټاکل شوي له دې کبله مثنوي داوږدواو مفصلو موضوع ګانو دپاره . لکه حماسي . عشقي . قصصي . عرفاني او اخلاقي ډیر موزون اومناسب دي . په پښتو ادب دپټې خزانې مولف محمدهوتک دمثنوي له پاره د " دوه یخ " کلمه راوړې ده . مثنوي دنظم یو عام اونسبتا اسان دول دی داوږدونقلونو کیسو او اخلاقیاتو کتابونه زیاتره په دغه ډول نظم کښل شوي دي (۱)

څرنګه چې دمثنوي پیدایښت په [illegible]ي ادب کې له پښتو ادب دمخه دی نوزه غواړم چې لومړی دمثنوي پیدایښت او بحرونه په لنډ ډول په دري ادب کې وڅیړم اوله هغې نه وروسته پخپله اصلي موضوع یعنې (په پښتوا ب کې دمثنوي په پیدایښت تاریخي سیراوتکامل) پر څیړنه پیل وکړم .

اوس دحمیدماشوخیل دنیرنګ عشق څوبیتونه دبیلګې په توګه راوړم

دغـــــایب شـــــاهد پـــــه حســـــن لایـــــزال رو
درښتینـــــــې محبـــــــت بـــــــه بند انـــــــزال رو

دعاشــــــق دخســــــته کي پـــــــه تمنــــــاړو
دخوبـــــانو دخـــــودي پـــــه اســـــتغنا ړو
پـــــه نــــارو پـــــه فريــــادونو دبلبــــل ړو
پـــــه وړه وړه خنـــــــدا دتبـــــازه ګل ړو
خان ســـوزي پـــه بـــي رحميـــه دديـــوي ړو
دپتنــــک دخان پـــــه ســــولوپــــه شيري ړو
دهجــــران دنيــــم بســــمل پــــه اضطــــراب ړو
دوصـــال دمنتظـــر پـــه پيـــچ وتـــاب ړو
دبـــهاردتازه ګلـــــو پـــــه معـــــراج ړو
دخـــزان دناترســــيه پـــــه تـــــاراج ړو
ديتيــــم دګرمــــــواوښوپــــــه ګدازړ
دبـــي کســـو بـــي چـــاره پـــه سوزوســـاز ړو
پـــه ســـامان دتوروســـترګوپـــه ســـياه ړو
پــه تخنـــه قلولـــو دبـــي ګنـــاه ړو
دغمجنـــوزړوپـــــه اه آتـــــش بـــــاړرو
دبـــــي غمودخـــــوښي پـــــه اعتبـــــاررو
پـــه ديرســـهم داول خلـــي قربـــت ړو
دبوســـــي دالتمـــــاس پـــــه ديرهيبـــــت ړو

په دری ادب کې دمثنوي پيدايښت اوبحرونه

الف: په هزج مسدس محذوف يا مقصور بحر کې دمثنوي ويل:

ويل کيږي په دري ادب کې ترټولـو لومړنـی مثـنوي ويونکـی شـاعر مسعودي مروزي دی. ده ددريمې هجري پيړی په اواخرو او دڅلورمې هجري په اوايلوکې ژوند کاوه. دی لومړنی شاعر دی چې تاريخي روايتونه يې تنظيم کړل اودمنظومې حماسې په شکل يې دشاهنامې په نامه منځ ته راوړل.

دده دشاهنامې په برخه کې ډيرمعلومات نشته. "البدء والـتاريخ" چې مطهربن طاهر المقدسی د (۳۵۵هـ) تاليف کړی دوه ځايه يـې ددې منظومې يادونـه کـړې ده. يويې د کيومرث دپادشاهي په برخه کې په دې عبـارت: " وقدقـال المسـعودي في قصيده المحيره بالفارسيه."

نخســـــتين کيومــــرث امـــــد بـــــه شــــاهی
بـــــه ګيتـــــی درګرفتــــش پيـــــش ګاهــــی

چوســـــی ســـــال بکیتـــــی پادشـــــاه بـــــود
کـــــه فرمـــــانش بـــــه هرجـــــایی روابـــــود

" وانماذکرت هذاالابیـات لانـی رایـت الفرس یعظمـون هذاالابیـات والقصیدة وبصورونها و برونها کتاریخ لهم (۲)

بل ځای دسامانی پادشاهانو ددورې دختمیدو په برخه کـې وایـي " وانقضـی امرملوک الفرس واظهرالله دنیه واتجزوعده ... وبقـول المسعودي فـي آخرقصیدتـه بالفارسیه ":

سپری شـد زمـان خسـروانا
کـه کـام خویـش رانـدنـد درجـهانا "(۳)

ددې شاهنامې یوازې پورتني درې بیتونه په لاس راغلی دي. دمطـهربن طـاهر په قول دغه فارسي منظومه ډیره ښکلې اوخراسانیانوته محترمه وه اوهغه یې دخپـل ملي تاریخ په حیث ګڼله ددې منظومې دویلو تاریخ دڅلورمې هجري پیړۍ له پیـل نه وروسته نه وراوړي ځکه چې دهغې نوم او اقتباس په (البدء والتاریخ) کـې چـې دڅلورمې هجري پیړۍ په نیمایي کې تالیف شوی راغلی دی. کیـدای شـي چـې دغه شاهنامه په (۳۰۰ق) یا له دې سنې دمخه یا وروسته ویل شوې وي.
دمسعودي شاهنامې دپنځمې هجري پیړۍ په اوایلو کې شهرت درلود. (۴)
مسعودي خپله شاهنامه په هزج مسدس محـذوف یـا مقصـور بحـر (مفاعی لـن مفاعی لن مفعولن یا فعولان) کـې ویلـې ده. دپورتنیـو دروبیتونـو څخـه یـو بیـت درکنونو دعروضي تقطیع سرډ سم دبیلګې په توګه راوړم.

مـــفـــاعی لن | مـــفـــاعی لن | فـــعـــولن ||
نخـســتـین گـیـو | مـــرث آمـد | بشـــاهی ||
بگـیـــــتی در | گـــرفــتـش پیــــش گـــاهی ||

دمسعودي مروزي دشاهنامې په وزن یعنې په هـزج مسدس مخذوف یـامقصور بحرکې فخرګرګانی د (ویس ورامین) ترعنوان لاندې یوه منظومه دمثنوي پـه ډول نظم کړې چې دنظمولـو نیـټه یـې دپنځمـې هجـري پیړۍ پـه اوایلـو کـې اټکـل کیږي. (۵)
ددې منظومې څوبیتونه بیلګې په توګه راوړم:

یکی دخترکه چون آمدزمادر
شب تاریک را بزدود چون خور
که اومه راسخن ها بود یکسان
که یارب صورتی باشد بدین سان
همه در روی اوخیره بماندند
به نام اوراخجسته ویس خواندند
چوقامت برکشیدان سروآزاد
که بودش تن زسیم ودل زپولاد

همدارنګه دمسعودي دشاهنامې په وزن ګنجوي په خپله خمسه کې يو عشقي داستان د (خسرو وشيرين) ترعنوان لاندې دمثنوي په بڼه نظم کړی دی. نظامي ددغه داستان نظمول په ۵۷۳ ه کې پيل اوپه ۵۷٦ هجری کې پای ته ورساوه. دادی دنومورې منظوم داستان ځوبيتونه دبيلګې په توګه وړاندې کوم:

خداوندا درتوفيق بکشای　　نظامی راراه تحقيق بنمای
دلی ده ګويقينت رابشايد　　زبانی کافرينت را سرايد
مده ناخوب رابرخاطرم راه　　بدار ازناپسندم دست کوتاه
درونم رابنورخودبرافروز　　زبانم راثنای خود درآموز

لکه چې دمخه مې هم ورته اشاره کړې ده. پورتني بيتونه هم دمسعودي دشاهنامې په وزن په هزج مسدس محذوف يا مقصور بحرکې ويل شوي دي. څرنګه چې دمسعودي په شاهنامه کې د رکنونو دتقطع عروضي بڼه ښودل شوې ده. دلته يوازې دپورتنيو بيتونو په ليکلو بسوالی کوم.
په همدې ترتيب داميرخسرو، خسرو وشيرين (د ٦۹۸ ه ق) تاليف اودجامي يوسف وزليخا (۸۸۸ ه ق تاليف) مثنويات په ذکرشوي هزج مسدس محذوف يا مقصور بحر کې نظم شوي دي حذف يا قصريې په عروض اوضرب کې واقع کيږي عروض وزنونه يې په لاندې ډول دي:

محذوف: مفاعی لن | مفاعی لن | فعولن ||
مقصور: مفاعی لن | مفاعی لن | فعولان ||

ب : دمثنوي ویل په متقارب مثمن محذوف یامقصوربحر کې :

دسامانیانوپه دوره کې دڅلورمې هجري پیړۍ په پیل کې رودکي دلومړي ځل دپاره په پورتني بحر کې دمثنوي په توګه نظم ویلــي دی . رودکــی دسامانیانو پــه دربارکې دامیر سعیدنصربن احمد بن اسمعیل اوامیرشهید ابوجعفر احمد بــن حلــف بن لیث چې په (بانویه) مشهور واودماکان مداح و . درودکي هغه بیتونــه چې پــه متقارب مثمن محذوف یا مقصور بحر کــې ویلــي دي . د (اثــار منظــوم رودکــی بــا ترجمهٔ روسی) ترعنوان لاندې کتاب څخه مې انتخاب کړي دي چــې دبریګنسکی په مقدمه اونظارت په (۱۹۶۴ م) په مسکوکې چاپ شوی دی . دهربیــت پــه برخــه کې به دنوموړی کتاب صفحه هم معرفی کړم . ددې بحرعروضي وزنونه دادي :

محــــــذوف :	فعولـــــــن	فعولـــــــن	فعولـــــــن	فعــــــل
مقصـــــور :	فعولـــــــن	فعولـــــــن	فعولـــــــن	فعــــــول

دادی له یادشوي کتاب څخه په استفاده دهغوبیتونودرکنونو عروضي تقطیع کوم چې په پورتنی بحرکې ویل شوي دي :

فـعـولـــــــن	فعولن	فـعـولن	فـعـول
درخش آر	نخندد	بـــوقتی	بـــــهار

۲۵٤ مخ

همـــــــانا	نـگـریـــــــد	چنیـن آبـــــــ	ـــــــر زار
چه خـــوش گـــــــ	ـــــــفت آن مــر	دبـــا آن	خـــذیش (٦)
مکن بـــــد	بکس گـــر	نخـــواهی	بخـــوش

۲۵٦ مخ

اگـــــر بـا	شگــوفـــــه	بـودپـــــــ	ـــــیرهن (فعل)
بـودحـا	جـــــــت بر	کـشـیدن	زتـــــن

۲۵۸ مخ

بچـشی	دلت دیـــــ	ـــــدباید	چـهـــان (فعول)
کـــه چشمی	ســــری تو	نبـــینـد	نـــهــان (فعول)

۳۸۹ مخ

بـدیـــــــن آ	شـکــارت	ببـــین آ	شـکـار (فعول)
نهـــــا [illegible]	ـــت را بر	نهانی	گـمـار (فعول)

۳۸۹ مخ

په نوموړي بحر کې بوشکوربلخي د (آفرین نامه) ترعنوان لاندې ابومنصورمحمد بن احمد دقیقی دځلورمې هجري پیړی په اواسطو (۳٦۸ هـ - ق = ۹۷۸م) کې دشاهنامې نظمونکي دی چې وروسته دزروبیتونو له ویلو څخه په ځوانی کې دځیل مریی له لاسه مړشو.

له دقیقی څخه وروسته ابوالقاسم منصوربن حسن فردوسی طوسی (۳۲۹ تر ٤۱۱ هـ = ۹٤۰تر ۱۰۲۰ م) پورې دخراسان له نامتو اومشهور وحماسه ویونکو شاعرانو څخه دی چې تریوال شهرت لري.

فردوسی ځپله شاهنامه ددقیقی دزروبیتونو له راوړلو څخه وروسته په هماغه متقارب مثمن محذوف یا مقصور بحرکې په (۳۷۰هـ ق کې پیل کړې اوپه(۳۸٤ هـ ق پای ته رسولې ده . (۷)

فردوسی ځینی داستانونه ، رستم اواسکندر په (٤۰۰ هـ ق) یا (٤۰۱هـ ق) کې پرشاهنامه ورزیات کړه په همدې ترتیب استاد ابوالقاسم حسن بن احمد عنصري بلخي (٤۳۱ هـ ق مړ) د " وامق وعذرا" مثنوي ، نظامی گنجوي سکندرنامه (د ۵۹۷ هـ-ق تالیف) دسعدي بوستان په لسو بابونوکې په ٦۵۵ هـ ق ، دمولانا جلال الدین بلخی عرفانی مثنوي په ۲٦ زروبیتونو کې دامیرخسرو ائینه سکندری (د ٦۵۹ هـ ق تالیف) اودجامی خردنامه په ذکر شوی متقارب مثمن بحرکې ویل شوي عروض اوضروب یې محذوف یا مقصوروي.

ج : په رمل مسدس محذوف یا مقصور بحر کې دمثنوي ویل

په دري ادب کې ترټولو لومړنی شاعر رودکی دی چې کلیله اودمنه یې په څلورمه هجری پیړی کې په رمل مسدس محذوف یا مقصور بحر کې له فارسي نثر څخه په فارسي نظم منظوم کړې ده . (۸)

درودکی دکلیلی اودمني بیتونه اوس تیت اوپرک دي . یوازې څلوربیتونه یې به تحفة الملوک کې نقل شوي دي ددې بحرعروضي وزنونه په لاندې ډول دي :

محـــــــذف : فــــــاعلاتن فــــــاعلاتن فــــــاعلن

مقصـــــــور : فــــــاعلاتن فــــــاعلاتن فــــــاعلات

دتحفة الملوک دځلوروبیتونو درکنونو عروضی تقطیع په لاندې ډول ده :

فاعلاتن	فاعلاتن	فاعلن
تاجهان بو	د وسری آ	دم فراز

کس نه بود ز	راز دانش	بی نیاز
مردمان	بخرد ندر	هرزمان
راز دانش	را بهرگو	نه زیان
کرد کردنـــ	ـــد وگرامی	داشتند
تابسنگ انـــ	ـــدر همی بنـــ	ـــگاشتند
دانش اندر	دل چراغی	ـست
وزهمه بد	برتنی تو	ـسـت

همدارنګه شيخ عطار په شپږمه هجري پيړۍ کې په رمـل مسـدس محـذوف يـا مقصور بحر کې دمنطق الطير په نامه يوه تصوفي مثنوي نظم کـړې او موضـوع يې دمرغانو سره ديوه داستاني الوتونکی (پرنده) خبرې دي . له طيورو څخـه غـرض دسالکانو په لاره کې دحق لاراو له سيمرغ څخـه غـرض دحـق تعـالی وجـود دی . دغه نوم ددې مثنوي له پاره له قرآن څخه عطار ټاکلی چې معنايې دمرغـانوژبـه ده چې دنمل دسورې په (١٦) آيه کې راغلې ده (٩)

دمنطق الطـير مثنـوي يـوازې څوبيتونـه دبيلـګې پـه تـوګه راوړم اودعروضي اوزانوله تقطيع څخه يې صرف نظرکوم څکه چې دهمـدې ذکـر شـوي بحـر اوزان اوعروضي تقطيع دمخه سودل شوې ده . بيا تکرار يې لازم نـه بولـم دمنطـق الطـير بيتونه دادي :

آفريـن جـان آفريـن پـاک را	آنکــه جــان بخشـيد وايمــان خــاک را
عــرش را بــرآب بنيــاد اونــهاد	خاکيــان راعمــر بربــاد اونــهاد
آسـمان را در زبردسـتی بداشـت	خــاک را در غــايت پســتی بداشــت
آن يکـــی را جنبـــش ســـادام داد	ويـــن دګررا دايمـــاً آرام داد
آسمان راخيمـهٔ بـرپـای کـرد	بـی سـتون کردوزمينـش جـای کـرد

همدارنګه جامي په نهمه هجري پيړۍ کې پـه هفـت اورنـګ کـې د " سلامان وابسال " ترعنوان لاندې منظومه په پورتني رمل مسدس محذوف يا مقصوربحر کـې دمثنوي په بڼه ويلې ده. څوبيتونه يې دبيلګې په توګه راوړم :

ای بيـــــادت تـــــازه جــــان عاشــــقان
زآب لطفـــــــت ترزبـــــان عاشـــــقان
ازتوبرعـــــالم فتـــــاده ســـــايه ای
خوبرويـــــان راشـــــده ســـــرمايه ای

عاشــــــقان افتــــــادهء آن ســــــایه انــــــد
مـــــانده درســـــودا ازان ســـــرمایه انــــد
تـــــازلیلی سرحســـــنش ســـــرنزد
عشـــــق اواتـــــش بمجنـــــون درنــــزد
تـــــالب شـــــیرین نکـــــردی چـــــون شــــکر
ان دوعاشـــــق رانشـــــد پرخـــــون جـــــگر

د : په خفیف مسدس مخبون محذوف یامقصور یا اصلم یا اصلم مسبغ بحرکې دمثنوي نظمونه .

په پورتني بحر کې ه دلومړی ځل لپاره رودکی په فارسی ادب کې مثنوي نظم کړې ده .

محذوف :	فاعلاتن	مفاعلن	فعلن ||
مقصور :	فاعلاتن	مفاعلن	فعلان ||
اصلم :	فاعلاتن	مفاعلن	فع لن ||
اصلم مسبغ :	فاعلاتن	مفاعلن	فع لان ||

ددې بحر صدر او ابتدایی سالم حشوه یې مخبونه عروض ضرب یې مخبون محذوف یا مخبون مقصور یا اصلم (اشعث حذوف) یا اصلم مسبغ (اشعف مقصور) راځي (۱۰)

درودکي هغه بیتونه چې د " آثار منظوم رودکي باترجمه روسي " ترعنوان لاندې په ۱۹٦۴ م دبریګنسکی په مقدمه اونظارت په مسکو کې چاپ شوي دي . ځينې بیتونه یې په پورتنی بحر کې ویل شوي دي له هغو څخه یې ځینې بیتونه تاکلی چې درکنونو له عروضی تقطیع سره سم یې په لاندې ډول راوړم :

فاعلاتن	مفاعلن	فعلن ||
ریش و سبلت	همی خضا	ب کنی ||
خویشتن را	همی عذا	ب کنی ||

پورتنی بیت په خفیف مسدس مخبون محذوف بحر کې ویل شوی او دپورتنی اثر په ۳۰۵ مخ کې راغلی دی .

فاعلاتن	مفاعلن	فعلان
زرع و ذرع از	بهار شد	چو بهشت
زرع کشت	ست ذرع گو	شه کشت

پورتنی بیت دنوموړی کتاب په ۳٦٦ مخ کې راغلی اوپه خفیف مسدس مخبون مقصور بحر کې ویل شوی دی :

فاعلاتن	مفاعلن	فعلن
هرکرا را	هبرزغن	باشد
گذر او (۱۱)	برغزن	باشد

پورتنی بیت په خفیف مسدس مخبون اصلم بحر کې ویل شوی او دذکر شوي کتاب په ۲٦٦ مخ کې راغلی دی :

فاعلاتن	مفاعلن	فعلان
بودنی بو	دمی بیا	رکنون
رطل پرکن	مگوی بیش	مخون

پورتنی بیت هم دذکر شوي کتاب په (۲٦٦) مخ کې راغلی اوپه خفیف مسدس مخبون اصلم مسبغ بحر کې ویل شوی دی .

دحکیم ابوالمجد مجدود بن آدم سنایی ، دحدیقة الحقیقه اوطریق التحقیق مثنویات ، دنظامی گنجوي هفت پیکر (د ۵۹۳ هـ ق تالیف) دامیرخسرو دهلوي هشت بهشت (د ۷۰۱ هـ ق تالیف) او دجامی سلسلة الذهب (د ۸۷۹ هـ ق تالیف) په خفیف مسدس مخبون محذوف یا مقصور یا اصلم یا اصلم مسبغ بحر کې ویل شوي دي .

هـ – په رمل مسدس حذوف مجنون کې دمثنوي ویل :

جامی د (سبحة الابرار) مثنوي چې دهفت اورنګ خلورم اورنګ دی په پورتنی بحر کې منظوم کړی دی .

دځینو قراینو له مخې څرګندیږي چې جامي به نوموړی مثنوي په (۸۸۷ هـ) کې نظم کړی وي . د " سبحة الابرابر " مثنوي موضوع اخلاقي مطالب اوداسلام دمقدس دین عالی مقاصد دي . دغه نوموړې مثنوي (۴۰) عقدې لري .

دادی دجامي دسبحة الابرابر خوبیتونه درکنونو دعروض لـه تقطیع سره سم دفاصل استاد پوهاند په لارښوونه راوړم :

فاعـــلاتن	فعـــــــلاتن	فـــع لن ||
ترزبان خـــــا	مه مــــــشکف	شارا = شارا ||
تامــــعطر	کندین عـُــــ	ـوا را ||
نــــافـه ای آ	ه ی تـــــــاتا	رستین ||
نفحه ای طـ	ـلهء عطظا	رستین ||
خوش نفس غـ	ـنچهء باغی	قدم است ||
تازه رس مـــی	وه شاخـــــی	کرم است ||
برخ عـ	ـقل درغـ	ـیب گشاد ||
لوح بـــرنا	مه ای لاریـ	ـب گشاد ||
نقش هرلـــو	ح ایــــن حر	ف وفاست ||
طالبــــان را	دری فـــــردو	س نماست ||

په همدې ترتیب واصفی چې د بدیع الوقایع په نوم یې یوکتاب په دووجلدوکې لیکلی دی . دغه کتاب منثور دی وې خای په خای غزلې اومثنوي هم لري . واصفی په رمل مسدس محذوف مخبون بحر کې دمثنوي په بڼه منظومه لري .

د " نمونهٔ ادبیات تاجک " دکتاب په استناد واصفی اصلا هراتـی دی په هرات کې روزل شوی دی .

نوموړی دصفوي شاه اسمعیل معاصرو. دشیعه اولنی فتنه کې ماوراءالنهر تـه ولاړ اوتر ۹۴۰ هـ ق پورې واقعات یې په خپل کتاب کې لیکلي دي . داسې معلومیږي چې نوموړی دلسمې هجري پیړۍ په دوهمه نیمایي کې مړ شوی اوپـه تاشکند کې خاوروته سپارل شوی دی .(۱۳)

دادی دنوموړي شاعر اولیکوال خوبیتونه چې په پورتني بحر کې یې منظوم کړي دي دبیلګې پـه تـوګه دلومـړی توک (۱۴) ځخـه راوړم :

هســت درسلسلهٔ خاقـانی مـهر داري کـه نـدارد ثـانی
چـون کلامـش بـه ظرافـت امیخـت ازدهـانش ګهربـی حد ریخـت
فخرافـاق بـود زوشـده فـاش مـردی وکـرم وحسـن معـاش

بـــامن دلشـــــده زاردژم خــــوب شـــــدعاقبت ازروی کـــرم
چـون کنـد اهـل ســخاوت زربخـش هســت بیش ازهمـه اخـر دربخش
هســت اوخــیره دگر در راه ایــن کـــه نـــه بینـــي گره اورا جبـــین
ازسـرلطف معـین فقـر اسـت کـه کشـاده رخـش ازعـین عطاسـت
فطـــرت اوچوبلنـــد افتـــاده خلـــق را جملـــه پســـند افتـــاده

و : سریع مطوی مکسوف یا موقوف بحر .

دنظامی گنجوی مخزن الاسرار (د ۵۷۲ ه ق تالیف) دامیر خسرو مطلع الانـوار (د ٦۹۸ ه ق تـالیف) او دجـامي تحفـة الاحـرار (د ۸۸٦ هـ ق تـالیف) درې سـره مثنویات په سریع مطوي مکسوف (۱۵) یا موقوف بحر کې ویل شوي دي .(١٦) طـی یې په ټولو رکنونو کې اوکف (کشف) یا وقف یې یـوازې پـه عـروض اوضـرب کـې پیښیږي. عروضي وزنونه یې دادي :

مکســـــوف : مفتعلـــــــــن | مفتعلـــــــــن | فـــــــاعلن
موقــــــوف : مفتعلـــــــــن | مفتعلـــــــــن | فــــــــاعلان

په پورتنیو مثنویاتو کې لومړی ځل نظامي گنجوي د " مخزن الاسرار " ترعنـوان لاندې مثنوي نظم کړې او امیر خسرو دنظامی په تقلید اوپیروي د (مطلـع الانـوار) په نامه اوله امیر خسرو څخه وروسته جامي د (تحفة الاسرار) په نامـه مثنـوي نظـم کړې دی . څرنگه چې له پورتنی لیکنې څخه هم جوتـه ده پـه نومـوړی بحـر کـې دنظامي گنجوي محزن الاسرار تاریخی قدامـت لـري لـه دې کبلـه زه دبیلـگې پـه توگه دنظامی دمحزن الاسرار څوبیتونه درکنونـو لـه عروضـی تقطـع سره راوړم او دامیر خسرو او جامی دمثنویاتو یوازې یادونه کافي بولم ځکه په عـین بحـر کـې بـه تکراري تقطیع گټوره نه وي .

مـــفـــتــعلن	مـــفـــتــعلن	فـــاعلن
بســـــــم الا	ه رحـــمـــا	ن رحـــیم
هـســت کـلـیـــد	درگـنـــــــــ	ج حـکـیم
فـــاتحـــــه ء	فکرت وخــــا	تم ســخن
نـــــــام خـدا	یست بـــــرو	خــتم کن

پیـــــش وجــــــو	دی هــــــمــــه آ	ینده گـــان ||
پیـــــش بقـــا	یی همــه پـــــا	ینده گـــان ||

ز : هزج مسدس اخرب مقبوض محذوف یا مقصور بحر

دنظامی ، امیر خسرو بلخی ثم الدهلوي اودجامی " مجنون ولیلی "مثنویات په هزج مسدس اخرب مقبوض محذوف یا مقصور بحر کې ویل شوي دي . ددغه وزن صدر اوابتداء اخرب . حشوه مقبوض او عروض او ضرب محذوف یا مقصوروي عروضـي وزنونـــه یې دادي :

مقصـــــــور : مفعـــــــول	مفـــــــاعلن	فعـــــــولان
محـــــــذوف : مفعـــــــول	مفـــــــاعلن	فعولـــــــن

په پورتنی بحر کې دلومړی ځل لپاره نظامي گنجـوي پـه خپلـه خمسـه کـې د "مجنون ولیلی " ترعنوان لانـدې (د ۵۸۴ هـ ق تـالیف) مثنـوي نظـم کـړی دی . دنظامی په پیروي امیر خسرو هم په ٦٩٨ ه ق کې " مجنـون اولیلـی " اوهمدارنگه جامی هم په هفت اورنگ کې په ۸۸۹ ه ق کال د " مجنون اولیلی " مثنوي په ذکـر شوي بحر کې منظوم کړی دی زه یوازې دنظامی د " مجنون اولیلی " مثنـوي دخو بیتونو درکنونو عروضی تقطیع کوم او دامیر خسـرو او جـامي دمثنویـاتو پـه یادونـه بسوالی کوم . دنظامی دمجنون او لیلی مثنوي په دې بیتونو پیل کیږي :

مـــــفـــــعـــــول	مـــــفـــــاعلن	فـــــعـــــولان ||
ای نـــــــــام	تو بهــــــتـــــری	ســــــر آغــــاز ||
بـــــی نــــــام	تو نـــامـــــه کی	کنــــــم باز ||
ای یــــــــاد	تو مــــــونسی	روانم فـــعـــولن ||
جـــــــزنــــام	تو نیـــــست بـــر	زبــــــانم ||

ح : متقارب مثمن سالم بحر :

امیر خسرو په نه سپهر کې نه وزنونه دمثنوي دپاره راوړي دي چـې دوه وزنونـه یې په ده پورې مختص دي اودده دمخه یاوروسته یې استعمال نادر دی یو ددغـه دوو وزنونو څخه پورتنی بحر دی دادی یو بیت یـې دبیلـگې پـه تـوگه درکنونـو دعروضـي تقطیع سره سم راوړم :

فعولن	فعولن	فعولن	
چو بنشست	بر تخت قطبی	زمانه	
که چون قطب بادش	بقاجا	ودانه	

پورتنی بحر دنه سپهر په سپهردوم پوري اړه لري .

ط : رجز مسدس مطوي بحر :

دغه بحر هم په امير خسرو پورې مختص دی . عروضي وزن او تقطيع يې په لاندې ډول ده :

مفتعلن	مفتعلن	مفتعلن
کشور هندست	بهشت	ی بزمين
حجتش اينک	برخی	صفحه بين

دامير خسرو پورتنی بحر دنه سپهر په سپهر سوم پورې اړه لري مادخپل کار داساني په غرض دهغو بحرونو يوازې په يوه يوه بيت باندې اکتفاء وکړه .

داوو په پورته ډول په دري ادب کې دمثنوي پيدايښت تاريخی سير اوتکامل چې په لنډ ډول وليکل شو . دومره زياتوم چې په دري ادب کې تراوسه پورې مثنوي په نهو بحرونوکې نظم شوي چې دنهو بحرونو له جملې دامیرخسرو دوه بحره (سپهر دوم – سپهر سوم) چې ده پورې مختص دي استعمال يې اوس متروک شوی دی اودپاتې اوو بحرونو استعمال تراوسه په دري ادب کې مروج دی.

ماخذونه:

(۱) – په دې برخه کې دپوهاند رشاد له درسي نوټونو څخه کار اخيستل شوی دی .

(۲) – البدءوالتاريخ چاپ Huart ج ۳ ص ۱۳۸ او ۱۷۳ د : صفا،دوکتور ذبيح الله ، تاريخ ادبيات درايران ، جلداول تهران ، ۱۳۳۸ کال د ۳۷۰ مخ پايليک په حواله .

(۳) - زيات تفصيل لپاره وګ:صفا، دوکتور ذبيح الله . ګنج سخن ، جلداول ، تهران ،دوهم چاپ ، اسفند ۱۳۳۹ کال ، ۱۵۰-۱۵۱ مخونه .

(۴) - دمسعودي دشاهنامې نوم دپنځمې هجري پيړۍ په پيل کې په غرر اخبار ملوک الفرس ثعالبی کې (چې مخکې د ۴۱۲ هجري څخه تاليف شوی دی) ګورو ، ثعالبی دطهمورث دپادشاهي په شرح او تفصيل کې وايي وزعم المسعودي فی مزد وجه بالفارسيه ان طهمورث بنی قهند

زمرو." همدارنګه شعالبي دبهمن داسفنديار دزوى دسلطنت په شرح او دهغه لښکر کښي سيستان ته اوله زال سره دجنګ په برخه کښ وايي : " فعفا عنه (اى عن زال) وامر برده الى منزله والافراج له عن مسكه من ماله وذكر المسعودي المسروزي فى مزدوجته الفارسيه انه قتله ولم يبق على احد من ذوبه ." دزيات تفصيل او معلومـاتو لپاره وګورئ : صفا ، دوکتور ذبيح الله ،تاريخ ادبيات درايران، جلد اول . تهران ، ۱۳۳۸ کال ۳۷۰-۳۷۱ مخونه.

(۵) – زيات تفصيل لپاره وګ : صفا،دوکتورذبيح الله ، ګنج سخن، جلداول، تهران ، دوهم چاپ، اسفند ۱۳۴۹ کال ، ۱۵۰-۱۵۱ مخونه .

(٦) ددغه بيت لومړني نيم بيتي دشعر العجم په څلورم ټوک ، ۱۹۲ مخ کې درودکي په نامه په لږ تغيير داسي راغلى دى: نکو ګفت مزدوربااّن خذيش مکن بدبه کس ګرنخواهى بخويش .

(۷) - دزياتو معلوماتولپاره وګ:صفا ، دوکتـور ذبيح الله ، ګنج سخن ، جلد اول ،تهران دوهم چاپ ، اسنفديار ، ۱۳۳۹ کال ، ٦٨-۹۸ مخونه .

(۸) - کليله او دمنه له پهلوي څخه په عربي ژبې باندې دامير سعيد نصربن احمد په فرمان ابوالفضل بلعمى په فارسي ترجمه کړې او دنوموړي امير په امر رودکي په فارسي نظم دمثنوي په بڼه اړولې ده . دزياتو معلوماتو دپاره وګ: صفا ، دوکتور ذبيح الله ، تاريخ ادبيات درايران ، جلد اول ، تهران ، ۱۳۳۸ کال ۳۷۱-۳۸۹ مخونه .

(۹) – دتفصيل لپاره وګورئ : صفا ، دوکتور ذبيح الله ، تاريخ ادبيات درايران ، جلد دوم ، چاپ سوم ، تهران ۱۳۳۹ کال ، ۸٦۳ مخ .

(۱۰) - له فاعلاتن رکن څخه چي دحذف او قطعي په اغيزه سره (فع لن) جوړشي . دغه فرعه دالمعجم فى معايير اشعار العجم په ۳۸ مخ کې اصل فرعه بلل شوې ده . مګر په معيار الاشعار معراج العروض الاقناع په ۱۲ مخ محيط الدايره ۳۵ مخ وشارح شرح عروض المنقاح؛ ميزان الشعراء (جدول۳) کې د(ابترى) نوم پرې اينبودل شوى دى . او په الاقناع کې داهم زياته شوې چې ځينې کسان دغه فرعه مقطوعه بولي . په ميزان الاوزان ۱۲ مخ او حدايق البلاغت ۹٦ مخ کې دغه فرعه هم مقطوعه بلل شوې ده او دشجره العروض مولف په دغه باب دحدايق البلاغت وينارده کړې ده (وګورئ : دشجرة العروض ۲۵ مخ) او ويلى يې دي چې قطع درکن دوروستني مجموع وتده څخه ديوه متحرک غوځولو ته وايي

وګ رشاد ، پوهاند عبدالشکور ، " دمیر علي شیر میزان الاوزان او دهغه په باب دمولف او بابر ترمنځ محاکمه ." کابل مجله ، ۱۳۶۰ هـ ش کال ، دریمه ګڼه ، پنځم مخ پایلیک .

۱۱- ابتداء ... نه ده .

۱۲- جامي نورالدین عبدالرحمن ، مثنوي هفت اورنګ ، تهران ، ۱۳۵۱ کال دوهم چاپ دمصحح دمقدمې ۲۳-۲۴ مخونه ، (دمرتضی – مدرس ګیلانی په تصحیح او مقدمه)

۱۳- دواصفي دپیژندنې لپاره وګ :

پښتو آریانا دایرة المعارف ، دریم جلد ، کابل ، ۱۳۳۷ کال ، ۲۷۷ مخ

۱۴- وګ : واصفي ، زین الدین محمود ، بدایع الوقایع ، جلد اول ، مسکو ، ۱۹۶۱ کال ۶۲-۶۳ مخونه (دالکساندر بالدیرف انتقادي متن ، مقدمه او فهرستونه .)

۱۵- په ځینو عروضي کتابونو کې دکسف پرځای کشف او دمکسوف پرځای مکشوف لیکلی دی . وګ

المعجم فی معاییر اشعار العجم، شجرة العروض او میزان الاوزان .

۱۶ دشجرة العروض په ۵۳ مخ کې لیکلي دي : په دغه وزن کې کله عروض او ضرب اصلم یااصلم مسبغ هم راځي .

وګ رشاد ، پوهاند عبدالشکور ، "دمیرعلي شیرمیزان الاوزان او دهغه په باب دمولف اوبابر ترمنځ محاکمه " کابل مجله ، پنځمه ګڼه ، ۱۳۶۰ هـ ش کال ، ۴ مخ پایلیک شپږمه او اوومه نومره .

په پښتو ادب کې دمثنوي پیدایښت

او بحرونه

ترکومه ځایه پورې چې مادمثنوي په باب په پښتوادب کې څیړنه کړې ده .
دموجودو موادو له مخې چې زموږ پښتو کتابونو کې خوندي او زموږ په لاس کې شته په پښتو ادب کې دمثنوي دپیدایښت لومړنی بیلګې سره دپنځمې هجري پیړۍ په اوایلو کې مخامخ کیږو او هغه هم دشیخ اسماعیل نیکه هغه منظومې نارې دي چې دخر ښبونۍ ټګ په وخت کې یې ویلې دي . که چیرې دپښتو ادبیاتو لرغونې دورې اثار دعلمي تحقیقاتو په رڼا کې رابرسیره شي ،کیدای شي چې دمثنوي دپیدایښت نیټه په پښتو ادب کې ترپورتنۍ نیټې څخه دمخه ولاړه شي .
دشیخ اسماعیل نیکه منظومې نارې لس څپیزه مثنوي ده چې فشارېې په څلورمه اونهمه هجا باندې راځي او عروضي وزن یې دسیلابونو تونیک سیستم له مخې په لاندې ډول دی :

ں ں ں - / ں / ں ں ں - / ں /

دشیخ اسماعیل نیکه منظومې نارې چې په پورتنۍ وزن ویل شوې دي په لاندې ډول دي :

که بون دی یون دی مخکې بیلتون دی
له کسې غوره څخه خي خربښون دی
که وروره وروره خربښبون وروره
نه چې بیلتون کړی زما ویرته ګوره
حي خي مرغې له توري کرغې له
همرولی پاته خي څه برغې له
دخدای دپاره خربښبون یاره
حي هرمونه کړې زموږ کهول واره

زړه مــــې رپيـــــړي يـــــارمې بيليـــــړي
بيلتـــــون يــــې اور دی ځان پـــــه ســــوځيږي

دپښتو ادب په موجو ړوآثارو کې دمثنوي شپږ فورمونه ليدل شوي دي چې اتـه ځپيزې،لس ځپيزې دولس ځپيزې ، ديـارلس ځپـيزې ، څوارلـس ځپـيزې اوشپاړس ځپيزې مثنوي پکې راځي . په پورتنيو فورمونو کې اتـه هجـايي او دولـس هجـايي مثنوي ګانې ډيرعموميت لـري ولـې دنوروفورمونـو استعمال يـې کـم دی . زه به پورتنيو شپږو فورمونو پيداېښت اوتاريخي سير په جلا جلا توګه ګرانو لوسـتونکيو تـه دعروضي وزنونو اودرکنونو له عروضي تقطيع سـره سـم پـه مفصلـه تـوګه وړانـدې کړم. مخکې له دې چې دپښتو مثنوي په هرفورم لاس پورې کړم لومړی غواړم چـې (دوزنونو اختلاط اوګډون اوهغـې جـواز) ترعنـوان لانـدې څه رڼا واچـوم .بيـا بـه دهربحر دپيداېښت او تاريخي سير څخه په پښتوادب کې وغږيږم .

دوزنونو اختلاط اوګډون اودهغې جواز :

په پښتو ادب کې دهغومثنوي ګانـو چـې دبيـت دهجـاوو شـميرې جفـت وي دبيت دهرنيم بيتی دوروستی رکن يعني عروض اوهجا اخرنی هجا کميـدلای شـي دوروستنی رکن دوروستنی هجا ماقبل اخر په فشار لرونکی هجاوې دغه کميدنـه پـه وزن کې خرابي او ګډ وډي نه راولي . په پښتو کې هغـه مثنـوي ګانـې چـې دبيـت دهرنيم بيتی وروستنی هجا يې کميدلی شـي اتـه هجـايي ، لـس هجـايي ، دولـس هجايي او شپاړس هجايي مثنوي ګانـې پکـې راځي ، يعنـې داتـه هجـايي مثنـوي دبيت دهجاوو شمير (۸+ ۸) يا (۷+۷) او دلس هجايي مثنوي دبيت دهجـاوو شـمير (۱۰+۱۰) يا(۹+۹) او ددولس هجايي مثنوي دبيت دهجـاوو شـمير پـه (۱۲+ ۱۲) يـا (۱۱+۱۱) او دشپاړلس هجايي مثنوي دبيت دهجاوو شمير به (۱٦+۱٦) يـا (۱۵+۱۵) وي . اوپه دې پورتنيو څلورو واړو فورمونو کې به دنيـم بيتـی دعـروض يـا عجـز وروستنی بې فشاره هجا کميږي اوماقبل الاخر هجاء به يـې فشـار لرونکـی وي .پـه دې رساله کلې مادېې فشاره هجا لپاره دغه علامه (ن) او د فشار لرونکی هجاله پـاره دغه علامه (_) ټاکلې ده .

په ديارلس هجايي کې دبيت دنيم بيتی وروستنی هجـاکې کمـوالی نـه راځي ځکه په دې ډول مثنوي ګانو کې دنيم بيتـی دعـروض اوعجـز وروسـتنی هجـا وې فشارلرونکې وي .

دپاتې خلورو ډولونو چې دبیت دهرنیم بیتی هجاوې یې پوره اوکله کله دبیت دهرنیم بیتی وروستنی هجا کمیږي اوپه وزن کې یې ورانی نــه راولي . یــو، یوبیت دنمونې په توګه دعروضي تقطیع له مخې دسیلابو تونیک سیستم پراساس دفاضل استاد پوهاند رشاد په لاربنوونه راوړم :

الف : داته هجایی دوه ییځ (مثنوي) عروضـي بـنه دسیلابوتو نیک لـه مخې داسې ده :

اته هجایی : ں ں – ں ں ں – ں

اووه هجایی : ں ں – ں ں ں –

داته هجایی او اووه هجایی بیتنو بیلګې له پورتنی ترتیب سره سمې پــه لانـدې ډول دي . (۲)

اته هجایی : یـوپـر بــــلـــــه | عـــاشــــقـــان یو ||
پخـپـل عـشق کـې | صـــــادقـان یو ||

اووه هجایی : زه عـــــاشق یم | یــــارهم نیـــز ||
نــورخـــه نـه لــــــــرو تمیـــز ||

ب : پښتو لس هجایی مثنوي :

عروضي بڼه یې دسیلابوتونیک سیستم له مخې په لاندې ډول ده :

لس هجایی : ں ں ں - ں ں ں ں- ں

نه هجایی : ں ں ں- ں ں ں ں-

دلس هجایی اونه هجایی مثال په ترتیب سره په لاندې بیتونوکې وګورئ :

چې دعـــــر | بو | دملک یو مــــرد | وه ||
خـجـسـتـه نام | وه | پــــه عـقل فـرد | وه ||
وایی ویونـــــــــکی | د دې قـــــــصې ||
چې تل یی ښکار | وه | دښـــه هوســې || (۱)

ج : همدارنګه ددولس څپیزې مثنوي عروضي بڼه دسـیلابو تونیـک سیستم لــه مخې په لاندې ډول ده :

دولس هجایی : ں ں – ں ں ں – ں ں ں – ں

یوولس هجایی : ں ں – ں ں ں – ں ں ں -

دپورتنی عروضي بڼې سره سم یې یو بیت دبیلګې په توګه وړاندې کوم :

دولس هجایی : پـه هـمـــــه وا | ړو دې توی د | رود رحـــمت وي ||
سرفـــرازدې | پـــه همت د | دې هـــــمت وي ||

دحمـــــــيـــــد دي | داحلقــــــه د | بندگي ||
تـل پـه غــــــــوړوي | لـــــکـه دم د | زنـدگـي || (۲)

پوولس هجایي :

د : شپاړس هجایي مثنوي : ددې اوږدې شپاړس هجایې مثنوي عروضي بـڼه د سیلابو تونیک سیستم پراساس په لاندې ډول ده :

شپاړس هجایي :   ںں-ں ںں-ں ںں-ں ںں-ں

پنځلس هجایي :   ںں-ں ںں-ں ںں-ں ںں-

دپورتنیو عروضي فورمونو مثالونه په ترتیب سره راوړم :

بـــــوډۍ ووې | شـــــهــــــزاده تـه | تـه غم لرې | کـــــړه لـه دلـه ||
څـه دې غم دی | څلـــــــه غم کړې | غـرض دې | شـــوه بلبله ||

کله کله دځینو بیتونو دنیم بیتیو دعـروض او عجـز وروسـتنی هجـا چـې مـاقبل الآخریی اوږده (فشارلرونکی هجاوي) خذف کېږي اودبیت دهجاوو شـمیر (۱۵-۱۵) کېږي ، لکه په لاندې بیت کې :

بیا یـــــــی تاو کا | په ذهبــــــــــو | په پیـشلو کې | پیـــچ و پیچ ||
چې دچـــــــاپه | لاس بـه راشي | پوره شــــوی | گـز پـه مـیچ || (۳)

لـنډه داچـې پـه پورتنیـو څلـورو فورمونـو کـې پـه دې شـرط چـې دعــروض اوعجزماقبل الآخر هجافشار لرونکی وي .وروستنی بې فشاره هجـا حـذف کیـدلای شي اووزن ته گډوډي نه پیښوي . په مثنوي کې حتمـی ده چـې دبیـت دواړه نیم بیتی به دهجاوو په شمیر کې سره برابروي . (۴)

ماخذونه :

(۱) - هوتک ، محمد پټه خزانه ، کابل پوهنتون ، څلـورم چـاپ . ۱۳۵۶ کـال. ۱۰ مخ .

(۲) - وگ : حبیبي ، پوهاند عبدالحی ، پښتانـه شـعراء ، لومړی ټوک ، کـابل ، ۱۳۲۰ کال ، ٦٧ مخ دمثنوي تر عنوان لاندې دوهم او لومړی بیت .

(۳) - خلیل ، ورکه خزانه ، لومړی ټوک ، پیښور ، ۱۹٦۰ کال ، ۲۷۹ مخ ، دوهم او لومړنی بیت .

(۴) - ماشوخیل ، حمید ، شاه وگدا ، دهمیش خلیل په تصحیح ، دپیښورچـاپ ۱۹۵۷ م کال ، ۳۹ مخ وروستنی بیت .

(۵) - وک: دامانت ملیارد منظومی چاپي قصې " قصــه شــهزاده دل افـزاودل افروز" پیښور چاپ ، ۷ مخ ، لومړنی بیت او دهمــدې صفحــې دپـای بیــت څخه دمخه بیت .
(٦) - دوزنونو داختلاط او ګډون او دهغې دجواز په برخه کې دپوهــاند رشـاد ددرسي نوټونو څخه زیاته استفاده شوې ده .

پښتو اته څپیزه مثنوي او د هغې تاریخي سیر

په اته څپیزه مثنوي کې فشار په دریمه او اوومه هجا راځي ځینې بیتونه یې اتــه هجایي او ځینې یې اووه هجایي وي. خو شـرط یـې دا دی چـې پـه اتـه هجـایي مثنوي کې به د هر بیت نیم بیتي اته څپه یي او په اووه هجایي کې به د بیـت هـر نیم بیتي اووه هجایي وي.

یعنی په اته هجایي مثنوي کې د هر بیــت د هجاوو شـمیر (۷+۷) تـه رسـیږي. عروضي بڼه یې د سیلابوتونیک سیستم له مخې په لاندې ډول ده:

اته هجایي: ں ں = ں | ں ں – ں ||

اووه هجایي: ں ں – ں | ں ں -||(۱)

په پښتو ادب کې ما د مثنوي په برخه کې کومــه څیړنـه کـړې ده د څیړنـې پـه لړکې د موجودو موادو له مخې دا راته څرګنده شوې ده چې د قافیوي رعـایت لـه مخې د مثنوي په بڼه بیلګه د (۷۸۰- هـ – ق) د اکبر زمینداوري په اشعارو کـې ګورو چې اته څپیزه مثنوي یې د لومړي ځل لپاره ویلې ده.

اکبر زمینداوري له نوموړکو شاعرانو څخه دی پوهاند حبیبي د نومـوړي شـاعر د شعر څوپاڼې په زمینداور کې موندلې دي چې د هغو موندل شوو پـاڼو پـه مرسـته دا نوموړکی شاعرپیژندلی شو.

اکبر د مغلو د دورې په ابتدا کې ژوندی و. دی په یوه بیت کې وایي:

د مغلو تمر(۲) هسې په اورو سوم چې به هیر په دې ماتم زمینداور کړم

د اکبر له پورتنی بیت څخه معلومیږي چې دی د ګوډ تیمور معاصر دی. څرنـګه چې د ګوډ تیمور د پاچهي دوره د (۷۷۱ هـ څخه تر ۸۰۷ هـ) پورې رسیږي نو مـوږ د

اکبر د ژوندانه زمانه له (۷۵۰ه ق) څخه وروسته اټکل کولای شو. د اکبر ډیر لږ اشعار د زماني له ناخوالو څخه خوندي پاتې دي. په شعر کې یې پوازې د غزل او مثنوي بیلګې شته. اکبر لومړنی پښتون شاعر دی چې د مغلو له لاسه شکوه کوي. وروسته نور شاعران، لکه خوشحال خان، حمید مومند، رحمان بابا او خواجه محمد بنګش او داسې نور د مغلو د ظلمونو څخه شکایت لري.

دا دی د اکبر د "مثنوي" تر عنوان لاندې څو بیتونه چې د پښتو په لنډ بحر کې ویل شوي دي. د عروض رکنونو له تقطیع سره سم د بیلګې په توګه راوړم:

زه عــــــاشق یم | یار هم نیـــــز ||
نور څــــه نه لــــ|ــــرو تمیـــز ||
یو پـــــریلـــه | عــاشـــقـــان یو ||
په خپل عشق کـې | صـــــــادقـان یو ||
یـو په بـل پـســـ|ــــې رنځـــوریو ||
چې نړدې نــــه | یو مـــهـــجوریو ||
عـشق کـه بـنـه دی | کـــــــه بلا دی ||
پیـــداکــــــړی | زمـــــوږ (۳) مـــولا دی ||

په پورتني مثنوي کې چې د پښتو په لنډ بحر کې ویل شوې ده، اکبر د عشق او مینې خوندو رحالتونه تصویر کړي دي. چې عاشق او معشوقه یې یو له بله غواړي. یوه د جذب او ائتلاف قوه په ټولو کائناتو کې ساري ده، چې عارفان یې عشق بولي او د ساینس پوهان یې د جاذبې په نامه یادوي. اکبر دغه معنوي کیف په یوه مادي رنګ کې ښودلی. د اکبرد شعر ژبه خوږه او روانه ده (۴).

بل پښتو شاعر چې د " ساقي نامه" تر عنوان لاندې یې د پښتو په لنډ بحر کې د مثنوي په توګه شعر ویلی دی د (۸۹۰ ه) په حدودو کې زرغون خان نوروزی دی. نوروزی د پښتنو لویه طایفه ده چې په فراه، کدنی او په هرات کې اوسي. زرغون خان د دوست محمد کاکړ د غرغښت نامې په حواله لیکي چې زرغون خان اصلاً د نوزاد (هلمند) و. د قوم مشرتوب یې درلود. په هغه وخت کې چې د ماوراءالنهر شیباني خان په هرات او سیستان هجوم وکړ، زرغون د خپلې خاورې نه د شیباني خان په مقابل کې دفاع کوله او له متهاجمینو سره یې سختې جګړې کړې دي. زرغون خان په (۸۹۱ه) کال د هرات، خراسان او عراق سفر وکړ ،کله چې شیباني خان سیستان ته ورسید نو زرغون له ده سره جنګونه وکړل اودهغوی ډیر کسان یې

مره كړل. داسې معلوميږي چې زرغون يو ملي قايد او د وطن د آزاديخواهي مدافع او توريالى سړى و. (۵)

دوست محمد كاكړ هسې روايت كوي: چې په سنه ۹۱۲ه زه هرات ته ولاړم. په كجران كې مې د ملا ايوب تيمني څخه د زرغون د غزلو او شعرونو ديوان وليد چې درې سوه پاڼې يې درلودې. همدارنګه پټه خزانه د دوست محمد كاكړ له روايته ليكي چې زرغون خان ډير عمر ژوندى و او په ډير سپين ږيرتوب په (۹۲۱هـ) د قندهار په ديراووت كې وفات شوى دى. دوست محمد كاكړ په خپله غرغښت نامه كې دا لاندې دوه ييځ (مثنوي) د ده د اشعارو له ديوانه را نقل كوي چې د پټې خزانې مولف هم له هغه كتابه را اخيستى دى. دا دى د زرغون خان د "ساقي ناى" څو بيتونه چې د پښتو په لنډ بحر كې ويل شوي دي د بيلګې په توګه راوړم:

ساقي پاڅه پياله راكړه مرور يار مې پخلا كړه
اوبه تويې په لنبو كړه اوږ مې مړ په دې اوبو كړه
پسرلى سو غنچه ګل كا زلفې تاوې د سنبل كا
بلبلان شور و فغان كا كړيدن په ګلستان كا
زاهد وزي صومعې څخه شراب پيري ميخانې څخه

د زرغون خان ساقي نامه چې د نهمې هجري پيړۍ له آثارو څخه شميرل كيږي د پښتو ژبې اختلاط له پارسي سره ښكاره كوي. هغو پښتنو چې په سمواوهموارو كې ژوند كاوه د فارسي له ادب څخه متاثره شول چې د زرغون خان پورتنى مثنوي چې زياتره كلمې يې پارسي او عربي دي. دا رنګه د شاعر تخيل او د ادا طرز او د كلام نوعيت پوره فارسي ته ورته دي كوم ادبي جريان چې په منځنۍ اسيا او خراسان كې و دغه ساقي نامه يې ښه نماينده ګي كوي. د فارسي ژبې په پخوانيو شاعرانو مخصوصاً د غزنوي دورې (۴۰۰ هـ) څخه بزمي اشعار اوخمريات ډير شوي دي .زياترو فارسي ژبو شاعرانو دخپلو قصايدو تشبيب او نسيب په بزمي مضامينو شروع كاوه لكه عنصري، منوچهري، عسجدي او نور. وروسته سنايي او نور متصوف شعرا د عرفان په جامو كې د وحدت شراب چښي او دا كيف په عرفاني ډول پخپلو اشعارو كې تمثيلوي دغه ډول بزمي او خمريه اشعار په مثنوي كې ځاى مومي او په نتيجه كې ساقي نامه

د مثنوي په سبک یو جلا فن ګرځي، په دغو ساقي نامو کې د شاعرانو لار داوه چې دوی به له ساقي څخه د سرو شرابو آرزو کوله .د ساقي – جام او صراحي او میوصفات به یې بیانول .د دنیا بې وفايي او څو ورځې ژوند په خوښۍ تیرول او بزم په میو تودول د ساقي نامو عمومي مضمون و. شاعر به د مثنوي په سبک دا مطالب بیانول .حسن طلب او حس تعلیل د بیتونو رواني د ساقي نامو له ادبي ښیګنو څخه شمیرل کیده. لنډه دا چې د عربو خمریه اشعارو تقلید په عجمي شاعرانو کې په فارسي ادب کې رواج شو ،په ساقي نامو کې د شاعر استادي دا وه چې د مستی او وجد احوال تصویر کړي او د مستانو په څیر خبرې وکړي.[٥] استادانو ساقي نامې ټولې له مستی ، وجد او ذوقه ډکې دي. او هغه شاعر چې ساقي نامې به یې پورتني صفات نه درلودل د ادب له پلوه ښې نه شمیرل کیدلې.

زرغون خان هم پخپله پښتو ساقي نامه کې د استادانو په لار تللی او مستانه وینايي کړیده. د شعرژبه یې روانه او خبرې یې د مستانو په څیر دي د ده ساقي نامه د پښتو له پخو اشعارو څنې شمیرل کیږي ځکه ده په خپله ساقي نامه کې پورتني خصایص او صفات په نظر کې نیولی او پدې فن کې په ټولو شیانو بریالی دی. (٦)

همدارنګه په پښتو ادب کې زرغونه کاکړه لومړنۍ ښځه ده چې د شیخ مصلح الدین سعدي فارسي بوستان یې په (۹۰۳هـ) کې په خفیف بحر کې په پښتو نظم د مثنوي په توګه ترجمه کړ.(٧) چې د هغې یوازې یو حکایت د پټې خزانې په ذریعه موږ ته را رسیدلی دی . هغه حکایت په لاندې ډول دی چې څو بیتونه یې د بیلګې په توګه را نقلوو:

اوریدلې مې کیسه ده	چې له شاتو نه خوږه ده
د اختر په ورځ سهار	بایزید چې وو رویدار
له حمامه را وتلی	په کوڅه کې تیریدلی
ایرې خاورې چا له بامه	را چپه کړلې ناپامه
مخ او سرې سو ککړ	په ایرو په خاورو خړ
بایزید په شکر کښنو سو	د خپل مخ په پاکیدو سو

په همدې ترتيب دوست محمد کاکړ د مثنوي په خفيف بحر کې " غرغښت نامه" (۹۲۹ هـ) په پښتو نظم کړې وه چې د غرغښت نيکه له احوال څخه يې حکايت کاوه. (۸) او ځينې نور مضامين يې هم درلودل، لکه د زرغون خان ساقي نامه. د پټې خزانې مولف يو حکايت ځينې را نقل کړی دی. ولې بخپله د دغه کتاب نسخه نشته. د پټې خزانې د را نقل شوي حکايت څو بيتونه را نقلوم:

له نيکانو راويت دی	هسې توګه حکايت دی
نورمحمد کاکړ راوي دی	چې يې فيض تل جاري دی
د نيکانو له خولې وايي	چې منښت يې راته ښايي
چې کاکړ نيکه زاهد و	لوی ځښتن له تل عابد و
تل تر تل يې عبادت کا	پر دې ليار يې رياضت کا

همدارنګه ملا الف هوتک د پښتو په لنډ مثنوي يو کتاب د بحرالايمان په نامه د محرمې په ځلورمه نيټه (۱۰۱۹ هـ) کال منظوم کړی دی. پدې کتاب کې دی اسلامي عقايد بيانوي. د کتاب نوم او عناوين هم عربي دي. نوموړي په اسلامي علومو کې لوی لاس درلود. وينا يې ډيره ساده او له تکلف نه خلاصه ده. په کلام کې يې صنايع او بدايع نه ليدل کيږي. يوازې خپل مطلب په موزونو کلماتو وايي او د پښتو له محاورې څخه نه وزي. دی د ديني او اخلاقي شاعرانو لومړنی سړی دی. د ده په اشعارو کې پرته له ديني او اخلاقي مضامينو نور څه نه ليدل کيږي او د ديني او اخلاقي سبک موسس دی. (۹)

د ده د بحرالايمان څخه چې د پښتو په لنډ مثنوي ويل شوی دی، څو بيتونه د نمونې په توګه راوړم:

راشه واوره اې فرزنده	تاته وايم! ارجمنده!
ته د پاک نبي (ص) په لار سه	د نبي (ص) په لار ولاړ سه
يو قدم له شرعې زويه	بيرون مه اخله نيکخويه
که بيرون يو قدم کښيږدې	د نبي شرعه به پريږدې
نصيحت کوم و تاته	مه جار وزه بله خوا ته

په همدې ترتيب امير د پښتو نوموړکی شاعر يو کتاب د تجويد په نامه په لنډ بحر کې په ۱۰۲۳ هـ منظوم کړی چې د بيتونو شمير يې (۳۰۰) ته رسيږي. په شعر کې يې رواني او سلاست شته (۱۰) امير د خپل تجويد پيل په لاندې بيتونو کوي:

تل ثنا وایم شکرونه		د خاوند په نعمتونه
چې قرآن یې راستولی		په سرور باندې راغلی
چې ایمان یې له عرفانه		مور ته ونهوله ترانه
صد هزار رحمت صلواة شه		په سرور نبي لا زيات شه
چې پاک نوم یې سر دفتر دی		او سردار د بحر او بر دی

د پښتو ادب د ډېر نامتو لیکوال او پیاوړی شاعر خوشحال خان خټک خلور منظوم آثار هر یو طب نامه (۱۱) د یو لسمې پېړۍ د دوهمې نیمايي منظومه او فضل نامه (۱۲) د (۱۰۸۵ هـ . ق تالیف)، اخلاق نامه (۱۳) او فراق نامه(۱۴) د پښتو په لنډ بحر کې د مثنوي په توګه منظوم کړي دي چې د هر یوه څو بیتونه یې د بیلګې په توګه راوړم:

د طب نامې بیلګه:

په دارو کې چې ښه نیت وي		دارو نه وي عبادت وي
عبادت په روغ صورت شي		کنه کله عبادت شي
ما د طب په کتابونو		نظر کړی په بابونو
چې هر رنځ لره دوا ده		هلیله ده هلیله ده

د فضل نامې بیلګه:

کل ثنا په ده ښايي		چې ثنایې هر څوک وايي
که څوک کوز دي که څوک پاس دي		د ده واړه په سپاس دي

د اخلاق نامې بیلګه: د خوشحال خان اخلاق نامه چې د خپل ژوندانه په وروستیو شپو کې نظم کړې، د پیل بیتونه یې دادي:

بغ وهلی نه وي پرونه		بڼ یې واوري په غوږونه
چې ناکښلی په قلم وي		په هغه رقم اعلم وي

د فراق نامې بیلګه:

د فراق نامې د پای دوه بیتونه یې د نمونې په توګه راوړم:

هم په دا مې اختتام دی		په همه وو مې سلام دی
کال دغم لاړ میاشت اختر وه		دا نامه چې چې نظم زر وه

همدارنګه د خوشحال زوی عبدالقادر خان خټک په ۱۱۱۲ هـ.ق کې د مولانا عبدالرحمن جامي یوسف زلیخا د (۸۸۸ تالیف) د نظم د شکلي سکښت له مخې د مثنوي په ښه په خفیف بحر کې له پارسي منظومې څخه په پښتو منظومه اړولی ده.

ترجمه یې ډېره روانه خوږه او د مطلب د افادې تر عهدې په ښه توګه وتلی دی.
(۱۵) دا دی د عبدالقادر خان د پښتو یوسف زلیخا د پیل څو بیتونه د نمونې په توګه راوړم:

عنایت ربه په ما کړه — د امید غنچې می وا کړه
په خندا کې باغ زما کړه — معطر دماغ زما کړه
شناسا مې په نعمت کړه — ما ګویا په خپل صفت کړه

په همدې ترتیب صدر خان دخوشحال زوی دخپل پلار دادبي مکتب پیرو او پیاوړی ادیب دی. کلام یې دخپلې کورنۍ دنورو شاعرانو په شان خوږ او روان دی - نوموړی د "ادم اودرخانی کیسه" د (۱۱۱۸ھ ق تالیف) (۱٦) اودمعجزې په نامه یو کتاب (۱۷) دپښتو په لنډ بحر کې دمثنوي په ډول نظم کړی دی چې دهریوه بیلګه په لاندې ډول وړاندې کیږي:
دادم اودرخانۍ دکیسې بیلګه:

زما پلار خای یې جنت شه — په اولاد یې برکت شه
نیکو خلق نیکوګفتارو — نوراني علوي دیدارو
خلق یې هسې په اوصاف و — چې ترې هیڅ داهو ناف و
دهنر دعلم کان و — عالیجاه عظیم الشان و

دمعجزې بیلګه:

حمد ثنا به داحدکرم — [چې] په نعمت یې داحمدکرم
چې کثرت خواهش احدکړ — له احده یې احمدکړ

ملاشیرمحمد هوتک په (۱۰۹۲ ھ ق) کال په کندهار کې زیږیدلی اوپه (۱۱۷۵ھ ق) کال کې وفات شوی دی. دده اشعار تول دمثنوي په فورم دي..
نوموړی دوه منظوم کتابونه هر یو "اسرار العارفین" او "تجوید افغاني" په نامه دپښتو په لنډ بحر کې په مثنوي نظم کړي دي.
دده "اسرار العارفین" یو دیني او مذهبي کتاب دی. دعقایدواواصول مضامین یې دمعتبرو علماوو له تصنیفونو څخه را اخیستی اوکټ مټ دایت اوحدیث مضمون په پښتو ترجمه کړی دی. ده په دیني علوموکې لوی لاس درلود. دعقیدې اومذهب ګران مسایل یې په ښه شان په پښتو اړولي دي.
په علم قرائت کې هم دښو معلوماتو خاوند و. دده "تجوید افغاني" څوفصله لري. (۱۷)
دادی دده دهریوه اثرڅو څو بیتونه دبیلګې په توګه راوړم:

داسرارالعارفین بیلګه :

نه یې شکل نه صورت شته   نه یې خوب نه یې غفلت شته
نه یې پلارشته نه یې مورشته   نه عورته نه یې خورشته
نه دی جسم نه جوهر دي   نه عرض نه مصور دی

دتجوید افغاني بیلګه :

ته اصلي حرفونه وروزه   دقرآن اته ویشت ګوره
همزه الف رالوړه یکسانه   دویي نشته له دامیانه
بیا هرحرف سره مقام دی.   چې مخرج دهغه نام دی

همدارنګه دسید حسن په نامه یوپښتون شاعر " سیرة النبي " یاشمایل نامه دپښتو په لنډ بحر کې په اته څپیزې مثنوي نظم کړی ده . (۱۸)

ددې منظومې قلمي نسخه دهند درامپور په رضا کتابخانه کې موجوده ده چې ۱۵۸ مخونه لري او پوهاند رښتین لیدلې ده ، نوموړی پوهاند " درامپور درضاکتابخانې قلمي نسخې " تر عنوان لاندې دکابل په مجله کې د ۱۳۴۳ کال دلیندی په ګڼه کې دقلمي نسخې دمعرفي په برخه کې یوه عالمانه مقاله لیکلې ده.

دغه سیرة النبي یاشمایل نامه په لاندې بیتونو شروع کیږي :

اول وایه په زبان   بنه ثنا دپاک سبحان
بیا درود په پیغمبر دی   چې ترکل جهان بهتر دی
پس له حمده له صلوة   راشه واوره وایم تاته

سید حسن دخپلې منظومې دختمیدو نیټه دمعما په ډول داسې ښیي :

سنه هجرپه شماره شوه – په څلورحرفه پوره شوه
یوالف راغی بل کاف - قصه ختم پر غین وقاف

چې دجمل حساب له مخې دپورتنې معما له حل څخه دمنظومې دتالیف نیټه (۱۱۲۱ ه) جوړیږي . همدارنګه ملاپیرمحمد میاجي دملا سردار زوی ددولسمې هجري پیړی په لومړي نیمایي کې د (افضل الطرایق) ترعنوان لاندې په علم اخلاق کې یو مثنوي دپښتو په لنډ بحر کې ویلی دی .

ملا پیرمحمد میاجي دحاجي میرویس خان سره دآزادی په جنګونو کې ملګری و ، کله چې شاه محمود اصفهان ته ولاړ دی یې هم اصفهان ته وباله چې خلک شریعت او دامام اعظم صاحب مذهب ته راوبولي .

ملا پیرمحمد له رافضیانوسره مباحثې اومناظرې وکړې او دعلمي دلایلو له مخې یې رافضیان پره کړل او دروم دعلماوو له خوا چې په اصفهان کې وو ملا پیرمحمد میاجي ته د (پیر افغان لقب) ورکړ شو . (۱۹)

دپټې خزانې مولف محمدهوتک هغه حکایت چې لـه دې کتـاب څخـه رانقـل کړی څو بیتونه یې دبیلګې په توګه راوړم :

شیخ متی چې خلیلي و دی له آره لوی ولي و
یوه ورځ روان په لار و لوی څښتن په استغفارو
کړه ده ذکر دغفار یوشیبه نه و وزګار

همدارنګه بابوجان بابي په (۱۱۲۹هـ) کې د " شها اوګلان (۲۰) " قصـه چـې پـه پښتنو کې مشهوره ده دپښتو په لنډ بحر په مثنوي منظـوم کـړې ده چـې د " قصص العاشقین " په نامه یادیږي .نوموړی دعشق په ستاینه کې وایي :

عشق یو هسې توریالی دی چې په هرځای یې بری دی
دعشق اور هسې سوزان دی چې سوځلی یې جهان دی
زړه بې عشقه کله زړه دی چې بې عشقه زړه دمړه دی

همدارنګه بل پښتون شاعر چې په پښتو ادب کې یې پـه لنـډ بحـر کـې مثنـوي لیکلی دی. ملا عبدالرشید (۲۱) دسلطان حسین زوی دعبدالرحیم لمسی او دملتـان دیوې روحاني او علمي کورنۍ غړی دی .دې تر (۱۱۲۹ هـ) پورې ژوندی و ، څکـه ده په همدې کال رشید البیان لیکلی دی . ده رشیدالبیان په لنډ بحر کې دمثنـوي په بڼه لیکلي چې څو بیتونه یې دبیلګې په ډول لیکم :

چې محکم په لمانځه اوسې له دنیا به ایمان یوسې
هم به خدای رضا من شي پرې اسان به څنکدن شي
تاریکي به ترې رب دور کا پرې به قبر کلی نور کا

په همدې ترتیب دپښتو ادب پیاوړي نازکخیال شاعر حمید مومند په (۱۱۴۸هـ) دشرعة الاسلام (۲۲) منظوم عربي متن دپښتو په لنډ بحر کې دنظم دشـکلي مکتـب له مخې دمثنوي په توګه په پښتو ترجمه کړی چې دبیتونـو شـمیرېې پنځلـس زروتـه رسیږي . دحمید پښتو شرعة الاسلام منظومه قلمي نسخه دافغانستان دعلواکادمي پـه کتابخانه کې موجوده ده .

دحمید پښتو شرعة الاسلام په لاندې بیتونو پیل کیږي :

هله ماکړه له سپو طمعه پورې تلم ددوی په جمعه
اوس زما دهډ په طمعه ګیرپیر ګرځي دسپو جمعه

زرگري زښته په داده   چې مشاطه ددنيا ده

همدغه راز محمد فهيم دپښتوزيې شاعر چې نوم يې په تذكره كې نه دى ذكر شوى يوازې دهغې منظومې رسالې له مخې چې " نورنامه " نوميږي اوپه (۱۲۹۸ هـ) په هندوستان كې خپره شوې او ښاغلى رفيع صاحب په ادبي ستوري كې دفهيم او دهغه دنورنامې په برخه كې هر اړخيزه معرفي كړې ده . پيژنو دنوموړي دژوند زمانه نه ده معلومه يوازې نوموړى " نورنامه " د ۱۱۴۹ هـ ق كال دعاشورې په ورځ دمحرم الحرام په لسمه نيټه پښتو كړيده ،لكه چې وايي :

چې خاتمه دنورنامې وه   هغه ورځ دعاشورې وه
سته دهجر په داتم وه   چې څلور حرفه كې ضم وه
" عَين " او " قاف " كړه په شماره   " ميم " او " ط " كړه ننداره

په پښتو ادب كې نورې نورنامې هم په نظم ويل شوي ،لكه د " غلام نوي " نورنامه او دجان محمد نورنامه ولې دغه نورنامې دقافيې درعايت له مخې دقصيدې په بنه نظم شوي دي .

محمد فهيم خپله نورنامه دمثنوي په بنه دپښتو په لنډ بحر كې په (۷۵۰) بيتونو كې نظم كړې ده دنظم ژبه يې خوږه اوروانه وه . (۲۳) دمحمد فهيم دنورنامې څو بيتونه دبيلګې په توګه وړاندې كوم :

تل ثنا به درب وايم   خوژوندې په دادنيا يم
توفيق راكړى زما ربه   په ثنامې سركړې ژبه
داسكين زړه زما پاره كړه   خپل جمال ترې رابنكاره كړه
اوردمينې په مابل كړه   په دا اوركې مې جلبل كړه

ميافقيرالله جلال آبادي (۱۱۹۵ مـر) دوه منظوم اثرونه هريو فوايداو اسماء الحسنى چې دكيمياى سعادت اوشرح اسماء الحسنى په نامه په بهوه پښتى (وقايه) كې په چاپ رسيدلي دى . فاضل استاد پوهاند رشاد دخپل علمي تحقيق اوڅيړنې په لړ كې دانتقادي متن په ترتيب كې دا ثابته كړې ده چې فوايد اوشرح اسماء الحسنى منظوم آثار په ميافقيرالله پورې اړه لري اوپه (۱۱۵۱ هـ ق) كې دمثنوي په بنه په خفيف بحر كې ويل شوي دي .

دميافقيرالله فوايد دوې برخې لري . يوه يې ددعا برخه او بله ددوا برخه ده. ددعا برخه يې په هغو بيتونو پيل كيږي چې وروسته به دفوايد په بيلګه كې راوړل شي ،ددوا برخه يې په دې بيت شروع كيږي :

دحكمت له علمه ياره   وايم تاته برخورداره

دفوايد دعابرخې دبيتونو شمير (۳۳۱) او ددوا برخې دبيتونو شمير (۲٦۴) ته رسيږي چې په دې حساب دفوايد دعا او دوا دبيتونو شمير (۵۹۵) کيږي . (۲۴)

داسماء الحسنی منظومه دکيميای سعادت دلومړنی صفحې دحاشيې څخه شروع کيږي . د (۵۰) صفحې دحاشيې پورې دوام کوي . دبيتونو شمير يې (۴۸۷) کيږي . (۲۵)

پاتې برخه يې په کيميای سعادت پورې اړه لري چې زه دخپل تحقيق اوڅيړنې په لړکې دهغې دناظم سره اشنا نشوم او دامې ونکړی شو چې شاعر يې معرفي کړم.

دادی دهريوه اثر بيلګه چې دپښتو په لنډ بحر کې دمثنوي په شکل ويل شوې ده . ګرانو لوستونکيو ته وړاندې کوم : د فوايد بيلګه :

خواجګانو ختم جانه   په دانوع کړه پردانه

که مشکل چاته دوچارشي   خلاصي نه مومي په دارشي

ددغه مراد دپاره   ختم وکاندي دلداره

داسماء الحسنی بيلګه :

ربه ستائنا به وايم   خوژوندی په دادنيايم

کل ثنا ده ستالايقه   ای دکل جهان خالقه

کيميای سعادت له کتاب دلومړی صفحې څخه شروع کيږي او تر ۵۴ مخ پورې دوام کوي . دغه کتاب دکيميای سعادت وشرح السماء الحسنی په نامه دحاجي بهره وراوحاجي عبدالاکبر په غوښتنه دډهلي دچشمهٔ فيض په مطبعه کې چاپ شوی دی . دکيمياي سعادت بيلګه :

ثنا وايمه درب   په ډير عجز په ادب

دی خالق دکل مخلوق دی   هم رازق دهر مرزوق دی

اخوند کبير چې بشپړ نوم يې عبدالکبير دی (۲٦) نوموړی دلوی احمد شاه بابا (۱۱٦۰-۱۱۸۰ هـ ق) معاصرو . ده څلور اثره دپښتو په لنډ بحر کې دمثنوی په بڼه په اته څپيزه مثنوي نظم کړي دي چې دهريو بيلګه په لاندې ډول راوړم :

۱ : " در مجالس " : ددرمجالس په بيلګه هغه بيتونه راوړم چې دهغو له مخې د نوموړي کتاب دتاليف نيټه څرګنديږي هغه بيتونه دادي :

زر سل پنځوس کلونه   دهجرت تير شوي وونه

پنځه نور هم پرې دپاسه   وو تير شوي بې وسواسه

او بادشاه هم نادر شاه وو   ورسره بې حد سپاه وو

دده سن بيا څلورم وو   بل راته يې په پنځم وو

درمجالس دفضل احد له خوایه (۱۳۲۸ هـ ق) کال دلاهور په اسلامیه مطبعه کې په ۱۸۰ مخونو کې چاپ شوی دی. (۲۷)

۲: " معجزات " : اخوند کبیر دلوی احمد شاه بابا دپاچهی پراووم کال ددې کتاب په نظمولو پیل کړی دی، لکه چې وایې :

په شروع ددې کتاب شوم په وکښو درنایاب شوم
سن دهجر چې مې شمار کړ " سوغق" مې ترې اظهار کړ

د " سوغق" له کلمې څخه دجمل دحساب له مخې (۱۱۶٦هـ) جوړیږي . د "معجزات " (۲۸) کتاب په لاندې بیتونو پیل کیږي :

ای چې خدای واحد احد یې له یلد ولم‌یولد یې
هرچې کړې هغه به وشي بې دستا دکړو څه نه شي

۳: " دفع الفقر " : داد اخوند کبیر منظومه ترجمه ده . دکتاب پیل په لاندې بیتونو کیږي :

کل ثنا خدای سره ښایي چاویلی یایې وایي
هسې خدای چې دی خالق دی دهمه مخلوق رازق دی

۴: " جنت الفردوس ": جنت الفردوس په لاندنی بیتونو پیل کیږي : (۲۹)

پس له حمده له صلوته حقیقت وایم زه تاته
هریو کار چې بنده کاندي وي یو شی باعث پرې باندې
اوپه ماباندې شتاب شته خود پخپله داکتاب شته

د معزالدین خټک دوه منظوم اثره هریو " ربقة الاسلام " (۳۰) او " دلیل العلیل " نومیږي (۳۱) . دپښتو په لنډ بحر کې تالیف کړي دي . دربقه الاسلام دتالیف نیټه ۱۱۶۰ ه او د " دلیل العلیل " ۱۱۷۷ ه ده .

ربقة الاسلام دلومړي ځل لپاره په ۱۲۹٦ ه کې په ډهلي کې او دوهم ځل په ۱۳۳۰ ه کې په نولکشور پرېس لاهورکې دغلام محی الدین حزین په کتابت چاپ شوی دی . دادی لاندې دهریو اثر څو بیتونه دبیلګې په توګه راوړم :

ربقة الاسلام په لاندې پیتونو شروع کیږي :

حمد وخدای له سزاوار دی چې زموږ پروردګار دی
زه آغاز دده په نام کړم په داکار باندې تمام کړم

"دلیل العلیل " منظوم کتاب په لاندې بیتونو پیل کیږي :

حمد خدای لره لایق دی چې دکل مخلوق خالق دی
هرچې څه دی بالاپست ده کړه کل له نیسته هست

" ربقه الاسلام " له علم عقاید – توحید – فقهی او تصوف څخه بحث کوي. ددې کتاب ښیګنه داده چې هره مسأله چې له کوم کتاب څخه رااخلي په هغه کتاب حواله ورکوي . معزالدین ددې کتاب په نظمولو کې له ۱۲۱ ماخذونو څخه استفاده کړې ده چې دهغوی نوم‌ونه دربقة الاسلام دماخذونو تر فهرست لاندې دتیر هیر شاعران له ۵۶ مخ څخه تر ۵۸ مخ پورې ذکر شوي دي .

" دلیل العلیل " یو طبی اثر دی چې په لنډ بحرکې منظوم شوی دی . دغه کتاب ټول ۴۲۱ مخونه لري چې په ۱۲۹۹ هـ کال کې قلمی لیکل شوی او دختکو دعلاقې دموضع ښنګارړدمیا بازګل فقیر خیل په واسطه پښتو اکاډمي پیښور ته رارسیدلی دی .

حافظ مرغزی داحمد شاهی شاهنامه په ۱۱۷۶ هـ کې دپښتو په لنډ بحر په مثنوي منظومه کړې ده . (۳۲) چې څو بیتونه یې دنمونې په ډول راوړم :

اول ثنا ده دسبحان　　چې پادشاه دی دجهان

که هزار مې شي زبان　　په څو قسمه کابیان

نه به شي له ماادا　　که ګویا شي واړه دا

ترکومه ځایه چې ماته معلومه ده احمد شاهی شاهنامه دپښتو په لنډ بحر کې لومړنی منظومه حماسي شاهنامه ده چې داحمد شاه بابا دسلطنت له دورې څخه دپاني پت ترجنګه پورې واقعات پکې درج دي . دحافظ مرغزي ددې حماسي شاهنامې له نظمولو څخه مقصد دوه هدفونه وو . یو داچې دلوی احمد شاه بابا امر پرځای راوړي ، ځکه ستر ټولواک احمد شاه بابا دشاهنامې دنظمولو امر حافظ مرغزي ته کړی و . بل هدف داو چې په پارسي کې فردوسی شاهنامه جوړه کړې وه نو په پښتو ادب کې دې هم شاهنامه وي . داحمد شاهي شاهنامې نظموونکی خپله داحمد شاه بابا دلښکر غړی و او هر څه یې پخپلو سترګو لیدلي او دخپلو سترګو لیدلی حال یې بیان کړی دی . ځکه دتاریخي ارزښت له مخې ډیر قیمت لري . دفردوسي شاهنامه په فوکلوري روایاتو استناد لري نوځکه یې تاریخي ارزښت نشته یاکم دی . احمد شاهی شاهنامه دپیښور دپښتو اکاډیمی دبریټیش موزیم دقلمی نسخې (چې په بریټش موزیم کې تر ۴۰۳۱ لمبر لاندې خوندي ده) له مکرو قلم څخه دښاغلی مشتاق احمد مشتاق له خوا استنساخ او په ۱۹۶۵ کال دجون په میاشت کې دافسیت په ذریعه په ۳۰۲ مخونو کې چاپ کړې ده . حافظ دخپلې استوګنې ځای مرغزمعرفي کوي او مشتاق احمد ، دی دپیښور دسیمې دیو

سفرو دصوابی د " مرغز" اوسیدونکی بولي . پته دې پاتې نه وي چې په همدې نامه یعنې مرغز یوځای دهرات په خواکې هم شته .

شمس الدين کاکاخيل (۳۳) درې منظوم آثار هريو مناقب جميل بيگ او مناقب شيخ رحمکار او قصه جرجيس دپښتو په اته څپيزه مثنوي ددولسمې پيړۍ په اواسطو (۱۱۲۰ -۱۱۸۰ ه.ق) کې چې دده دژوندانه زمانه تخمين کيږي نظم کړي دي .مناقب جميل بيگ يو پند کتاب دی چې دخوشال خان دسکنی وررور جميل بيگ خوارق او مناقب يې پکې راوړي دي. داکتاب ۱۲۶ مخونه او ۳۵۰۰ بيتونه لري .دفقير صاحب پر مناقبو علاوه دحضرت محمد (ص) معجزې او دځلورو يارانو مناقب هم دکتاب په پيل کې خوندي دي .

مناقب جميل بيگ په لاندې بيتونو شروع کيږي :

توفيق راکړې ربنا　　ستا دحمد ستا دثنا

ته لايق دکل ثنايې　　ته خالق يې ربنا يې

همدارنگه مناقب شيخ رحمکار چې بيتونو شمير دروزرو ته رسيږي دغه مناقب په لاندې بيتونو شروع کيږي :

ثنا وايم دسبحان　　چې رحيم دی هم رحمان

دی قادر دی برکمال　　هم ناصر دی ذوالجلال

همدارنگه " قصهء جرجيس " داد جرجيس عليه السلام کيسه ده چې دبيتونو شمير يې تر ۷۰۰ اوړي دغه کيسه په لاندې بيتونو شروع کيږي :

اول حمد دذوالجلال دی　　چې يې هر صفت کمال دی

بيا درود په پاک رسول دی　　چې دخدای په در قبول دی

بل پښتون شاعر چې دپښتو په لنډ بحر کې يې د " علم تجويد " بيان په پښتو نظم دمثنوي په بڼه ليکلی دی . محمود رفيق (۳۴) دی مور يوازې ددې اثر په ذريعه پيژنو . نور احوال يې نه دی معلوم . دی په عربي او هندی ښه پوهيده . دمثنوی دليکلو نيټه يې نه ده معلومه ، يوازې دقلمي نسخې خط او کاغذ دا څرګندوي چې کتابت يې زوړ دی . دقلمي نسخې پر حاشيه يو مهر شته چې سنه يې ۱۱۸۵ ه ده . دا ورځخه معلوميږي چې نوموړی شاعر خپل کتاب له دې نيټې دمخه ليکلی دی . محمود رفيق وايي چې مادغه کتاب له هندي څخه په پښتو ترجمه کړی دی . دده دغه وينا له لاندې بيتونو څخه ښه څرګنديږي ،لکه چې وايي:

داقاعده په هندي ژبه ماپښتو کړه اې طالبه
په پښتو ژبه دوی نه وې ځکه ماپه پښتو ووې

اوس دده " تجوید" دنعت څوبیتونه دبیلګې په توګه راوړم :

که ته نه وای اې احمده هیڅ به نه وای بې احده
بې له تابه نور څه نه وو که ته نه وای نور به څه وو
نه آدم نه به حوا وه نه پیدا به دادنیا وه
نه به داخلق عالم وو نه به لوح ونه قلم و

همدارنګه نورالدین دپښتو ژبې شاعر چې ددولسمې هجري پیړۍ په دوهمه نیمایي کې یې ژوند کاوه د " حنیفیه " په نامه یو فقهي کتاب یې په اته څپیزه مثنوي نظم کړی او له نظمولو څخه یې په ۱۱۸۰ هجري قمري کې خلاص شوي دی . ژبه یې خوږه او شعر یې روان دی . (۳۵)

دکلام په نمونه کې یې دمنظوم اثر دپای څوبیتونه دنمونې په ډول را اخلو، ځکه دنوموړی شاعر ددغه اثر دسر برخه نیمګړې ده :

شکر شرحه شوه تمامه په توفیق له کردګاره
چې تمامه په خامه شوه مسمی " حنیفیه " شوه
که زما ویل ترخه دي لایق ستا دطبعې نه دي
باري متن مذکور کښلی دی هر چاوته پسند لی

فدامحمد جلال آبادی دپښتو ددولسمې هجري پیړۍ ددوهمې نیمایي شاعرانو په ډله کې حسابیږي . نوموړی دحضرت محمد (ص) وفاتنامه دپښتو په لنډ بحر کې په مثنوي ویلې ده . ددې وفاتنامې دبیتونو شمیر نه دی معلوم فدامحمد پردې مثنوي سربیره خوږې عشقي غزلې هم لري . (۳٦)

وفاتنامه په لاندې بیت پیل کیږي :

دالله صفت به وایم هم په جهر هم یې ستایم

اودپای بیت یې دادی :

اوه لسم درجبې کړه تاریخ جوړ له فقانبي کړه

همدارنګه یاسین ابدالي داحمد شاهي دورې له نوم ورکو شاعرانو څخه دی چې دکندهار په " جلدک " کې اوسیده نوموړي داحمد شاه بابا دمړینې په کال ۱۱۸٦ه ق د یارمحمد ثمرقندي دقواعدقاري په بښت یو پښتو تجوید په اته څپیزه مثنوي نظم کړی دی . دغه پښتو منظوم تجوید ۷۷ مخونه او ۱۱۰۰ بیتونه لري.(۳۷)

یاسین ابدالي په دې منظوم تجوید کې دځپل ځان معرفي داسې کوي :

نوم زما که غواړي یاد " یاسین " زوی د " کریمداد "
په داډیر ډیر زه راضي یم چې همنام دپاک نبي یم
ګوندې اور په ماحرام که خدای عزت دده دنام که
په نسب " ابدال " یادیږم په " جلدک " ساکن یادیږم (۳۸)
قندهار تابع بادیه ده چې جلدک ددې نامه ده

دادی دیاسین ابدال دپښتو تجوید څوبیتونه دنمونې په توګه راوړم :

پس له حمده له درووده تاته وایم ای مسعوده
چې قاریان ددې قرآن دي واړه یو ویشت دي عیان دي
داسې نه چې یوله بله منکر شوی دي اې دله
ټوله واړه قبلوینه اما یو ، یو څو ښوینه

دیاسین دراني دتجوید یوازینۍ خطي نسخه دزلمی هیوادمل په کتابخانه کې موجوده ده .عبدالحمید الکوزی دکندهار دیوې لویې علمي کورنۍ غړی و . نوموړی پخپلو آثاروکې دخپل ژوندانه نیټه نه ښيي ولې دځینو قراینو له مخې دده ژوند ددولسمې پیړۍ پای او ددیارلسمې هجري پیړۍ شروع تاکلی شو .عبدالحمید درې اثره هر یو " طریقه ء محمدیه " د " زړه اوژبې آفات " او " خلاصهٔ کیداني " نومیږي . درې واړه منظوم اثرونه یې په اته څپیز مثنوي کې منظوم کړي دي .(۳۹)

" طریقهء محمدیه ". چې په پیل کې یې امنت بالله ترجمه شوې او په نورو برخو کې تصوفي او اخلاقي رنګ کې یې دانسان دتن دبیلو بیلوغړو افات ښودلي چې ټول (۱۱۰۰) بیتونه کیږي .دده دوهم اثر " دزړه او ژبې افات " یوه کوچنۍ رساله ده چې د " طریقهٔ محمدیه " سره مل راغلی او د بیتونو شمیر یې (۳۰۰) ته رسیږي . دایې نه ده ښودلې چې ترجمه ده او که دده خپل تالیف دی. په دریم اثر یعنې " خلاصهء کیداني " کې عبدالحمید الکوزي ددیني مسایلو مشهوره رساله په نظم ! ړولې او داود اسه ، او لمانځه فرض ، واجبات او نورې پکې څیړلې دي .

زه اوس دهریوه اثر بیلګه په لاندې ډول معرفي کوم :

د " طریقهء محمدیه " څوبیتونه دبیلګې په توګه راوړم :

کلې حمد ثنا ده یاره لایق ده دخدای دپاره
بیا هرشی چې دی موجود سي په ثنا دخپل معبود سي

" دزړه او ژبې افات ": څوبیتونه دنمونې په ډول راوړم :

پس له حمده له صلوته راشه غوږ باسه وماته

چې افات دزړه دي ورورہ   یا افات دزبې ګوره

د " خلاصه کیدانی " څوبیتونه دبیلګې په توګه راوړم :

الحمدالله الصمد   هم صلواۃ پر محمد(ص)

هم پر ال وپر اصحاب   پر پیرو هم پر احباب

د عبدالحمید پورتنی درې منظومې په یوه ښتی (وقایه) کې دښاغلی رفیع په ځاني کتابتون کې شته .

دخلاصهء کیدانی دترجمې ځانګړی نسخه دښاغلی زلمی هیوادمل په ځانی کتابخانه کې موجود ده .

رحمت داوي (۴۰) چې په قوم داوي او دپښتو شاعرانو په ډله کې په لومړی صف کې ځای لري . نوموړی داعلیحضرت شاه زمان معاصرو او اصلاً کندهاری دی.

رحمت داوی دنظامی ګنجوی لیلی و مجنون (د ۵۸۴ تالیف) منظومه قصه دشاه زمان دسلطنت په دریم کال په حفیف بحر کې دمثنوي په ډول په (۱۲۱ هـ ق) په پښتو منظوم کړې ده . چې دبیتونو شمیر یې پنځو زرو ته رسیږي . نوموړی ددې په نظمولو دکشمیر په کوهستان کې پیل کړی و . دقلم او کاغذ دنشتوالي له امله کشمیر پایتخت ته راغی او دکشمیر ښتانه والی سردار عبدالله خان په مرسته یې خپل قیمتی اثر تمام کړی دی . دی خپل کتاب دشاه زمان په ستاینه شروع کوي او دسردار عبدالله خان علم دوستی بیانوي، دادی درحمت داوي دلیلی ومجنون پښتو منظومې قصې څوبیتونه دبیلګې په توګه راوړم :

غمونو ملک را باندې تنګ کړ   زړه مې ځکه دا ،هنګ کړ

چې پښتو لیلی مجنون کړم   ښایي غم له زړه بیرون کړم

په فارسي هر چاویلی   پښتو تل ده چالیدلی

ځکه زه په پښتوژبه   داقصه کړم عجائیه

پښتون هم خوښ باندې زړه کا   او دعا وماته وکا

حاجي زبردست دپښتو شاعرانو په ډله کې راځي چې نه په تذکرو کې معرفي شوی او نه یې بل ځای دکلام نمونه لیدل شوې وه .

ښاغلی رفیع صاحب نوموړی شاعر یوازې دهغه د " ذخیره القراء " نومې منظومی رسالې له مخې معرفي کړی دی . دا رساله دپښتو په لنډ بحر دمثنوي په بڼه په ۱۲۱٦ هـ ق نظم شوې ده . د رسالې له یوه بیت څخه جوتیږي چې نوم یې زبردست و چې د ذالمعنین په ډول یې درسالې په پای کې راوړی دی، هغه بیت دادی :

گناه گار نوس پرست یم   په معصیت کې " زبردست " یم

په همدغه ډول درسالې په سریزه کې یـو ځای خان دحاجي پـه نامـه معرفـي کوي ،لکه چې وایي :

حاجی خوار په دعا یاد کړه   په دیداردې الله ښاد کړه

داسې معلومیږي چې دی حاجي هم و ، اصلاً بتنی زی او د پلارنوم یـې " کـرم خان " او بابا یې " جلال " نومیده (۴۱) دغه مطلب په یوه بیت کې داسې راوړي :

زه له اصله بتني زی یم   دکرم زوی دجلال لمسی یم

دادی دحاجي زبردست د " ذخیرة القراء " څو بیتونه دبیلگې په توگه راوړم :

جمله حمد [دی] له ازله   ستا دپاره لم یزله

چې حامد و [ي] حمد ویلی   پټ ښکاره دی تالیدلی

یابه پس له دې څوک وایي   په جمله ثنا دی ستایې

دحاجي زبردست " ذخیرة القراء " په تحفه هند پرس ډهلي کې دتـاجرانو لـه خوا په ۲۸ مخونو کې خپور شوی دی . (۴۲)

همدارنگه نصرالله کاکړ (۴۳) له کاکړو پښتنو څخه و او مسکین تخلص یې درلـود په دراني دولت کې یې دلښکر نویسي وظیفه درلوده . شعري استعداد یې درلـود او دایې آرزو وه چې دپښتنو له پاره په پښتو آثـارولیکي نومـوړی د " فرحـت الافغـان " پښتو منظوم اثر په اته څپیزه مثنوي په ۱۲۱۹ هـ ق کې دشیخ شرف الدین بخـاري د " نام حق " نومي اثر څخه په پښتو ژبـاړلی دی . دی پـه دې منظومـه ترجمـه کـې دټکي په ټکي ترجمې څخه ډډه وکـړه او ازادی ترجمـې نـه برسیره ځینـي نـور موضوعات یې هم پرې زیات کړ او دکتاب نوم اړولو دده اثر ته نوی رنگ ورکـړ او له ترجمې څخه یې تالیف ته نږدې کړ دادی دنوموړی منظـوم اثـر یعنـې " فرحـت الافغان " دسریزې څوبیتونه دبیلگې په توگه راوړم :

او توفیق غواړم له خدایه   چې کتاب جوړ کړم نیک رایه

نام حق کتاب پښتو کړم   پوهیده دپښتنو کړم

هرچې و دنام حق   ټول مې واړه په رونق

او زیاتي ترهغه یاره   ماویلی دي دلداره

په همدې ترتیب محمد صدیق طبیب د " طبب صدیق " (۴۴) یا دقلمي نسـخې (۴۵) له مخې (طب شهاب) چې یو طبي اثر دی او دیونـاني طـب لـه مخـې دټولـو ناروغیو ددرمل په برخه کې بحث کوي ، ددیارلسمې هجري پیړۍ پـه اوږدو کـې د

"طب صدیق " په نوم په اته ښپیزه مثنوي منظوم کړی او دبیتونو شمیر یې دیونیم زر څخه زیات دی دامنظوم اثر په لاندې بیتونو شروع کیږي :

پس له حمده له صلوته دارنگ وایم زه حیاته
زه له طبه څو خبرې ، لذت ناکې ترشکرې

په ۱۲۳۴ هـ کې عبدالکریم کاکړ د " زین العلم " په نامه دعربي " عین العلم " څخه یو کتاب په خفیف بحر کې لیکلی چې دنظم دشکلي سکښت له پلوه په قافیوي لحاظ مثنوي دی (۴٦) دادی څو بیتونه یې دنمونې په توگه راوړم :

دښه خوي گټه ده ډیره له گنهلو تر اند تیره
هغه څوک چې اخلاقي وي دهغه نوم به باقي وي
که د چا اخلاق ښه نه وي دهغه به ژوند ښه نه وي

په همدې ترتیب محقق کندهاري علامه حبیب الله کاکړ (۴۷) ۱۲۱۳ هـ زوکړی چې علمي شهرت یې په افغانستان کې دلمر په شان څرگند و ، ډیر شاگردان یې روزلې دي نوموړي په فقه ، تفسیر ، حدیث ، اصول ، منطق ، هندسه ، حکمت ، الهیات ، تصوف او نورو علومو کې لوی لاس درلود. په عربي، اردو، پارسو او پښتو کې دډیرو تالیفونو خاوند و . نوموړی دخپل علمي لوړ مقام سره سره په ادب کې هم لوړ مقام درلود . او پخپله مورنۍ ژبه پښتو یې ډیر خواږه او روان اشعار ویلي دي . دده اشعارو یوازې یو منظوم کتاب چې " منهاج العابدین " نومیږي (۴۸) او په لنډ بحر کې یې دمثنوي په شکل په ۱۲۳٦ هـ کې یې منظوم کړی دی زموږ لاس ته راغلی دی . په نورو ژبو کې تقریباً ۲۹ اثرونه لري چې یې دنمونې تذکر دخپلې موضوع څخه دارتباط له مخې بې مناسب بولم نو غواړم یوازې دده ۱۲۳٦ هـ منظوم کتاب چې په لنډ بحر کې یې دمثنوي په توگه نظم کړی څو بیتونه دبیلگې په توگه وړاندې کړم :

علم ډیر عظیم دولت دی چې ددوه کونو عزت دی
ښه عزیز نفیس گوهر دی قیمتی صافي جوهر دی
دهر فضل وهنر کان دی دجهان په تن کې جان دی
قوت دزړه قوت دروح دی سرمایه دهر فتوح دی

همدارنگه ملا فرح الدین داعلیحضرت احمد شاه بابا دعصر له مشهورو علماوو او اولیاوو څخه دی یو کتاب یې د (تعداد الکبایر) ترعنوان لاندې ددیارلسمې هجري په اوله نیمایي کې دپښتو په لنډ بحر کې په اته ښپیزه مثنوي لیکلی چې

(۲۰۰۰) بیتونه لري او داسلامي عقاید څخه بحث کوي (۴۹) دنوموړی منظوم کتاب څو بیتونه دنمونې په توګه راوړم :

بل حلال حلال ګڼل دی هر حرام حرام منل دی

شفقت پرمسلمان کړه له هر چاسره احسان کا

په ښادي دده ښادمن شه هم په غم دده غمجن شه

همدارنګه صاحب دین خټک دکوهاټ اوسیدونکی دپښتو ژبې حماسه سرا شاعرو، چې ددیارلسمې هجري پیړۍ په اواسطو کې یې ژوند کاوه . نوموړی شاعر له رنجیت سنګ سره دخټکو دهغه وخت دمشر سردار فیروز خان مبارزې په (فیروزنامه) نومي جنګ نامه دپښتو په لنډ بحر کې دمثنوي په توګه نظم کړې او دپښتنو او سکهانو دتاوده جنګ پیښې یې پکې راوړې دي (۵۰) دادی دمنظومې (فیروزنامې) څو بیتونه دبیلګې په توګه راوړم :

دسحر نسیمه باده دباغ سیمه کړه آباده

دسحر نسیمه زرکړه په چمن زما ګذر کړه

دسحر نسیمه وار دی که راځې دبهار دی

همدارنګه عبدالقادر مومند دپښتو هغه نوم ورکی شاعر دی چې دعبدالقادر خان خټک په شان یې دپښتو په لنډ بحر په اته څپیزې دیوسف زلیخا کیسه په پښتو نظم کړې ده (۵۱) عبدالقادر دخپل ځان معرفي او دکیسې دنظمولو نیته داسې ښیي :

وبه وایم داداستان نوم نسب به کړم عیان

زه نوسی دمنزري یم د" شامراد" لعلپوری یم

نوم مې دی عبدالقادر نه خټک یم نه وزیر

په مهمندو کې پیدایم بیا پیدا په کاروان ځایم

باجوړمې دی وطن بیا خاص شوی په مسکن

زر دوه سوه اویاکاله څلور نور پرې زما لاله

دحضرت تیر شو عیان چې ماوکړ دابیان

دعبدالقادر مومند یوسف زلیخا (۱۲۷۴ ه ق تالیف) دبیتونو شمیر اتو زرو ته رسیږي دادی څو بیته دبیلګې په توګه راوړم :

چې پوره شوه څوارلس کاله دیوسف بلا مثاله

خوی خصلت یې په بل شان شو هم یې حسن دو چندان شو

په همدې ترتيب پوهاند رښتين درسول داد په نامه يو شاعر دپښتانه شعراء په دوهم ټوک (۵۸٦ مخ) کې معرفي کوي او دده دپيژندنې واسطه يو کوچنى قلمى کتاب ښيي (۵۲) داکتاب " دارالبيان " نوميږي چې دپښتو په لنډ بحر کې په اته څپيزې مثنوي نظم شوى دى . دغه کتاب (٦٠) مخه او تقريباً ۷۴۰ بيته لري . دينى او مذهبي مسايل پکې راغلي دي دکتاب په پاى کې مصنف ليکي : چې داکتاب دنورو معتبرو کتابونو لکه شرح عين العلم – مدارک تحفه الاحرار - دقايق الاخبار او نورو څخه ماخوذ دى .

" دارالبيان " په ۱۲۸۱ هـ ق کې تصنيف شوى دى پخپله شاعر دکتاب په اخر کې وايي :

گوره داچې شو تصنيف　　　برابر شو په ترتيب

له هجرته درسول　　　وي دې درود په ده مقبول

وو زر دوه سوه کلونه　　　يواتيا نور وو ميمونه

ولې دقلمي کتاب په آخر کې ۱۲۹۱ سنه ليکل شوې ده . دغه ليکنه دوه احتماله منځ ته راوړي يا داچې په ليکلو کې به سهوه شوې وي او يا به يې داد تسويد سنه وي او مخکنى به يې دتصنيف وي .

رسول داد په قام خروټى و . او دپکتيا په گومل کې اوسيده . اوس درسول داد د د رالبيان دپيل څو بيتونه دبيلگې په توگه راوړم :

له اوله بسم الله ده　　　وريسې درب ثناده

پس درود په پيغمبر ده　　　چې ترکل عالم بهتر ده

ده له رويه يې پيداکړ　　　داجهان يې هويداکړ

دپاى بيتونه يې دادى چې دوه بيتونه يې دلته راوړم :

شکر ختم دکتاب شو　　　" رسول داد" زړگى کباب شو

چې هى هى عمر مې ډير شو　　　بيهوده راځخه تير شو

مولوي عبدالمجيد په ۱۲۸٦ هـ ق کال کې دپښتو سيرت نبوي (ص) په لنډ بحر کې په اته څپيزې مثنوي نظم کړى دى . نوموړى ډير مستند او تاريخي روايات راټول کړي اوپه ساده ژبه يې نظم کړي دي . دده پښتو سيرت نبوي په تاريخي اثارو کې يو مهم اثر دى چې دنبي (ص) ټول وقايع يې مستند کال په کال راوړي دي . دده شعري ژبه خوږه او روانه ده اوپه لومړى ډله شاعرانو کې راځي . (۵۳)

دادى دده دمنظوم سيرت نبوي (ص) څو بيتونه دبيلگې په توگه راوړم :

روایت دی چې سرور　　غوښت روان شي دی پیشتر
کړه غاتره يې هیبت　　ودښمن ته په سرعت
نور عباس او ابو سفیان　　نه پرېښو چې شي روان

همدارنګه دوست محمد ختک داعلیحضرت امیر شیر علیخان په عصر کې د "بحرالعلوم" له نظمولو څخه فارغ شوی او په ۱۲۹۲ هـ ق کال یې د " اخلاق احمدي " ترعنوان لاندې بل منظوم اثر دپښتو په لنډ بحر کې په اته څپیزې مثنوي نظم کړی دی .

دی یو متصوف او عالم سړی و . دده " بحر العلوم " دډېرو عربي کتابونو خلاصه او دپندونو او حکمتونو، ایتونو - احادیثو او نورو اخلاقي مضامینو مجموعه ده . دغه کتاب ۱۱۵۹ مخونه او (۲۰۰۸۰) بیتونه لري په دولس بابونو ویشل شوی چې هر باب يې مستقل کتاب دی . همدارنګه نوموړی د " اخلاق احمدي " په نوم بل کتاب له عربي طریقهء محمدیه څخه دخپل پلار حاجي محمد اکرم په امر په پښتو اړولی چې دهر قسم اخلاقي امراضو له مجربو علاجونو او نصیحتونو څخه ډک دی. نوموړی کتاب ۷۷۲ مخه او (۱۱۰۰۰) بیتونه لري (۵۴) دادی دده ددواړو منظومو اثارو څو بیتونه دبېلګې په توګه راوړم :

الف : دقلمي نسخې له خاتمې څخه :

داکتاب بحرالعلوم دی　　پکې هرشي ښه معلوم دی
پکې ډېر نصیحتونه　　له هر قسمه حکمتونه

ب : د " اخلاق احمدي " څخه :

ابراهیم بن ادهم و　　دی وخدای ته مکرم و
ده دایه په اجرت یاره　　وه اخیستی برخورداره
وعمان وته دلبره　　دی روان شو بهره وره

په همدې ډول ملافیض محمد (۵۵) اخوند زاده چې عالم او روحاني شخصیت و . د ۱۲۵۰ هـ په شاوخوا کې دلوګر په سیمې کې زیږیدلی او دمسیي اخوندزاده په نامه شهرت لري د " روضة المجاهدین " په نامه یو کتاب دمثنوي په ښه په خفیف بحر کې په ۱۲۹۳ هـ لیکلی دی چې څو بیتونه یې دبیلګې په توګه راوړم :

په نامه دلوی عزیز　　ښه قادر دی په هر څیز
دی پیدا کاندی انسان　　بیایې پوه که په بیان
شي عالم په حقایقو　　اظهار که ددقایقو

احمد په قام خليل او دسپينې ډيرۍ اوسيدونکی دی . بشپړ نوم يې ګل احمد دی چې په احمد سره مشهورو پلار يې عبدالکريم يا کريم نوميده په خته خليل موسی خيل او دسفيد ډيرۍ داخونزاد ګانو کورنۍ ته منسوب و . احمد کله په تيراهي او کله په پچکی اوسيدلی او دامامت وظيفه يې درلوده . نوموړی په احمد خليل احمد تيراهي او احمد دپچکی مشهور دی . دده پورتنيو نومونو دادب په ډګر کې ځينې اشتباهات رامنځ ته کړي دي . ځينو له همدغه يوه سړي ځخه دوه او ځينو بيادرې بيل ـ بيل سړي جوړ کړي دي . ولې حقيقت دادی چې دغه احمد کله احمد خليل – کله بيا احمد تيراهي و کله احمد دپچکی په نامه يادشوی دی .

نوموړی په پښتو ادب کې ډير منظوم اثار لري چې دنظم دشکلي سکښت له مخې په لنډ بحر په مثنوي ويل شوی دی .

احمد کله دلرې پښتونخوا په " تيراهي " نومي کلي کې په ۱۲۹۳ هـ ق کې اوسيده او په همدې ځای کې په يوه مسجد کې امامت کاوه خپله دی دې نکتې ته داسې اشاره کوي : (۵۶)

تيراهي کې مې مقام دی　　خبردار پرې خاص وعام دی
په مسجد کې امامت کړم　　خپل مولاته عبادت کړم
سنه درې نوي يو زر　　دوه سوه نور کړه برابر
خلورمه دشعبان وه　　په قدرت دپاک سبحان وه
توقف کړه اې احمده　　وړاندې تاله دمه ده

په همدې ځای او کال نوموړي دوې منظومې د " خواب نامه " او " فال نامه " په نومونو دپښتو په خفيف بحر کې دمثنوي په شکل نظم کړی چې په يوه پښتې (وقايه) کې خپرې شوې دي . دنوموړی دخواب نامې او فال نامې بيلګې په جلا توګه وړاندې کوم :

دخواب نامې بيلګه : داحمد خواب نامه په لاندنی بيتونو شروع کيږي (۵۷)

پس له حمده له صلوته　　راشه غوږ ونيسه ماته
چې باعث په بنده راشي　　نوريې خدای ته التجاه شي

دفال نامې بيلګه په ندې بيتونو شروع کيږي :

پس له دارنګه کلامه　　وايم تاوته نيک نامه
اوس مې دارنګه فکرت دی　　فالنامې وته حاجت دی

احمد " انیس الواعظین" : د(۱۳۰۵ ھ ق تـالیف) منظـوم کتـاب او د جمجمـې کیسه په پجکۍ کې منظوم کړې ، چې دنظم دقافیوي رعایت له مخې دمثنوي پـه بڼه په لنډ بحر کې ویل شوی دی . داحمد " انیس الواعظین " په پښتو ژبه په پیـښور کې دقصه خواني بازار تاجر ګهرک سنګ له خواپه ۳۵٦ مخونو کې په مطبعـه نـامې پریس لاهور چاپ شوی‌دی چې ددیني وعظونو ځخه حکایت کوي.(۵۸)

د " جمجمې کیسه " دګهرک سنګ له خواپه ۱۲ مخونو کې په ۱۳۵۳ ھ ق کې پـه سرحد ستیم پریس کې خپره شوې ده . (۵۹)

دادی په لاندې ډول دهر یوه منظوم اثر دېیـل ځو بیتونـه دبیلـګې پـه تـوګه راوړم:

د" انیس الواعظین " بیلګه :

چې سحر بلبل آواز کا ‌‌ ‌ ‌ دهجران له بابه سازکا

فلک ځکه سرګردان شو ‌ ‌ ‌ پیدا غم کې داجهان شو

د" جمجمې کیسه " بیلګه :

دالله په بڼه وحدت ‌ ‌ ‌ نشته شک په هیڅ جهت

له هرنفسه خبردار دی ‌ ‌ ‌ خود علیم خبیر ستار دی

همدارنګه عنوان الدین کاکاخیل (٦۰) په ۱۲۹۹ ھ ق کال دسوات جغرافیـایي حالات د پښتو په لنډ بحر کې په اته ځپیزې مثنوي بیان کـړي دي چې ځو بیتونـه یې دبیلګې په توګه راوړم :

راشه واوره دابیان ‌ ‌ ‌ چې ټول سوات شي درعیان

سرا سرپرې ګرځیدلی ‌ ‌ ‌ ماپخپله دی لیدلی

دیوسف دی دا اولاد ‌ ‌ ‌ اکوزي باندې شي یاد

دپښتو ادب په معاصره دوره کې بل پښتو ن شاعر ملانعمت الله دپیـښور دنـوښار اوسیدوکی‌دی . دی په ۱۲۷۵ ھ ق کال کـې زیـږیدلی دی . نومـوړی ددیارلسـمې هجري پیړۍ د اواخرو اودځوارلسمې هجري پیړۍ داولې نیمایي دشاعرانو ځخـه دی . ډیر کتابونه یې په پښتو نظم ویلی دي . ملا نعمت الله په داسـتاني او رزمـي ادب کې داستادۍ حق لري او دپښتو ادب فردوسي یې بللی شو ، ولـې دفردوسـي سره دسلطان محمود غزنوي تشویق و او پـه اشـعارو کـې یـې دربـاري خصوصیـت موجود و . فردوسي به مضامین دغزنوي دولت په برکت دشـاهنامې پـه قـالب کـې اچول . که چیرې دملانعمت الله سره دفردوسي په شان دوخت ددولت تشـویق او

مرسته وای بې شکه به دی تر فردوسي په دې فن کې ډیر لوړ تللـی وای او داسې مضمون به نه وای پاتې چې ده به په شعري قالب کې نه وی اچولی .

دملانعمت الله دکیسو په نظمولو کې کړنلاره داده چې دی دهـرې منظومې په پیل کې دوه یادرې بیتونه دتشبیب په ډول په داسې ساحرانه او استادانه الفـاظو او کلماتو راوړي چې پـه لوستونکي او اوریدونکـي کـې دلوستلو او اوریدلـو ذوق پیداکوي. دشعر ژبه یې ډیر خوږه او روانه ده په ترجمه کې ډیر مهارت لري ،دی په دې فن کې دومره ماهر دی چې دده په اثر دا ګومان نه کیږي چې دادې دبلـې ژبې څخه ترجمه شوي وي . (٦١)

دملا نعمت الله دمنظومو آثارو څخه چې دمثنوي په بڼه یې دپښتو په لنډه بحر کې ویلی دی یو هم د " شیرینی اوفرهاد" دمینې او محبت منظوم داستان دی چـې په ۱۳۰۴ ه ق کال کې یې له نظمولو څخه فارغ شـوی دی . دغـه منظـوم داستان دحاجي فضل احد له خوابه سرحد الکتریک پیښور کـې پـه ۲۴ مخونـو کـې چـاپ شوی دی . (٦٢)

ملانعمت الله دداستان دنظمولو نیټې ته داسې اشاره کوي :

خوږ زړګي مې له غم خلاص شو	چې کتاب دفرهاد نام شو
شپاړسم رمضان و	په ترتیب اوپه ښه شان و
دیارلس سوه څلور دپاسه	دغه سن دهجرناسـه (٦٣)

دادی دملانعمت الله د " شیریني او فرهاد " دمینې داستان دپیـل څو بیتونـه دبیلګې په توګه راوړم :

راویان درواياتو	شته طوطیان دحکایاتو
هسې رنګ کوي اخبار	چې په روم کې وه . یوښار
پخپل کسب کې هسې طاق وه	چې مشهور په ټول افاق وه .

دملا نعمت الله بل منظوم اثر " مجموعه کسب نامه " نومیږي . پـه دې اثـر کـې دکلالانو ،نجارانو – لوهارانو دوبیـانو او نایـانو دکسبونو پـه بـاب منظـوم او منثـور معلومات راغونډ کړی شوي دي . چـاپـي کتـاب ټول ۲۴ مخونـه لـري چـې دمیا عبدالرحمن او عبدالخالق لـه خـوا دلاهـور پـه محمدیه پریـس کـې چـاپ شـوي دي.(٦٤)

دکلالانو کسب نامه : دکتاب د ۲ مـخ څخـه شـروع او تـر ۹ مخـه پـورې دوام کوي. دغه کسب نامه دپښتو په لنډ بحر کې په اته څپیزه مثنوي منظـوم شـوې ده .

دپیل بیتونه یې دادي :

حمد ثنا دپاک سبحان　　　وایم زه په هر زمان
چې رحمان دی هم رحیم دی　　　په هر کار علیم فهیم دی

د " لوهارانو کسب نامه " په نثر لیکل شوې ده . دکتاب له ۹ مخ څخه شروع کیږي او تر ۱۲ مخه پورې دوام مومي .

د " نجارانو کسب نامه " د ۱۲ مخ نه شروع کیږي او تر ۲۱ مخه پورې ادامه مومي . دغه منظومه کسب نامه په دولس هجایي مثنوي منظوم شوې ده چې په خپل ځای به پرې بحث وشي .

د " دوبیانو کسب نامه " : دپښتو په لنډ بحر کې په اته څپیزې مثنوي منظوم شوې ده . د کتاب د ۲۱ مخ څخه شروع کیږي او تر ۲۳ مخه پورې ادامه مومي . دکتاب په ۲۳-۲۴ مخونو کې پښتو نثر او عربي متن لیدل کیږي . ددوبیانو کسب نامه په لاندې بیتونو پیل کیږي :

اول ثنا به درب وایم　　　څو ژوندی په دادنیا یم
دی لایق ټول دثنا دی　　　هم خالق دټول اشیا دی

په همدې ترتیب میا عبدالحلیم ګل (۶۵) په قوم کاکا خیل خټک دی چې ددیارلسمې هجري پیړۍ په وروستنی نیمایي کې زیږیدلی او دڅوارلسمې هجري په څلورمه لسیزه کې د ۱۳۳۴ هـ ق په حدودو کې وفات شوي دی . نوموړی زیات وخت سیاحت کړی ، هند او پښتونخواته یې سفرونه کړي او په دې ترڅ کې یې کتابونه ژباړلی او تالیف کړي دي دده داثارو څخه یوازې دوه اثره په لاس راغلي چې یو یې له اردو څخه څلویښت حدیثونه په دولس هجایي مثنوي کې ترجمه کړي پخپل مورد کې به خبرې پرې وکړو . بل اثر یې له عربي څخه منیة المصلی په اته څپیزه مثنوي کې دپښتو په لنډ بحر کې په ۱۳۱۶ هـ ق په پښتو ژباړلی او په همدغه کال یې دډیلي په هند وپریس کې د کشن لال په اهتمام د مصنف په لګښت خپور شوی چې ۱۲۴ مخونه لري او دبیتونو شمیر یې له پنځو زرو څخه اوړي . نوموړی شاعر په دغه ژباړلي اثر د (رخت محکم) نوم ایښي دی . (۶۶) دادی دمیا عبدالحلیم ګل د (رخت محکم) منظوم اثر دپیل څو بیتونه دنمونې په توګه راوړم:

ثنا هغه خدای ته ښایي　　　چې یې کل مخلوقات ستایي
تسبیح خوان یې دی شپې ورځې　　　زیات به څه ورپسې خوځې
دثنا میدان فراخ دی　　　مکتفی په دې ګستاخ دی

په همدې ترتيب سيد محسن دسيد عبدالرحيم زوی (٦٧) په ١٣٢٣ هـ ق کال د " مزارات " تر عنوان لاندې مستقل اثر په (١١٠٠) بيتونو کې دپښتو په لنډ بحر اته څپيزه مثنوي منظوم کړی دی . په دې اثر کې دکندهار د ١٥ تنو مشهورو سيدانو، لکه بابا صاحب و شاه مسعود او نورو شرح حال ،خوارق او دهديرو ذکر راغلی دی.(٦٨) دادی د " مزارات " څوبيتونه دبيلګې په توګه راوړم :

ای زما ياره نفيسه په يارانو کې انيسه

چې سرغټ داوليا دی هم حقيد د مرتضي دی

دبابا صاحب لمسی دی په سکليچه يې نغری دی

همدارنګه مولوي صالح محمد کندهاری دفيض محمد زوی په خټه هوتک چې په ١٢٦٦ هـ ش کال په کندهار کې زيږيدلی او په ١٣٣٩ هـ ش کال په کابل کې مړ اوپه کندهار کې خاورو ته سپارل شوی دی . نوموړی ترزده کړې وروسته دحبيبيې په ليسه کې دپښتو ښوونکی په حيث وظيفه اجراکوله. پښتو درسي کتابونه يې تاليف کړل ، دی په پښتو ادب کې ليکوال ، شاعر او عالم سړی تير شوی دی . ده پښتو ادب ته دقدر وړ خدمتونه کړي دي په سراج الاخبار ، طلوع افغان او دپښتو انجمن په دوره کې يې ډيرې قلمي مرستې کړې دي .

ده دپښتو په لنډ بحر کې د " مثنوي " ترعنوان لاندې يوه منظومه په پښتو ويلې ده . دغه منظومه دافغانستان اکاديمي دپښتو دانکشاف او تقويي رياست له خوا دغلام محمد تره کی په اهتمام په ١٣٥٠ هـ ش کې په ١٠٢ مخونو کې چاپ شوې ده . دمولوی صالح محمد کندهاري منظومه دوې برخې لري يوه برخه يې دمولانا جلالدين بلخي له مثنوي څخه ځينې مطالب په آزاد ډول په پښتو نظم اړولي دي. بله برخه يې پخپله مولوي صالح محمد خان کندهاري د"پاشلي وينا" په نامه نومولې ده .

دمنظومې دپيل دمخه په اتو مخونو کې لوی استاد پوهاند حبيبي د " مولوي صالح محمد کندهاري کورنی او روزنه " تر عنوان لاندې يوه سريزه ليکلې ده . همدارنګه دمنظومې دپيل نه دمخه په اول مخ کې د " پښتو مثنوي " تر عنوان لاندې دمولوي صالح محمد خان منثوره ليکنه ده بيا په دوهم مخ کې منظومه پيل کيږي دمنظومې لومړۍ برخې هم اته هجايي مثنوي دي .

يوازې په ٥٦ مخ کې يوه قطعه راغلې ده . دمنظومې ددوهمې برخې قول دقافيوی رعايت له مخې ترکيب بند دی اود چاپي کتاب له (٨٢) مخ څخه شروع

او تر (۱۰۰) مخه پورې ادامه کوي . له (۱۰۰) مخ څخه تر (۱۰۲) مخ پورې د "نتیجه" تر عنوان لاندې بیا دنظم فورم اته هجایي مثنوي دی .
دی پخپله پاشلي وینا کې خلکو ته دټولنې دپرمخ تګ یو اصولي فکر ورکوي . دموضوع له پلوه هم اجتماعي او حیاتي ذخیره لري یعنې هغه څه وایي چې دټولنیزو ربړونو په حل کې پکارېږي . مولوي صالح محمد خان کندهاري دیني مفکورې ، اخلاقي او ټولنیزي ښیګڼې په روانه ژبه بیانوي . (۶۹)
دادی دده دمثنوي دپیل څو بیتونه د بیلګې په توګه راوړم :

زما عرض دی په پښتو ای ښاغلو پښتنو
ډیر مې خوښ دی مثنوي مثنوي دمولوي
مثنوي څه ښه کتاب دی چې ګویا دعشق په باب دی
مولانا څو لوړ جناب دی مثنوي یې لوی دریاب دی

ماخذونه:

(۱) - په عروضي تقطیع کې (ں) علامه دلنډې هجا او (ـ) دفشار لرونکي اوږدې هجا دښودلو لپاره او عمودي خط (ا) درکن دبیل والي نخښه او دوه عمودي موازي خطونه یعنې (ll) دنیم بیتي دتماسډو علامه ټاکل شوې ده.
(۲) - تمر دتیمور زړه املاده چې په تورکي کې اوسپنې ته وایي مطلب تیمورلنګ دی . وګ حبیبي ، پوهاند عبدالحی ، پښتانه شعراء لومړی ټوک، کابل ، ۱۳۲۰ ش کال ، ۶۶ مخ پایلیک .
(۳) - زموږ کلمه دې په یو هجا تلفظ شي .
(۴) - حبیبي ، پوهاند عبدالحي ، دپښتو دادبیاتو تاریخ ، دوهم ټوک ، کابل ، ۱۳۴۲ ش کال ، ۱۷۱-۱۷۶ مخونه .
(۵) - هوتک ، محمد ، پټه خزانه ، کابل پوهنتون ، ۱۳۵۶ ش کال ، ۱۴ مخ . همدارنګه وګ : حبیبي ، پوهاند عبدالحی ، دپښتو ادبیاتو تاریخ ، دوم ټوک ، کابل ۱۳۴۲ ش کال ، ۱۸۱-۱۸۲ مخونه .

(٦) – حبیبي ، پوهاند عبدالحی ، دپښتو ادبیاتو تاریخ ، دوهم ټوک ، کابل ، ۱۳۴۲ ش کال ، ۱۸۳-۱۸٦ مخ پورې .
(۷) – وګ حبیبي ، پوهاند عبدالحی ، دپښتو ادبیاتو تاریخ ، دوهم ټوک ، کابل ۱۳۴۲ ش کال او هم وګ هوتک ، پټه خزانه ، کابل ۱۳۵٦ ش کال چاپ ، ۱۱۰-۱۱۱ مخونه .
(۸) – وګ هوتک ، محمد ، پټه خزانه ، کابل ، ۱۳۵٦ ش کال ، ۴۳-۴۴ مخونه . او هم دزیات تفصیل دپاره وګ حبیبي پوهاند عبدالحی ، دپښتو ادبیاتو تاریخ ، دوهم ټوک ، کابل ۱۳۴۲ ش کال ، ۱۹۰-۱۹۴ مخونه .
(۹) – حبیبي ، پوهاند عبدالحی ، پښتانه شعراء ، لومړی ټوک ، کابل ، ۱۳۲۰ ش کال ، ۷۳-۷٦ مخونه .
(۱۰) – تیر اثر ، ۱۳۲-۱۳۴ مخونه .
(۱۱) – خټک خوشحال خان ، طب نامه ، کابل ۱۳۴۵ ش کال ، پوهاند رښتین په سمونه او کتنه .
(۱۲) – خټک ، خوشحال خان ، فضل نامه ، پیښور ، ۱۳۵۲ ش کال ، دمحمد عبدالشکور په اهتمام .
(۱۳) – خټک ، خوشحال خان ، اخلاق نامه ، (ناچاپ) ده او ښاغلی حبیب الله رفیع دچاپ دپاره تیار کړې ده .
(۱۴)– خټک ، خوشحال خان ، فراق نامه ، (ناچاپ) ده اوښاغلی زلمي هیوادمل دچاپ لپاره آماده کړې ده .
(۱۵)– حبیبي پوهاند عبدالحی ، پښتانه شعراء ، لومړی ټوک ، کابل ، ۱۳۲۰ ش کال ، ۱۷۴ مخ .
(۱٦) - پورتنی اثر ، ۱۸٦-۱۸۷ مخونه .
(۱۷) – خټک صدرخان ، معجزه ، (قلمی نسخه) دغه نسخه اوس درفیع په خانګړی کتابخانه کې خوندي ده .
(۱۸) – حبیبي ، پوهاند عبدالحی ، پښتانه شعراء ، لومړی ټوک ، کابل ، ۱۳۲۰ ش کال ، ۲۱۲-۲۱۵ مخونه .
(۱۹) – خدمتګار ، خیرندوی عبدالله ، پښتانه شعراء ، څلورم ټوک ، کابل ، ۱۳۵۷ ش کال ، ۹۳-۹۴ مخونه .
(۲۰) – هوتک ، محمد ، پټه خزانه ، کابل ، ۱۳۵٦ ش کال ، ۷۰-۷۱ مخونه .

(۲۱) – ددې موضوع لپاره وګ : هوتک ، محمد ، پټه خزانه ، څلورم چاپ ، کابل ۱۳۵٦ ش کال د ۷۴ مخ پاڼلیک .
(۲۲) – حبیبي ، پوهاند عبدالحی ، پښتانه شعراء ، لومړی ټوک ، کابل ۱۳۲۰ ش کال ، ۳۱۸-۳۲۰ مخونه .
(۲۳) – رشاد ، پوهاند عبدالشکور ، ورکه خزانه ، وړمه ، ۱۳۳۸ ش کال ، پنځمه ، شپږمه ګڼه .
(۲۴)– رفیع حبیب الله ، ادبي ستوری ، لومړی ټوک ، پښتو ټولنه ۱۳۵۳ ش کال، ۸۸مخه څخه ۹۲ مخ پورې .
(۲۵)– جلال ابادي ، میافقیرالله ، فواید میافقیرالله ، کابل ، ۱۳۵۹ ش کال ، دپوهاند رشاد سریزه .
(۲٦) – جلال ابادي ، میافقیرالله ، اسماء الحسنی میافقیرالله ، کابل ۱۳۵۹ ش کال دپوهاند رشاد سریزه .
(۲۷) – پښتو ټولنه ، پښتانه شعراء ، دریم ټوک ، کابل ، ۱۳۴۲ ش کال ، ۸۲۵ مخ تر ۸۲٦ مخ پورې .
(۲۸) – رفیع ، حبیب الله ، پښتو پانګه ، دوهم ټوک ، کابل ، ۱۳۵٦ ش کال ، ۵۱۸ مخ ، او ۸٦۰ پرله پسې نمبر .
(۲۹) – وګ:ددوهم اثر اخځ ، ۷۵۰ مخ ، ۱۲۴۸ ، پرله پسې نمبر .
(۳۰) – د "جنت الفردوس " منظوم کتاب ۸۴ مخه او ۳۸ بابه لري ، چاپي نسخه یې دافغانستان دعلومو اکاډمۍ په کتابخانه کې موجوده ده . په پښتانه شعراء دریم ټوک کې یوازې دکتاب نوم پرته دبیلګې راوړل شوي دي .
(۳۱) - اثر ، عبدالحلیم ، تیر هیرشاعران ، پیښور ۱۹٦۳ م کال ، ۵۲-۵۸ مخونه .
(۳۲) – رشاد ، پوهاند عبدالشکور ، وړمه ، ۱۳۴۰ ش کال ، شپږمه ګڼه "دشاهنامې ناظم او شاهنامه " لنډیز او هم ددې مطلب دپاره وګورئ : خدمتګار ، خیرندوی عبدالله پښتانه شعراء ، څلورم ټوک ، ۱۳۵۷ ش کال ۹٦۹ مخ څخه تر ۹۷۴ مخ پورې .
(۳۳) – شمس الدین دشیخ رحمکار چې په کاکا صاحب شهرت لري د کورنۍ غړی دی چې دنسب سلسله یې شیخ رحمکار ته رسیږي دی په مناقب شیخ رحمکار کې خپل ځان داسې معرفي کوي :

زما نوم دی شمس الدین   که مې خدای که نمر ددین

یم فرزند دشیخ زبیر	رب یې کړه په مخکې خیر
چې یې نوم قیاس الدین دی	دی ولد یې په یقین دی
ددپلار چې نمر ددین دی	په تحقیق ضیاء الدین دی
مشر زوی دشیخ رحمکار دی	منتهی دکردګار دی

همدارنګه دزیاتو معلوماتو لپاره وګورئ :

رفیع ، حبیب الله ادبي ستوري ، دوهم ټوک ، ۱۳۵۹ ش کال ، ۷۸ مخ څخه تر ۸۷ مخ پورې .

(۳۴)- حبیبي ، پوهاند عبدالحی ، پښتانه شعراء ، لومړی ټوک ، ۱۳۲۰ ش کال چاپ ، ۲۸۵-۲۸٦ مخونه .

(۳۵)- رفیع حبیب الله ، ادبي ستوري ، دوهم ټوک ، ۱۳۵۹ ش کال ، د ۸۸مخ څخه تر ۹۰ مخ پورې .

(۳٦) - رفیع ، حبیب الله ادبي ستوري ، دوهم ټوک ، کابل ، ۱۳۵۹ ش کال ، ۹۱-۹۲ مخونه .

(۳۷) - وګ دپورتنی اخځ ۹۵-۹۷ مخونه .

(۳۸) - په دې بیت کې شاعر دقافیي رعایت نه دی ساتلی .

(۳۹) - رفیع حبیب الله ادبي ستوری ، دوهم ټ،ک ، ۱۳۵۹ ش کال ، ۹۸ مخ څخه تر ۱۰۱ مخ پورې .

(۴۰)- رښتین پوهاند صدیق الله ، پښتانه شعراء ، دوهم ټوک ، ۱۳۲۱ ش کال ، د ۴۱۴ مخ نه تر ۴۱۸ مخ پورې .

(۴۱)- رفیع حبیب الله ، ادبي ستوری ، لومړی ټوک ، کابل ۱۳۵۳ ش کال ، ۱۰۱تر ۱۰۷ مخ پورې .

(۴۲)- رفیع ، حبیب الله ، پښتو پانګه ، دوهم ټوک ، ۱۳۵٦ ش کال چاپ ، ۵۸۷-۵۸۸ مخونه .

(۴۳)- رفیع حبیب الله ، ادبي ستوري ، دوهم ټوک ، ۱۳۵۹ ش کال ، د ۱۳۳ مخ څخه تر ۱۳۸ مخ پورې

(۴۴)- رفیع ، حبیب الله ، ادبي ستوري ، دوهم ټوک ، ۱۳۵۹ ش کال د ۱۴۲ مخ څخه تر ۱۴۵ مخ پورې .

(۴۵)- وګ دپورتنی اخځ د ۱۴۳ مخ پایلیک .

(۴٦)- حبیبي ،پوهاند عبدالحی ، پښتانه شعراء ، لومړی ټوک ، ۱۳۲۰ش کال چاپ ، د ۳۵۹ مخ څخه تر ۳٦۰ مخ پورې .

(۴۷)- رښتين ، پوهاند صديق الله ، پښتانه شعراء ، دوهم ټوک ، ۱۳۲۱ ش کال ، ۴۷۸ مخ څخه تر ۴۸۷ مخه پورې .

(۴۸)- رفيع ، حبيب الله پښتو پانګه ، دوهم ټوک کابل ، ۱۳۵٦ ش کال ، ۷٦۷-۷٦۸ مخونه ، ۱۲۷۲ پرله پسې نمبر .

(۴۹)- حبيبي پوهاند عبدالحی ، پښتانه شعراء ، لومړی ټوک ، ۱۳۲۰ ش کال چاپ ، د ۳۸۰مخ څخه تر ۳۸۲ مخه پورې .

(۵۰)- رفيع ، حبيب الله ادبي ستوري ، دوهم ټوک ، ۱۳۵۹ ش کال ، د ۱٦۵ مخ څه تر ۱۷۰ مخ پورې .

(۵۱)- رفيع حبيب الله ادبي ستوري ، دوهم ټوک ، ۱۳۵۹ ش کال ، د ۱۷۳ څخه تر ۱۸۱ مخ پورې .

(۵۲)- رښتين ، پوهاند صديق الله ، پښتانه شعراء ، دوهم ټوک ، کابل ، ۱۳۲۱ ش کال چاپ ، د ۵۷٦ مخ پايليک .

(۵۳)- رښتين ، پوهاند صديق الله ، پښتانه شعراء ، دوهم ټوک ، کابل ، ۱۳۲۱ ش کال چاپ ، د ۴۸۷ مخ څخه تر ۴۸۸ مخ پورې .

(۵۴)- پورتني اخځ : د ۴۹۱ مخ څخه تر ۴۹٦ مخ پورې .

(۵۵)- پښتانه شعراء ، دريم ټوک ، پښتو ټولنه ، ۱۳۴۲ ش کال چاپ ، د ۷۰۹څخه تر ۷۱۱ مخ پورې .

(۵٦)- رفيع حبيب الله ، ادبي ستوري ، دوهم ټوک ،کابل ، ۱۳۵۹ ش کال چاپ ، د ۳۷۵ څخه تر ۳۷۷ مخ پورې .

(۵۷)- رشاد ، پوهاند عبدالشکور ، زيری جريده ، ۱۳۵٦ ش کال ،۲۷ ګڼه دتلی ٦ نيټه ، احمد اخوند خيل او احمد دپچګی يو سړی دی .

(۵۸)- رفيع حبيب الله پښتو پانګه ، دوهم ټوک ، کابل ، ۱۳۵٦ ش کال چاپ، ۳۲۸ مخ ، ۵۵۲ پرله پسې نمبر .

(۵۹)- دپورتنی اخځ ، ۴۱۰ مخ ، ۴۷۷ پرله پسې نمبر .

(٦۰) - رښتين ،پوهاند صديق الله ، پښتانه شعراء ، دوهم ټوک ، ۱۳۲۱ ش کال چاپ ، ٦۰٦ مخ .

(٦۱) - رښتين ، پوهاند صديق الله ، پښتانه شعراء دوهم ټوک کابل ۱۳۲۱- ش کال ، ٦۲۱-٦۲۴ مخونه ، همدارنګه دغه موضوع په تفصيل وګورئ : جمهورې پلوشه ، دوه مياشتنۍ خپرونه ، دوهمه ګڼه ، کابل ، دغبرګولی او چنګاښ مياشت ، ۱۳۵٦ ش کال ، د ۲۱ مخ څخه تر ۳۱ مخ پورې .

(٦٢) - رفیع ، حبیب الله ، پښتو پانګه ، دوهم ټوک پښتو ټولنه ، کابل ، ۱۳۵٦ ش کال ، ٦۴۹ مخ ، او ۱۰۷۴ ګڼه .

(٦٣) - وګڼ دشیرینی او فرهاد چاپي نسخه ، ۲۲ مخ .

(٦۴)- رفیع حبیب الله ، پښتو پانګه ، دوهم ټوک ، کابل ، ۱۳۵٦ ش کال ، ۷۴۰ مخ ، او ۱۲۲۹ پرله پسې نمبر .

(٦۵)- رفیع حبیب الله ، ادبي ستوري ، دوهم ټوک ، کابل ، ۱۳۵۹ ش کال ، د ۲۵۸ څخه تر ۲٦۲ مخ پورې .

(٦٦) - رفیع ، حبیب الله ، پښتوپانګه ، دوهم ټوک ، کابل ، ۱۳۵٦ ش کال ، ۵۹۴ مخ ، ۹۸۵ پرله پسې نمبر .

(٦۷) - پښتو ټولنه ، پښتانه شعراء ، دریم ټوک ، ۱۳۴۲ش کال چاپ، ۸۲۳ مخ.

(٦۸) - کندهاري ، مولوی صالح محمد، پښتو مثنوي ،کابل ، ۱۳۵۰ کال ، الف -ح دپوهاند حبیبي سریزه .

پښتو لس څپیزه مثنوي او دهغې تاریخي سیر

په پښتو ادب کې لس څپیزه مثنوي په ددو فورمونو لیدل کیږي په لومړنی فورم کې فشار په څلورمه او نهمه هجا راځي .ددې راز مثنوي دهربیت نیم بیتی لس څپه یې یا نه څپه یې دی . داولني فورم لومړنی بیلګه دشیخ اسماعیل نیکه په هغو منظومو نارو کې ګورو چې دپنځمې هجري پیړۍ په اوایلو کې یې دخربښون دنګ په وخت کې ویلی دی.(۱)

دغه منظومې نارې دلومړنی فورم سره سم په څلورمه او نهمه هجا فشار لري . ددې منظومو نارو عروضي بڼه او درکنونو تقطیع په لاندې ډول ده .

لس څپیزه مثنوي :

ں ں - ں ں ں ں - ں

نـه څپـیزه :

ں ں ں - ں ں ں ں -

دادی دشیخ اسماعیل نیکه منظومې نارې چې دلومړنـی فـورم سـره سـمون او مطابقت لري او دنظم دشکلي سکښت لـه پلـوه لـس څپیزه مثـنوي ده . درکنونو عروضي تقطیع یې دفاضل استاد پوهاند رشاد په لارښوونه په لاندې ډول راوړم :

که یون دی یون	دی	مخکی بیلتون	دی
له کسی غره	څخه (۲)	ځی خربښون	دی
که وروره ورو	ره	خربښبون ورو	ره
ته چې بیلتون	کړې	زما (۳) ویرته ګو	ره
چې ځې مرغې	له	تورې کرغې	له
همزولی پا	ته	ځي څه برغې	له
دخدای دپا	ره	خربښون یا	ره

چې هیرمونکـــ	ـــړې	زمور (٤) کهول وا ‖ يه ‖
زړه مې رپـــ	ـــيږي	يارمې بیلیـــ ‖ ـــږي ‖
بیلتون یې اور	دی	ځان په سوځـــ ‖ ـــيږي ‖

همدارنګه په همدې لومړني فورم کې د (لیلی مجنون) کیسه حافظ نظام دبره مهمندو د (لکړو) اوسیدونکي په پښتو اړولې ده .

حافظ نظام دغه قصه په ۱٦۱۳ بیتونو کې په لس هجایي مثنوي پښتو نظم کړې ده . (۵)

دحافظ نظام د (لیلی مجنون) کیسه په لاندې بیتونو پیل کیږي :

واییي ویونکی ددې قصې چې تل یې ښکاره وه دښه هوسې
چې دعربو دملک یو مرد وه خجسته نام وه په عقل فرد وه
متاع یې ډیره له هره بابه څوک په حساب وه څوک بې حسابه
هم کجاوې وې هم عمارې لایق دتخت وه دتاج درې
په عربانو کې ځرګند دی وه په هر مجلس کې په ګفتګوی وه

دلس هجایي مثنوي دوهم فورم کې فشار په دوهمه ، شپږمه او لسمه هجایي باندې راځي . ددې فورم عروضي بڼه دسیلابوتونیک سیستم لـه مخې درکنونو دعروضی تقطیع سره سم په لاندې ډول ده :

دلس هجایي مثنوي دوهم فورم :

ن – ن ن ن – ن ن ن -

ددې فورم بیلګه یوازې دمراد علي صاحب زاده (٦) په اشعارو کې د " تفسیر یسیر" لومړی ټوک په (۵۵ او ۵٦) مخونو کې دمثنوي لیکنې ترځنګه لیدل شوې ده چې دقافیوي رعایت له مخې لس څپیزه مثنوي ده . (۷)

دادی دمحترم استاد پوهاند رشاد په لاربښوونه دخو بیتونو درکنونو عروضي تقطیع په لاندې ډول راوړم :

قبله د	تن پرورو	خوب خوراک ‖
قبله د	عاقلانو	فکر (۸) ادراک ‖
قبله د	دنیا دارو	سیم وزر ‖
قبله د	بادشاهانو	تاج افسر ‖
قبله د	غافلانو	جاه ومال ‖
قبله د	ذاکرانو	ذکراو حال ‖

قبله د | حريصانو | دمال جمع ||
قبله د | صابرانو | صبراو قنع ||
قبله د | سرودیانو | دی رباب ||
قبله د | زاهدانو | دی محراب ||
قبله د | گمراهانو | دی لبیس ||
قبله د | عالمانو | دی تدریس ||
قبله د | جاهلانو | دی بدکار ||
قبله د | سالکانو | دی اسرار ||
قبله د | مشرکانو | دی زنار ||
قبله د | عاشقان دی | مخ دیار ||

ماخذونه :

(١)- دزیاتو معلوماتو دپاره وگورئ : هوتک ، محمد پته خزانه ، کابل پوهنتون ، خلورم چاپ، ١٣٥٦ ش کال ، ١٠ مخ .
(٢) – "څخه " کلمه دې په یوه هجا تلفظ شي .
(٣) – "زما" کلمه دې په یوه هجاتلفظ شي .
(۴)- "زمونږ" کلمه دې په یوه هجا تلفظ شي .
(۵)- دزیاتو معلوماتو لپاره وگورئ : خلیل ، همیش ، ورکه خزانه ،لومړی ټوک ،پیښور، ١٩٦٠م کال ، ۴١٧-۴٢٣ مخونه ، همدارنګه دزیات تفصیل لپاره وگ : داوي، رحمت ، لیلی او مجنون ، کابل ١٣٦٠ ش کال ، ٩-٣٣ مخونه .
(٦)- مرادعلي صاحب زاده دعبدالرحمن السیلانی زوی دی . پلاریي په فقیر صاحب شهرت درلود . فقیرصاحب دخپلو درو زامنو سره چې مراد علي صاحب زاده يي کشر دی په ١٢٣٥ هـ ق کال په کامه کې هستوګنه غوره کړیده . مراد علي صاحب زاده ډیر آثار لري چې دهغې له جملې څخه یو هم تفسیر یسیر دی چې په ١٢٨٢ هـ ق کال يې لیکلی دی ، دزیاتو معلوماتو لپاره وگورئ : رښتین ، پوهاند صدیق الله ، پښتانه شعراء دوهم ټوک ، کابل ١٣٢١ ش کال ، ۴٦٠-۴٦٧ مخونه .
(٧)- وگ: صاحب زاده ، مرادعلي ، تفسیر یسیر ، ج ١ ، ډهلي ، ١٣٠۴ هـ ق کال ، ۵۵-۵٦ مخونه .
(٨) – "فکر " کلمه دې په یوه هجا تلفظ شي .

په پښتو ادب کې دولس څپیزه مثنوي او دهغې تاريخي سير

په دولس څپیزه مثنوي کې فشار عموماً په دريمه - اوومه - او یوولسمه هجا راځي . دغه ډول مثنوي چې دپښتو په منځني بحر کې ويل کيږي دځينو بيتونو دهجاوو شمير (۱۲+ ۱۲ = ۲۴) او دځينو بيتونو دهجاوو شيمر (۱۱+ ۱۱= ۲۲) ته رسيږي - يعنې په دولس هجايي کې شرط ده چې دبيت هر نيم بيتى بـه دولـس وي او په یوولس څپه يي کې به دهربيت دنيم بيتى دڅپو شمير یوولس ته رسيږي :

دعروضو په سيلاب تونيک سيستم کې يې عروضي شکل او تقطيع په لاندې ډول ده :

دولس هجايي :

ب ب - ب | ب ب - ب | ب ب - ب ||

یوولس هجايي :

ب ب - ب | ب ب - ب | ب ب -||

دپښتو ادب دموجوده آثارو له مخې چې موجود دي دولس څپيزې مثنوي بيلګه دلومړي ځل دپاره دفتح خان بړيڅي په کيسه کې په ځينو منظومو نـارو کې ګورو .

پښتانه ځينې قصې لري چې په ټوله پښتونخواکې مشهورې دي او دهرې سيمې پښتانه ورسره آشنا دي . په دې ډول کيسو کې دپښتنو روحيات - عقايد او ملي دودونه ښه تمثليږي . دغه ډول کيسې دوه پهلوانان لري چې يو مين او بله مينه وي. په دې کيسو کې دعاشق او معشوقې وقايع او دژوندانه حالات بيانيږي . چې يوه ددې کيسو څخه دفتحخان بړيڅي داسلم خان پا چا زوی دکلابست اوسيدونکي کيسه ده . چې را بيايي معشوقه وه . فتح خان د ٦٠ بړيڅو سره هند تـه ځي . دمغلو سره جګړې کوي فتح خان او ټول ملګري يې په دې لاره کې مري . په دې جنګونو کې فتح خان توره او ميړانه ښکاره کوي . دغه ډول ملي کيسې دوې برخې لري يوه يې دنثر برخه ده چې واقعه بيانوي او بله يې منظومې نارې

دي چې دمين او مينې او دکيسې دنورو برخه والو له خوا په خاص ملي نظم ويل کيږي .

پوهاند حبيبي دځينو مستندو منابعو په حواله دفتح خان دژوندانه زمانه (۹۰۰ه) ټاکي .(۹)

دفتح خان بريڅې دکيسې ځيني منظومې نارې چې په دولس څپيزه مثنوي ويل شوې دي درکنونو د عروضي تقطيع سره سمې دبيلګې په توګه راوړم :

ن ن – ن	ن ن – ن	ن ن – ن
که پاخه دی	کندهارا	نار پاخه دي
اسلم خان پا	چادی خوري زمو	ړه تري تله دي
آفرين کی	پرداهسې	نوکې باندې
ځان يې واچا	وه ددې با	دار دوړاندې

همدارنګه دپښتو ادب دډګر هيرو او لوی قهرمان خوشحال خټک خپل دوه منظوم اثرونه هريو سوات نامه (د ۱۰۸۵ هـ ق تاليف) (۱۰) او بازنامه (۱۱) د ۱۰۸۹ه کال کې دولس هجايي مثنوي په توګه منظوم کړې دي . دادی په لاندې ډول دهريوه څو بيتونه دبيلګې په توګه راوړم :

دخوشال خان بازنامه لاندې بيتونو سره شروع کيږي :

خدايه ته په زړه کې اچوی دامينې چې په ښکار دې مبتلا کړم ته مې وينې

چې ښې کيږ مې پيژندلي دي دامينه تازما په زړه کې ځای کړله قرينه

په طفلۍ مې دچمن د چتو ښکار کړ زلميتوب مې له هوسيو سريکار کړ

په غرڅه پسې به تلم په سم په غرونه په توپکومې ويشتلی دي زرګونه

ورپسې مې دمرغونو سريکار شو ځان او هوش مې همګي دباز دښکار شو

دخوشال خان سوات نامه په لاندې بيتونو شروع کيږي :

په دوران دشاه جهان پادشاه خواني وه ميسره دزړه هره کامراني وه

(سرای) له سواته فاصله لري ديرش کروهه چې ورکوزشې تر دريا دسوات تر کوهه

درې ځيزونه مې دسوات دزړه په يادوو نور يې هر څه په حيات وماته ياد وو

يو خسران چې په حضور دواده کار و بل يې بوی دنرګس زار دريم يې ښکار و

سکندرخان خټک دخوشال خان زوی دخپل پلار دادبي مکتب پيرو او دپښتو ژبې تکړه شاعر دی چې د (ليلی او مجنون) کيسه يې په دولس څپيزې مثنوي په ۱۰۹۰ ه ق کال کې نظم کړې ده ، په لاس کې اسناد وله مخې دی لومړنی سړی دی چې دمنظومو کيسو بنسټ يې په پښتو ادب کې ايښی دی . نوموړی دکيسې په

نظمولو کې دکوم اثر یادونه نه کوي چې ده دې دکیسې په نظمولو کې ترې استفاده کړې وي . داسې معلومیږي چې ده داولسي روایاتو له مخې نظم کړې ده. (۱۲) دادی د (لیلی او مجنون) منظومې کیسې څو بیتونه دبیلګې په توګه راوړم :

که په عقل کې لقمان یا افلاطون شې ستا حکمت وته چې وګوری مجنون شې
دخاطراوبه بنایست دلیلی ورکړي عاشقان لکه مجنون باندې ابتر کړي

دکیسې دپای بیتونه دادي :

داچې ووایې که هسې وای یا هسې که مېره وي دی دې ووایي داهسې
دامتل په درست جهان کې مشهور دی تر ویشتونی نندارچې سړی باتور دی

همدارنګه غلام محمد ګګیانی ددولسمې هجري پیړۍ داوایلو شاعرانو تیر شوي دی . نوموړی څلورکتابونه هر یو تفسیر والضحیٰ دسیف الملوک قصه ، معراج نامه ، او جنګ نامه په پښتو ژبې منظوم کړي دي . (۱۳)

دده " معراج نامه " د ۱۱۱۵ ه ق تالیف د قصیدې په فورم منظوم شوې ده . جنګ نامه یې دډیرو کوششونو سره سره په لاس رانغله نو له دې کبله دهغې دفورم په برخه کې څه نشم ویلای . له پاتې دوه اثرو څخه تفسیروالضحی دپښتو به منځنی بحر کې دمثنوي په بڼه پیل شوی دی چې څو بیتونه یې دبیلګې په توګه راوړم :

هسې وایې دصدیق په خلافت کې یو سړی و ډوب تمام په مصیبت کې
ډیر فاسق . زاني ، میخور ډک له عصیان و نقل کړی ده له دې فاني جهان و

دغلام محمد څلورم منظوم اثر د" سیف الملوک قصه " په غزل پیل کیږي او ددولس هجایي مثنوي برخه هم لري . ددې منظومې خطي نسخه دبرټش موزیم په ختیځه څانګه په ۳۹۸ نومره قید ده . ددې منظومې کیسې دمثنوي دپای بیتونه یې دادي :

نشوربان به ګاه دلی ګاه په ارم وه مبتلا دشاهزاده بدری په غم وه
دادنیا ده بې وفاله ځایه رده ملګري نه کا د چا غلام محمده

صدر خان خټک دخوشال خان زوی په ۱۱۱۸ ه ق کال د " دلی او شهی " قصه په منځنی بحر کې په دولس څپیزې مثنوي په نظم وویله . نوموړي یوه عشقي قصه ده چې د " دلي " او " شهی " دمینې او محبت څخه حکایت کوي . (۱۴) دغه پښتو منظومه کیسه دمحمد نواز خان طایرؒ سریزه پښتو اکیدمي دپېښور یونیورستی په ۱۹۵۹ ع کال چاپ کړې ده . د "دلی اوشهی " کسیه په لاندې بیتونو شروع کیږي:

پس له حمده له درووده تحیاته دماضی مینو حال وایم وتاته
داقصه چې زه یې وایم بې نظیره اورېدلې ده دا ماله یوه پیره
یوه کهنه دیرینه سال پیر کلان و گرځیدلی په هر لورې په جهان و
په همدې ترتیب حمید ماشوخیل دپښتو ادب نازک خیالي شاعر د (شاه و گدا) کیسه او (نیرنگ عشق) له پارسي ځخه په پښتو نظم اړولی دی . دغه پورتنی دوی کیسې چې عشقي دي دقافیوی رعایت له مخې حمید دپښتو په منځنی بحر کې په دولس څپیزې مثنوي ژباړلې دي . (۱۵)
حمید دشاه وگدا کیسه چې دشاه نومي هلک او یو گدای دمینې او محبت ځخه بحث کوي ، اصلاً مولانا بدرالدین هلالي چغتاني په پارسي لیکلی ده او په (شاه درویش) سره مشهوره ده . حمید دهلالي کیسه دغلام محمد اخوند زاده په سپارښتنه په ۱۱۳۷ هـ ق کال په پښتو نظم اړولې ده . دغه پښتو منظومه کیسه دوه ځلې چاپ شوې ده . لومړی ځل په ۱۲۹۹ کې او دوهم ځل په ۱۹۵۷ ع کال دښاغلی همیش خلیل په اهتمام په چاپ رسیدلې ده . (۱٦)
حمید ماشوخیل دپارسي کیسې دژباړې سبب او نیته داسې ځرگندوي :
چې باعث اخوندزاده غلام محمد شو دنفر په خیر صاحب په خوش آمد شو
وی یې زرشه قلم واخله تکیه خدای کړه په پښتو فارسي قصه دشاه گدای کړه
هلالي که دهلال په څیر نکار کړه ته یې میاشت دخوارلسمې په ښنکار کړه
چې په زړه کې مې لړم ددې فکرت و سن زرسل اووه دیرش کاله دهجرت و
دحمید ماشوخیل د (شاه وگدا) مثنوي په لاندې بیتونو پیل کیږي :(۱۷)
دا آغاز مې په نامه دهغه خدای دی چې یې نوم گره کشای دشاه گدای دی
دالله په نوم نومړ هغه لایق دی چې په یو کن فیکون دخلایق دی
دلالت دغه نامه په هغه ذات کا چې یوازې پادشاهي دکائنات کا
حمید دشاه گدا پرمثنوي سربیره دمولانا محمد اکرم غنیمت پارسي نیرنگ عشق (د ۱۰۹٦ هـ ق) تالیف چې دمثنوي په قالب کې ویل شوی دی او دعزیز او شاهد دمینې او محبت داستان دی له پارسي نظم په پښتو نظم په دولس څپیزې مثنوي ژباړلی دی په دې منظومه ژباړه کې دحمید استادی او دکلام رواني ډیره ښه ځرگنده ده .
دحمید نیرنگ عشق په لاندې بیتونو پیل کیږي :
پس له حمده له درووده وایي دا داپه درد ښکلی مخ ولاړ گدا
چې په وخت داورنگ شاه آتش پاره له مجمره دپنجاب شوله ښکاره

زماني په ډير پوکل سره بل اورکړ بيا يې پورې دعزيز دزړه په کور کړ

دحميد نيرنګ عشق دوه ځلې چاپ شوى دى لومړى ځل دغلام مرسلين لـه خوا دپياري لعل په اهتمام په (۸۲) مخونو کې په ۱۲۹۹ هـ ق کال هندو پريس کې چاپ شوى دى . دوهم ځل دامنظومه خوږه عشقي کيسه پښتـو ټولنې لـه خـواپـه ۱۳۴۹ ش کال کې چاپ شوې ده . (۱۸)

همدارنګه ريدي خـان دغيـاث خـان زوى او دمسعود خـان لمسى د مهمند کلى(۱۹) اوسيدونکى ددولسمې هجري پيړۍ په اوله نيمايي کې حماسـي شـاهنامه د (محمودنامه) په نوم دپښتو په منځنۍ بحـر کـې نظـم کـړې ده . دپټې خزانې مولف محمد هوتک ليکي : " ماله ريدي خان هسې درخواست وکا چـې پـه کتاب کې دمحمود نامې ځخه ډيره برخه ثبت کاندم او ريدي خان هم ماتـه دکتـاب يـو باب راکا چې دګرګين خان دوژلو قصه ده ، او هغه ما دلتـه وکـښل ، بـه توفيـق الله تعالى .

دادى دګرګين خان دوژلو قصې خوبيتونه دبيلګې په توګه راوړم : (۲۰)

اوس به نوتاته حکايت کړم دښو خوږ حکايت دګرګين خان دوژلو

چې ميرخان تللى اصفهان ته ونه مخ يې مکې دپاک سبحان ته ونه

پاچاتى عرض کړ ټول اقوال دپښتون دګرګين ظلم بد احوال دپښتون

ميا عمر ځمکنـى (رح) دمحمـد ابراهيـم زوى دکلاخـان موسـى زى ترکـانى لمسى دى . په (۱۰۸۴ هـ ق) کـال دپاکستان پـه فريـد آبـاد کـې زيـږيدلى اوپـه (۱۱۹۰هـ ق) کال کې په ځمکنـو کـې وفـات شـوى دى . نومـوړى مياصاحب پـه ۱۱۰۵هـ ق کې دشيخ سعدى لاهـوري (۱۰۳۳ - ۱۱۰۸ هـ ق) لاس نيـوى وکـړ او دنقشبندى مجددي طريقي تلقين يې ومونده . په (۱۱۰۸ هـ ق) کـې چـې نوموړى شيخ سعدي مړ شو ، مياعمر دده ديو لوى خليفه سر اعظم شيخ يحيـى اتکـي (رح) (۱۰۴۱ - ۱۱۳۱ هـ ق) لمن ټينګه کړه دسـلوک لـوړو مقامـاتو تـه ورسيد او دارشـاد اجازه يې جاصله کړه . مياعمر (رح) علاوه پرروحـاني شـخصيت دشعر روانـه طبـع درلوده. په پښتو ، پارسي ، او عربي ژبو يـې اشعار ويلـى دى مياعمر ډير تاليفـات لري. دده په تاليفاتو کې يو هم خلاصهٔ کيدانى ده چې په عربـي ژبـه دلمـانځه پـه باب دحنفى فقه رساله ده .

لطف الله نسفى الکيداني (۷۵۰ هـ ق مړ) ليکلې چـې يـوه مقدمـه او اتـه بابـه لري، ددغې رسالې ځلورپښتو ترجمې معلومې دي . (۲۱)

چې يوه يې دمياعمر (رح) پښتو کړی منظومه خلاصه ده . ددې منظومې خلاصې دلومړی باب فورم قصيدی غوندې دی او نور بابونه يې دمثنوي په فورم دي ، چې دپښتو په منځني بحر کې په دولس څپيزه مثنوي نظم شوې دي . خودنظمولو نيټه يې نه ده معلومه دځينو قراينو له مخې دخلاصۀ کيداني دتاليف نيټه د (۱۱۴٦ يا ۱۱۴۸) سره سمون خوري (۲۲)

مياصاحب دې خبرې ته داسې اشاره کوي چې څو بيتونه يې دبيلګې په توګه راوړم :

خلاصه په عربي کې ښه کتاب دی دنمانځه دمسايلو انتخاب دی
په خاطرمې راغله دا چې يې پښتو کړم په پښتو ژبې اسان پرپښتنو کړم
بارې زه ودې تصنيف ته وزګارنه وم زه مشغول وم په بل کار وزګار په څه وم
يوه ورځ قرة العين مې فرزندان تل دې وي وي فضل په دوی دپاک سبحان
نورالعين (محمدي) مشر فرزند وريې (عبيدالله) دی ارجمند
په (مياګل) سره مشهور په هر ديار راغی کښيناست ونيوه ده زما کنار
راته کاندي مسايل چې دصلوة دي خلاصه کې عجايب په درجات دي
بارې داکتاب په ژبه عربي دی کله پوه پرې هر طالب افغاني دی
مسايل دخلاصې که په پښتو شي ډير په کار به داکتاب دپښتنو شي
په بار بار چې دمياګل وه داالحاح په پښتو ژبه زما وشوه صلاح

بل پښتون شاعر چې په پشتو ژبه يې په منځني بحر مثنوي ويلی دی .اخوند ګدادی چې اصلي نوم يې نه دی معلوم اوپه ګدا شهرت لري . (۲۳) دده ديوه بيته څرګنديږي چې دمغلو کمپله دده په ژوند او يا دهغه دمخه تموله شوې وه، لکه چې وايي :

چې له عدله له انصافه يې ځان وښکو داورنګ له کوره څکه سلطنت لاړ

ده په يوه جنګ کې دپښتنو ديوه مشر قايم خان دمرګنيته په نظم کې " بلغ العلا" ښودلی چې دجمل حساب له مخې ۱۱٦۲ هـ ق کيږي. تردې وروسته نه معلوميږي چې شاعر ترکومه وخته پورې ژوندی پاتې شوی دی . په هرحال نوموړی ددولسمې هجري په دوهمې نيمايي کې شاعري کوله .

ګدا عالم سړی و په ديني او مذهبي کتابونوکې دښو معلوماتو خاوند و . د (نافع المسلمين) په نوم يې يو کتاب دپښتو په منځني بحر کې په دولس څپيزه مثنوي نظم کړی دی چې دډيرو علومو مجموعه ده . دغه منظومه ځای په ځای غزلې هم لري ولې دمثنوي دموضوعاتو سره اړيکې نه لري . دغه منظوم اثر کې

دعقایدو، فقه ، تفسیر ، حدیث ، تصوف او نورو مسایلو بحث راغلی دی. داخوند ګدا دغه منظوم اثر دشیر محمد خان له خوا په ۱۳۰۲ ه ق کال کې دډهلي په مطبعهٔ فیض عام کې په ۳۱۲ مخونو کې خپور شوي دی . (۲۴) ددې چاپي اثر پیل په لاندې بیتونو دی :

هغه شپه چې واسمان وته روان شو　　له مکانه لا مکان وته روان شو

هغه شپه اتلس کاله ؤ درازه　　خبرنه شو څوک دده دپته رازه

په همدې ترتیب دپښتو ژبې بل پښتون شاعر مسعود ګل پاسنی دی چې د ۱۲۰۰ ه په شاوخوا کې یې ژوند کاوه (۲۵) نوموړی دمیاعمر څمکني (رح) مریدو . دخپل پیر په ستاینه کې یې یوه مثنوي ویلې ده . ولې له بده مرغه نه یې دخطي نسخې اونه یې دچاپي منظومې په کتلو یا لیدلو بریالی شوم . بله منظومه یې داحمد شاه بابا دجګړو او فتوحاتو بیان دی چې دپښتو په منځني بحر کې په دولس څپیزه مثنوي نظم کړي دی .

مسعود ګل پاسنی یو حماسي او رزمي شاعر و . دادی داحمد شاه بابا دجګړو په باب یې دمثنوي څوبیتونه دنمونې په توګه راوړم :

جان محمد دراني دارنګ حکایت کا　　حکایت داحمدشاه دولایت کا

اول کال چې شو داخل په هندوستان　　دپنجاب له ملکه تیر ګیتي ستان

اراده یې وشوه بیا د کندهار　　او مهم یې کړ موقوف دکندهار

په همدې ترتیب احمدي صاحب زاده دمیا عمر (رح) کشر زوی چې اصلي نوم یې عبیدالله و او په میاګل مشهورو (۲۶) ده علاوه پر روحاني مقام په پښتو ژبې دشعر ویلو روانه طبعه درلوده . نوموړی ددیارلسمې هجري پیړی په شروع کې دهفت پیکر داوو قصو څخه د جهاندار شهزاده قصه دپښتو په منځنی بحر کې په دولس څپیزه مثنوي نظم کړې ده . دغه منظومه قصه په ۱۹۶۱ ع = ۱۳۸۰ ه ق کې نصرالله خان نصر الکوزی دپیښور په شاهین برقي پریس کې په ۱۱۱۵ مخه کې چاپ کړې ده . (۲۷) ددغې منظومې چاپ کیسې دبیتونو شمیر ۱۱۴۰ ته رسیږي . دپیل بیتونه یې دادي :

کوي بیاتو تی دباغ رنګ خبرې　　چې خوږې دي وبلبل ته تر شکرې

په قهقه شوه په خندا شوه پري زاده　　دچا هیره به وه دا زما نبه یاده

په همدې دول پښتني شاعرې سپیني دنورمحمد خان الکوزی لور دهرات دمحاصرې منظوم تاریخ دپښتو په منځني بحر کې په دولس څپیزې مثنوي په ۱۲۵۵ ه ق کال منظوم کړی دی . (۲۷) نوموړی په دې منظوم تاریخ کې په حمد او نعت

پیل کوي ، وروسته دشاه کامران او وزیر یار محمد خان دتوري او میراني ستاینه کوي دادي دسپیني دمنظوم تاریخ دحمد څو بیتونه دبیلګې په توګه راوړم :

لومړی څښتن دټول عالم‌ستایمه　　　بیا محمد رسول اکرم ستایمه

درود پر واړو اصحابانو دې وي　　　دپاک نبي (ص) په ښو یارانو دې وي

همدارنګه معین الدین چې دپېښور چارسدې ته نژدې اوسیده په (۱۲۵۶ هـ ق) کال یې د (عذرا اووامق) قصه له پاړسي څخه دپښتو په منځني بحر کې په دولس څپیزې مثنوي په پښتو اړولې ده. ددې کتاب یوه نسخه په بریتیش موزیم کې خوندي ده معین الدین د (عذرا او وامق) دپښتو منظومې ترجمې نیته داسې ښيي (۲۸) :

داکتاب چې په اتمام ورسیده　　　زما هسې له هجرته یادیده

چې یو زردوه سوه شپږ پنځوس صاحبه　　　دهجرت کلونه تیرو بوالعجبه

د(عذرااو وامق) دمینې او محبت عاشقانه کیسه په لاندې بیتونو پیل کیږي :

دا آغاز مې په نامه دپاک خالق دی　　　چې په عشق یې دغذرا سوی وامق دی

شنې مانۍ یې په هوا کړې او یزاندې　　　یودبل په سرولاړې لاندې باندې

چې قدرت یې دمخلوق په بهبود راغی　　　له پردې دعدم څکه وجود راغی

انځرګل ددیارلسمې هجري پیړۍ ددوهمې نیمایي کې دپښتو یو خوږ ژبې شاعر تیر شوی دی . نوموړی په ۱۸۴۷ ع – ۱۲۶۰ هق کې د (ترانهء محفل) په نامه یو کتاب دپښتو په منځنۍ بحر کې په دولس څپیزې مثنوي له اردو او پاړسي څخه په پښتو اړولي دی .

ځای په ځای دکیسې دموضوع سره غزلې هم راوړي چې دشاعر ادبي قدرت ترې ښه څرګندیږي،په دې منظومه کیسه کې دسلطان محمود غزنوي عدالت او دښځو عفت بیان شوی او دوو مینانو هر یو (نیک اختر) او سوداګر زوی او (روش بانو) دپاکې مینې او محبت څخه حکایت کوي . (۲۹)

شاعر لومړی په حمد او نعت پیل کوي او بیا خپل ځانته دکیسې دنظمولو امر کوي چې څو بیتونه یې دبیلګې په توګه راوړم :

لاس کره پوري په کیسه باندې تلوار کره
سامعان پرې دمحفل ټول خبردار کره
شپه تیریږي لږ ساعت دی په کې پاتې
درنګ ساعت ته به مارغان باغ ته کړي ماتې

يــــخ نســـيم بــــه دســــبا اوس جـــاري كيـــږي
مـــرور گل پـــــه گلشـــن كـــې پخلاكيـــږي
ســـروه كــج گردن دبـــاغ منـــځ كـــې ولاړه
دبلبـــل دنـــه راتلـــو پـــه زړه لتـــاړه
صنوبـــر خـــواره كـــړه لاس ډيـــردى خوشـــحاله
همســـري لــــه دې چنـــار راغلـــي خواتـــه

ابراهيم شاه ددیارلسمې هجري پیړۍ په دوهمه نیمایې کې یو حماسه سرا او داستان ویونکی شاعر تیر شوي دی . نوموړی دسرحدد توابعو کالوخان کې ژوند کاوه اود ترابان دیو قصه دده له تالیفاتو څخه ده . (۳۰)
ابراهيم شاه دغه كيسه دپښتو په منځنی بحر كې په دولس څپيزې مثنوي نظم كړې ده . ديو ترابان او بيربل نامه په ۱۳۵۵ هجري قمري كال كې گهرك سنگ او لال سنگ دلاهور په كاروڼيشن مطبعه په ۲۴ مخونو كې چاپ كړې ده. دبيربل نامې برخه يې منثوره ده (۳۱) دديو ترابان منظومه كيسيه په لاندې بيتونو شروع كيږي :
اول وايمه ثنا درب رحيم　　　چې پادشاه دی دتمام جهان كريم
بيا درود پر محمد آخرزمان دی　　　چې سردار دكل عالم دانس وجان دی
همدارنگه ملاولي محمد سواتی چې دسوات دمشهور روحاني ميا عبدالغفور صافي مريد واو خپل مرشد تـه يـې ډيـر ارادت درلـود .دی پـه ۱۲۳۰ هـ ق كـې زيږيدلی او تر ۱۲۹۵ ه ق پورې ژوندی و . نومـوړی ددیارلسـمې هجـري پيـړۍ پـه دوهمه نیمايې كې يو كتاب دپښتو په منځنـي بحـر كـې پـه دولـس څپيزې مثنـوي منظوم كړی دی چې دبيتونو شمير يې (۲۰۰۰) ته رسيږي .(۳۲)
ولي محمد پـه دې منظـوم كتـاب كـې دخپـل مرشـد ميا عبدالغفـور صـاحب دژوندانه ټول واقعات په نظم راوړي دي . دنوموړی منظوم كتاب ديوې غزا حـال چې دشاعر دژوندانه په وخت كې واقع شوي و څو بيتونه دنمونې په ډول راوړم:
په وسلو سره و ږېه ښه دستور　　　الول باندې خوري زلفې دحور
تيرې نورې يې په ملاكې اويزاندې　　　چقماقي ټوپک يې پاس په اوږو باندې
كمربند سره وې ملا ددوی تړلی　　　اوسرې سترگې يې په وينو وي لړلی
مولوي احمد تنگي چې كنيت يې ابو عبدالله دی . پـه ۱۸۴۵ ع = ۱۲۶۱ هـ ق كې دهشتنغر په لوی كلی تنگي كې زيږيدلی دی . پـه خـته ابراهيـم مسافر خيـل محمدزی دی . (۳۳) دی خپل ځان داسې معرفي كوي :

هشتنغرزما وطن دی — په تنگی کې مې مسکن دی
په نسب مسافر خیل یم — خصوصاً ابراهیم خیل یم
او احمد دی زما نوم — وارو خلکو ته معلوم

نوموړی تراتلس کلنۍ پورې بزگري کوله دځوانۍ په وخت ورسره دزده کړې مینه پیداشوه دوخت دعلماوو څخه یې مروجه علوم لکه صرف ،نحو ، فقه ، حدیث او تفاسیر زده کړل اوپه دې علومو کې دلوی لاس خاوند شو .نوموړی قوي حافظه اوښه استعداد درلود . په نظم او نثر داوړو کې دتالیفاتو خاوند دی . دی په ساده نثرليکلو ډیر مشهور دی او کله چې یې دپادری هیوز سره پیژند گلوی وشوه . نوموړی دانگریزانو دپښتو استاد وټاکل شو (جکسن) او (برډ) د ده دشاگردانو څخه دی . ده په نظم کې پوره استعداد درلود .نوموړی تر زده کړې وروسته په تنگي کې نورو طالب علمانو ته درس ورکاوه . ده دخپل قوم او ولس داصلاح دپاره ښه فکر درلود. په پښتو ادب کې ده په نظم او نثر داوړو کې نه هیریدونکی خدمتونه کړي دي . ده به په هر اختر او جمعه کې نوې نوې خطبه ویله . دی ددغه اصلاحي فکر سره سره بیاهم مجبور شو چې تنگي پریږدي . دی اول دمردان (تورو) نومي کلي ته لاړ بیا له هغه ځایه تهکال ته ورغی او هلته یې ژوند اختیار کړ . نوموړی په ۱۲۸۳ هـ ق د (غل اوقاضي) کیسه دمثنوي په بڼه دپښتو په لنډ بحر کې نظم کړه اوپه ۱۲۸۸ هـ ق کال یې د (جمجمه پادشاه) قصه ددولس څپیزې مثنوي په قالب کې دپښتو په منځنۍ بحر کې وویله . دغې کیسي کې دککرې (جمجمې) مرکه دعیسي علیه السلام سره راغلي ده . څرنگه چې مولوي احمد په احادیثو او تفاسیرو پوره معلومات درلودل نوپه دغه کیسه یې دیقین نه لرلو بیان په مقدمه کې راوړی . نوموړی دغه کیسه دمحمد اکبر او میامحمد چې دده ملگري و په غوښتنه نظم کړیده زه هم دکیسې دنظمولو سبب هغه څو بیتونه دبیلگې په توگه راوړم چې مولوي احمد دقصې په نظمولو مجبور شوی دی . (۳۴).هغه بیتونه دادي :

پیښور کې دي زما یو دوه یاران — مومنان مسلمانان موحدان
وي چې دابنکلي کیسه زموږ دپاره — په پښتو ژبه اسانه کړه تیاره
ماچې فکر وکړ ډیر سره دځان — پاتې شوم په دې خبره کې حیران
وې مې داقصه هیڅ اصل نه لرینه — چې سړی پرې درښتیا گومان وکړینه

سید ابو علي شاه دسید امیر الدین زوی دپښور دشبقدر په اسلام آباد (سوټ ماره) نومي کلي کې په (۱۸۳۳ =۱۲۴۸هق کې زیږیدلی اوپه ۱۹۰۳ع = ۱۳۲۰ هـ ق) کې وفات شوی دی . (۳۵)

نوموړی ددیارلسمې هجري پیړۍ داواخرو په شاعرانو کې راځي . دی په پښتو ادب کې ډیر منظوم آثار لري چې زیاتره یې دقافیوي رعایت له مخې په دولس څپیزې مثنوي نظم شوي دی . دادی په لاندې ډول دده دهغو آثارو نومونه او بیلګې ګرانو لوستونکوته وړاندې کوم چې په ۱۲ هجایي مثنوي دپښتو په منځنی بحر کې ویل شوې دي :

۱ (مجموعهٔ جنګ نامهٔ افغاني جدید) : په دې منظومه مجموعه کې د (جنګ نامه میرحاتم قصه شمشاد – قصه قنبر وفادار) درې منظومې جنګي کیسې راغلې دي . دغه نوموړی منظومه مجموعه په (۱۹۲۰ ع = ۱۳۳۸ ه ق) کې دغلام مرسلین له خوا په کریمي پریس لاهور کې په (۵۶) مخونو کې چاپ شوې ده.(۳٦)

اوس دهرې منظومې بیلګه په لاندې ډول راوړم :

الف : (دمیرحاتم جنګ نامه) : په دغه جنګ نامه دمنظومې مجموعې داول مخ څخه شروع اوتر ۳۸ مخ پورې دوام کوي . نظم یې دقافیوي رعایت له پلوه ۱۲ څپیزه مثنوي دی اوپه لاندې بیتونو شروع کیږي :

دثنا خاوند زما هغه خاوند دی چې ورکړی چاله تاج وچاله کند دی
چاله ورکړی دایمان غنچه په لاس بعضې دی کړي لعنتی لکه خناس

ب : (قصهٔ شمشاد) : دغه قصه دمجموعې د (۳۸) مخ څخه شروع اوتر ۴۳ مخ پورې رسیږي . دنظمولو فورم یې ۱۲ هجایي مثنوي دی اوپه لاندې بیتونوشروع کیږي :

دثنا لایق مې هغه پاک الله دی ماورا دی له حاجته لوی پادشاه دی
په قدرت یې آسمانونه ودرولی بنه محکم میخونه یې کړه دغرونوځلی

ج : (قصهٔ قنبر وفادار) : دغه منظومه کیسه هم دنظم دښکلی سکښت له مخې دپښتو په منځني بحر کې په دولس څپیزې مثنوي منظوم شوې ده . دغه منظومه کیسه دمجموعې له (۴۴) مخ څخه شروع او تر ۵۴ مخ پورې ادامه مومي. دمجموعې په دوو ورستیومخونوکې غزلې راغلي دي .

دپیل بیتونه یې دادي :

دثنا صفت لایق مې هغه خدای دی   چې یې ماشي له ورکړی روح له ځای دی
سترګې سرښایسته وزر غوږ ګیده پوزه   ورته ښه وکړه نظرودریږه روځه

۲ : (مجموعه شمسه وقهقه ، قصهٔ نصیر بربري ، قصه مرغابي ، قصه جابر انصار .)
دغه پورتنی ځلورمنظومې کیسې هم سید ابو علي شاه دپښتو په منځني بحر کې په دولس څپیزې مثنوي ویلی دي اوپه یوه پښتی (وقایه) کې دغلام مرسلین تاجر له خوا په ۳۲ مخونو کې په مطبعه کریمي پریس لاهور کې چاپ شوی دی . (۳۷) دقهقهې کیسه دمجموعې له اول مخ څخه پیل اوتر (۱۰) مخ پورې رسیږي . دنصیر بربري کیسه دمجموعې له (۱۰) مخ څخه شروع اوتر (۱۹) خ پورې دوام کوي .دجابر انصاري کیسه دمجموعې د ۱۹ مخ څخه پیل کیږي اوتر ۲۹ مخ پورې ادامه مومي . بالاخره دمرغابي کیسه د ۲۹ مخ څخه پیل او د ۳۲ مخ ترپای پورې ادامه مومي . دادی په لاندې ډول دهرې منظومې کیسې دپیل څو څو بیتونه دبیلګې په توګه ګرانو لوستونکو ته وړاندې کوم :

الف : د (قهقهې کیسه) : دغه کیسه په لاندې بیتونو پیل کیږي :

زما خدای هسې بې مثله بې مثال دی   پورته دی دهر ګومانه دهر خیال دی
که مارغه دقیاس روان شي ځی په پرشي   په موندو دبیابان بي مات وزرشي

ب : د (نصیر بربري کیسه) : دغه منظومه دولس هجایي مثنوي په لاندې بیتونو شروع کیږي :

که څه پټ دي په پرده کې څه موجود دئ
همه واړه په قدرت درب معبود دئ
دواړه سترګې دغفلت دخوبه واکا
یو خوابل خوا نظرو کاتماشاکا

ج : د (جابر انصاري کیسه) : ددې منظومې کیسې دپیل بیتونه دادي :

خدای (مې) هغه دی چې جل شانه دی   بل صفت یې لا اله الالله دی
په حکمت او قدرت دارنګه غالب دی   هر یو روح لره جوړ کړی ده قالب دی

د : د (مرغابي کیسه) : دغه منظومه دولس هجایي مثنوي په لاندې بیتونو پیل کیږي :

خدای مې لا اله الا الله دی   پیغمبر مې محمد رسول الله دی
دعربو دعجمو دټول سره   درقربان شم دتمام جهان نه غوره

۳ : جنګ نامهٔ کلان (داامامانو جنګ نامه) : دادسید ابوعلي شاه یوه منظومه حماسه ده چې دکربلا له پیښو څخه بحث کوي . دغه منظومه نوموړی شاعر په

۱۳۰۵ هـ ق کال تالیف کړې ده . فورم یې ۱۲ هجایي مثنوي دی٬دغه منظومه دمیا محمد شریف او عبداللطیف له خوا په ۱۳۲۴ هـ ق کې دلاهور په اسلامیه مطبعه کې په ۹۲ مخونو کې خپره شوې ده . دپیل بیتونه یې دادي :

خدایه زړه مې له ګناه له خیرې سپین کړې
ستا صفت مې په خاطر کې همنشین کړې
ذکر فکر مې جاري ستا په صفت کړې
څنکدن کې مې ګویا په حقیقت کړې

۴: مناقب غوث الاعظم : په دې ۱۲ هجایي منظومې مثنوي کې سید ابو علیشاه دپیران پیرصاحب ۲۱ مناقب راوړي دي.

(مناقب غوث الاعظم) دکهړک سنګ او لال سنګ له خوا په ۱۳۵۸ هـ ق کې په ۵۶ مخونو کې سرحدالیکتریک پریس کې چاپ کړی دی(۳۸) دغه مناقب په لاندې بیتونو پیل کیږي :

حمد ثنا ښاییږي خدایه ستاله شانه — واصفان دي له صفت نه دې ناتوانه
چې پیدا دې ددنیا ګرم بازار کړ — هر یو کس دې بیا پخپل ځان طلب ګار کړ

همدارنګه مولوي عبدالرحیم چې ددیارلسمې هجري پیړۍ په اواخرو کې یې ژوند کاوه ، نوموړی د مردان درځړ په امان کوټ نومي کلي کې اوسیده . دی عالم سړی و . دجزري مقدمه یې دپښتو په منځني بحر کې په دولس څپیزې مثنوي ویلې ده . دغه منظومه دمیاحمد صحاف او محمد اکبر له خوا ددهلي په مطبعه فیض عام کې په ۱٦ مخونوکې چاپ کړې ده . بل چاپ یې دسندرسنګ له خوا په ۱٦ مخونو کې دلاهور په اسلامیه پریس کې خپور شوی دی . (۳۹)

دپیل بیتونه یې دادي :

حمد ثناده خاصه تاله یاودوده — زیات له شمیره له عدده نامحدوده
زه به څه صفت کومه ستا سبحانه — کوتاه داده زه ناتوان یم مهربانه

بل پښتون شاعر امانت ملیاردی : دده دژوند زمانه ددیارلسمې هجري پیړۍ اواخر اټکل کیږي نوموړی دیوسفزو دسیمې دمینانومي کلي اوسیدونکي و او دعوامو په ژله کې داستان ویونکي شاعر دی . (۴۰)

امانت ملیارد (شهزاده دل افزا او دل افروز) کیسه په درې فورمونو (غزل قصیدې مثنوي) منظوم کړې ده٬دمثنوي برخه یې ۱۲ هجایي او ۱٦ هجایي ده . شپاړس هجایي دمنظومې د ۷ مخ څخه شروع کیږي او تر ۹ مخ پورې دوام کوي دولس یي مثنوي په لاندې بیتونو پیل کیږي او ځای په ځای په منظوم کتاب

کې دغه ۱۲ هجایي فورم دمثنوي استعمال شوی په غزل٬ قصیده او مثنوي دکیسي دموضوع تسلسل ډیر ښه مراعات شوی دی .

د ۱۲ څپیزې مثنوي دشروع بیتونه په لاندې ډول دي :

شوه دايي دشهزاد نه په پوښتنه　　مقامي يې يا سپاهي يې بې وطنه

بې وطنه که بادشاه وي هم فقير دی　　که فقير وي په خپل خان باندې امير دی

زه عاجزه يم زاري کومه تاته　　روی دخدای که ته رښتيا ووايه ماته

دغه پورتنی منظومه کیسه په ۱۳۲۷ ه ق کال دمیا محمد اسحق په فرمایش دلاهور په اسلامیه مطبعه کې په ۱۲۰ مخونو کې چاپ شوې ده .

همدارنګه عجب خان پچګی دزعفران زوی اودیوسف لمسی دديارلسمې هجري پیړۍ داواخرو پښتو قصه ویونکی شاعر تیر شوی دی ٭ نوموړی دیني او رواياتي کیسې نظم کړي دي . (۴۱) دده دمنظومو آثارو څخه هغه آثار چې په دولس څپیزې مثنوي دپښتو په منځني بحر کې ویل شوې اوماته دتحقیق او څېړنې په وخت کې څرګند شوې دی سره دبیلګو ګرانو لوستوکو ته وړاندې کوم . هغه منظوم اثار په لاندې ډول دي :

۱ : (جنګ یعقوب (ع) به معهء عملاق پادشاه) :

دغه منظوم اثر دقافیوي رعایت له مخې دپښتو په منځنی بحر کې ویل شوی دی . دغه منظوم اثر په ۱۹۳۳ ع په ۳۲ مخونو کې په نامي پریس انارکلی لاهور کې دديوان ګهرک سنګ له خواچاپ شوی دی . (۴۲)

دپیل بیتونه یې دادي :

دثنا لایق مې هغه رب قدیر دی　　چې بې شکه دی رحمان رحیم بصیر دی

بادشاهي کړي بې وزیره بې امیره　　شاه ګداکړي ګداشاه کړي بې تاخیره

۲ : ګلدسته کرامات غوث پاک :

په دې منظوم دولس هجایي مثنوي کې دحضرت عبدالقادر ګیلانی بشپړه دژوندانه سوانح دزیږدنې له نیټې څخه تر وفاته پورې په روایتي ښکل راغلې ده . دغه منظومه په ۱۹۲۸ ع کال په لکشمي ارت راولپنډي کې په ۲۳۶ مخونو کې دمحمد حسن له خوا چاپ شوې ده . (۴۳) د پیل بیتونه یې دادي :

دثنا لایق هغه رب کریم دی　　چې بې شکه دی بادشاه رحمان رحیم دی

هم رحمان دی هم رحیم دی هم ستار　　چې قاهر دی بیا بې شانه په کفار

۳: (خاورنامهء کلان مشهور به جنگ نامهء شیر خدا (حضرت علي) .) :
دغه منظومه هم دپښتو په منځني بحرکې په دولس څپیزه مثنوي ویل شوې ده، او د ملا عبدالسلام او محمد حسن له خوا په کریمي پریس لاهور کې په (۴۸۴) مخونو کې خپره شوې ده چې دحضرت علي (رض) له جنګونو څخه بحث کوي. دپیل بیتونه یې دادي :

دثنا لایق مې هغه ذوالجلال دی — چې زوال ورسره نشته لایزال دی
تل ترتله پادشاهي دده قایم ده — له اول نه تر اخر پورې دایم ده

په همدې ترتیب بل پښتو حماسه سرا شاعر دلاور طالب عمر خیل دی. نوموړی د دیارلسمې هجري پیړۍ په اواخرو کې ژوند کاوه . په قوم غلجی عمرخیل دی . غور نیکه یې دمیدان دنرخ اوسیدونکی و . دنوموړی شاعر کورنی په ګډه کامې ته تللي او دی په کامه کې زیږیدلی او هلته اوسیدلی دی . ده دغازي مغل خان میرزایي کوله . (۴۴)
مغلخان یو ملي مبارز او لوی مجاهدو . انګریزانو ته یې ددوهم تیرې په وخت کې په ګوریلایي جنګونو کې سخت تاوانونه اړولي وو نوموړی شاعر دغزا او جنګ په ټوله دوره کې دمغل خان سره و ، او ټول واقعات یې پخپلو سترګو لیدلې او دسترګو لیدلی حال یې د (مغل خان جنګ نامه) تر عنوان په پښتو نظم دمثنوي په قالب کې دپښتو په منځني بحر کې ویلی دې . دمغل خان جنګ نامه چې په لاس راغلې دپای برخه یې نیمګړې ده . نوموړی جنګ نامه په لاندې بیتونو پیل کیږي :

په نامه دهغه خدای مې دابیان دی — چې یونوم یې په نومونو کې سبحان دی
هم صانع دی دجمله وُ مصنوعاتو — هم رازق دی دهمه و مرزوقاتو
بلا شبه بې مثاله بې مانند دی — بلاشکه بلا ریبه بلا چند دی

ددلاور طالب عمر خیل دوهم منظوم اثر چې په دولس څپیزه مثنوي بې دپښتو په منځنی بحر کې ویلی دی (بهار دانش) دی . دغه پښتو بهار دانش یې دعنایت الله دبهاردانش څخه ژباړلی دی . په دې منظوم اثر کې دښځو مکرونه راغلي او متن یې دچهاردرویش له متنه سره شباهت لري چې ملا نعمت الله په پښتو نظم او مولوي عبدالرحمن اړازي په پښتو نثر ژباړلی دی دنوموړی شاعر د (بهار دانش) دپای برخه نیمګړې ده . ددلاور طالب عمرخیل بهار دانش په لاندې بیتونو شروع کیږي :

په نامه دهغه پاک پروردګار — افرین دی خرد بخش دکل روزګار

له نیستی یې دهستی صورت پیداکړ   له هستی یې په نیستی بیا هویدا کړ

نورالله یوسف زی ,,څرملک زی چې اصلي ځای یې (یار حسین) نومیږي او له هغه ځایه څخه جهانګیري ته راغلي دي ده دیارلسمې هجري پیړۍ په اواخرو کې ژوند کاوه او په ۱۲۹۰ هـ ق کال یې دنظامي ګنجه وي سکندرنامه د (چمن افغاني) په نامه په پنځو زرو بیتونو کې دپښتو په منځنی بحر کې په دولس څپیزه مثنوي ژباړلې ده . شعري ژبه یې ډیره خوږه او روانه ده او دترجمې اثر پکې نه لیدل کیږي . (۴۵)

دده د (چمن افغاني) منظوم اثر په لاندې بیتونو پیل کیږي :

ربه ستا ذکر مې قوت دجګر اوسه   ستا صفت زما دژبې جوهر اوسه

پخپل فضل صفایي دضمیر راکړه   ضمیر ماله له هر چانه منیر راکړه

شګفته مې په صورت کې دزړه ګل کړې   په دې ګل مې په نغمه ژبه بلبل کړې

همدارنګه په پښتو ادب کې قاضي عبدالرحمن ددیارلسمې هجري پیړۍ داواخرو دخوارلسمې هجري پیړۍ داوایلو شاعر تیر شوی دی . نوموړی په قام بابوزی او دسوات دکاتیلي دکلي اوسیدونکی وه . ده د (فسانهٔ عجائب) قصه د (افسانهٔ دلپذیر) په نوم په پښتو ژباړلې ده . دغه منظومه پښتو (افسانهٔ دلپذیر) په حمد پیل کیږي او دحمد او نعت څخه وروسته بیا شاعر دقصې دنظمولو سبب څرګندوي او له هغې نه وروسته په اصل کیسه پیل کوي . نوموړی ددې کیسې په نظمولو په ۱۲۹۹ هـ ق پیل کوي اوپه ۱۳۰۴ هـ ق کې یې پای ته رسوي . (۴۶)

دی دې نکتې داسې اشاره کوي :

په سن دولس سوه نه نوي کې جانه   داکیسه نیمه پوره شوه واوره مانه

نیمه پاتې وه تراوسه پورې و روره   خوآخرشوله پوره اوس راشه ګوره

چې مې وشماره په زړه کې سن وساله   ووځلور دپاسه دیارلس سوه لاله

شپاړسم تاریخ وه میاشتې درمضان   چې په ښه رونق شو ختم دابیان

دنوموړي شاعر شعري ژبه خوږه روانه ده او ترجمې تاثیر پکې نه معلومیږي ځای په ځای غزلې مربع او دعروضي نظم نور ډولونه دکیسې خوند لازیاتوي . دد (افسانهٔ دلپذیر) دپښتو په منځني بحر کې په دولس څپیزه مثنوي ویلې ده . دادی څو بیتونه یې دبیلګې په توګه راوړم :

ناقلان دحکایتو عجایبو   ناصحان درنګینه وو مطالبو

مورخ دتحریر ونو تقریرونو   مشرح دنوادرو کتابونو

احمد خلیل په ۱۳۰۱ هـ ق کال کې دقصص الانبیا نومې کتاب دجواهرالانبیاء په نوم دپښتو په منځني بحر کې په دولس څپیزه مثنوي منظوم ترجمه کړی دی. یوه نسخه یې دلندن په موزیم کې موجوده ده. نوموړی دکتاب په پای کې خپل ځان معرفي کوي. ملاګل احمد وایې چې زما اصلي ټاټوبی دټپهء خلیل سفید ډیری نومې کلی دی. بیا وایي:

پیدایش مې وو هغه ښکلی وطن کې — دااحوال مې درته ووې په ګفتن کې
خای مې هلته کې موجود دی هم دفتر خپل — هم په هغه خای لرمه ډیرتبرخپل
غرض دا اصلي مې هغه خای وطن دی — تقدیر کوره پجګی کې مې مسکن دی
پجګی کې مې حالا دی سکونت — جمعه خان څخه کومه امامت
که څوک و که ددنیا رانه پوښتنه — من دانې مې کورکې نشته دی ښادمنه (۴۷)

داحمد خلیل جواهر الانبیاء دحاجي عبدالخالق او فضل مالک له خوا په شاهین برقي پریس پېښور کې په (۳۷۶) مخونو کې خپورشوی او چاپي نسخه یې دښاغلی حبیب الله رفیع په خانی کتابتون کې شته.

داحمد خلیل دغه نوموړی منظوم اثر په لاندې بیتونو شروع کیږي:

حمد ثنا ده دغني رب الارباب — چې هرکار یې په قدرت دی باثواب
نه یې سیال مثال یادیږي دهمتا څوک — نه یې شته دمصلحت چیرته پیداڅوک

په پښتو ادب کې ملا رحمت دسرحد دسیمې اوسیدونکی دخوارلسمې هجري پیړۍ داوایلو شاعر تیر شوی دی، نوموړی (جنګ نامهء زیتون) دپښتو په منځني بحر کې په دولس څپیزې مثنوي نظم کړی. (۴۸)

دغه منظومه جنګ نامه په ۱۳۳۵ هـ ق کال کې دمیا محمد شریف او عبداللطیف له خوا په (۳۶) مخونو کې دلاهور په اسلامي پریس کې خپره شوې ده. (۴۹)

دپیل بیتونه یې دادي:

اول وایمه ثنا دپاک رحمان — دی هغه خالق رازق دکل جهان
په اوبو یې فرش دزمکې په قدرت — غوړولی دی پخپل کامل حکمت

دپای بیت یې دادی:

ای رحمته وکړه شکر کتاب تم شو — په یوواردې زړګی سپک له ډیره غم شو

غلام محمد پوپلزی چې په چارسده کې اوسیده، دده په باب ډیر معلومات نشته ولې دده دلاس ته راغلو تالیفاتو څخه دا اټکل کیږي چې نوموړی په علم او معرفت کې دلوی قدرت خاوند و. نوموړي دالطاف حسین (حالي) پاني پتی هندوستاني ادیب داسلام مدوجزر) تر عنوان لاندې کتاب چې په اردو کې

دمسدس په ډول ليکل شوی دی . او دمسلمانانو په دماغونو کې يې ساحرانه تاثير کړی دی . اوپه دې کتاب کې داسلام دعروج او زوال او دهغو موجبات په ښه شان شرح شوي دي . دپښتنو دبيدارۍ لپاره دمثنوي په بڼه په پښتو نظم ترجمه کړی . پدې ترجمه کې يې د ۱۲ څپيزه مثنوي ليار غوره کړې ده . يقينا غلام محمد دقام دخدمت او بيدارۍ لهپاره ښه کتاب غوره کړی او دهغې دترجمې دعهدې څخه په ښه توګه وتلی دی . دغلام محمد دترجمې نيټه نه ده معلومه ولې دده دغه منظوم ترجمه شوی اثر په ۱۳۱۰ ه ق = ۱۸۹۳ ع کې چاپ شوی دی . ده غالباً دحالي (داسلام مدوجزر) دخوارلسمې هجري قمري په اوايلو کې په نظم ترجمه کړی‌دی .

ده خپله ترجمه په لاندې بيتونو پيل کړې ده :

له سقراط حکيم نه وکړه چاپوښتنه چې هوښياره دکامل عقل څښتنه

کوم يو رنځ دی چې سړی پرې هلاکيږي په دنيا کې يې دارو نه پيداکيږي

غلام محمد دحالي دمدوجزر دترجمې په ابتداکې يوه عالمانه تبصره ليکلې اودپښتنو ورونو دبيدارۍ اوخدمت په نسبت يې کتاب ترجمه ، او پخپلو پيسو چاپ کړی دی . (۵۰)

همدارنګه سميع الله منشي دخوارلسمې هجري پيړۍ داوايلو داستان ويونکي شاعر و چې دپيښور په تنګي کې يې ژوند کاوه .(۵۱)

ده د (ماه منير او ملکه بې نظير) قصه دپښتو په منځنۍ بحر کې په دولس څپيزې مثنوي نظم کړې ده . دغه قصه درې ځلې چاپ شوې ده . لومړی ځل په ۱۹۱۳ ع کال په (۲۰۰۰) مخونوکې دوهم ځل بيا په (۲۰۰) مخونو او دريم ځل په (۱۹۹) مخونو کې خپره شوې ده . (۵۲) قصه په لاندې بيتونو پيل کيږي :

اول حمد ثنا دهغه بې چګون دی چې خالق دکل عالم کن فيکون دی

بيا درود په هغه پاک خير البشر دی دلولاک تاج چې ورکړی پاک اکبر دی .

په همدې ترتيب روضو ګل مروت دخوارلسمې هجري پيړۍ داوايلو شاعر تير شوي دی . په شعر کې کله خپل نوم رضا خان هم راوړي . دی په قوم مروت او دبنو ضلعې دلکې مروت دتحصيل دګورکه کلي اوسيدونکی و . له دې کبله کله کله (روضو ګل ګورکي) هم ليکي .

نوموړی دوخت علوم لوستلي وواوپه خلکو کې په مولوی مشهورو . دی دنقشبندي طريقې پيرو واو دحضرت زکوړی مريد و . (۵۳) ده په پارسي او پښتو ډير اثار ليکلي دي . دده په اثارو کې (جهدنامه) دپښتو په منځنی بحر کې په دولس

خپيزې مثنوي ويل شوې ده . دغه جهدنامه په (۱۳۳۰ هـ ق) كال دلاهور په اسلاميه مطبعه کې په (۱٦) مخونو کې خپره شوې ده . (۵۴)

دغه يوه فوكلوري څېړنه ده چې شاعر دوجود دبيلو بيلو غړو درېږديدلو خواص او نتيجې پکې ښودلې دي او په لاندې بيتونو شروع كيږي :

پس له حمده له صلوة درسول ، له فارسي نه زه پښتو وايم منقول

چې سكندر ذوالقرنين دغه كتاب ، گرځاوه يې ځان سره لكه گلاب

ملا نعمت الله ددیارلسمې هجري پيړۍ داواخرو او څوارلسمې هجري پيړۍ دپښتوشاعرانو څخه دی . نوموړی دکيسو په نظمولو کې ډير لوی لاس لري . ملانعمت الله دفردوسي لقب گټلی او دپښتو دقصصي او حماسي شعر استاد بلل شويدی . دده لويه استادي داده چې دنورو ژبو څخه مطالب په داسې قوت پښتو کوي چې دترجمې رنگ پکې نه ليدل كيږي . دی پخپلو منظومو آثارو کې سلاست او رواني ساتي او دهرې كيسې په نظمولو کې هيڅكله ظاهري ادبي ښيگڼې ترمعنا نه قربانوي او هم معنا په ښه ډول افاده کولی شي . نوموړی دمثنوي په ډگر کې دخپل فكر نيلی په ډيره بيړه ځغلوي او داډگر په ډير قوت او پياوړتيا وهي . دملا نعمت الله منظوم اثار زياتره دنظم دشكلي سكښت له پلوه په قافيه يې لحاظ دولس هجايي مثنوي گاڼې دي . (۵۵) دادی په لاندې ډول دده دمنظومو آثارو او دهغو بيلگو څخه په لاندې ډول غږيږم :

۱: (درمجالس) - داكتاب چې اخوند كبير په خفيف بحر کې دمثنوي په بڼه ترده د مخه نظم کړی و ، ملانعمت الله په دولس څپيزه مثنوي نظم کړی او په دې باب دی پخپله وايي :

چې مې جوړ کړ داكتاب په ترتيب هسې ، چې به بل په دارنگ نه وي عجيب هسې

پخواني عبدالكبير چې دی ويلی ، خود پخپله هر طالب به وي ليدلی

هغه هم دی په ترتيب له ښه مضمونه ، ولې ياره دي و[illegible]ره دده بيتونه

۲: الف ليلی :

دايو څلورټوكيز كتاب دی چې اروابناد ملانعمت الله په دولس څپيزه خوږه مثنوي ژباړلی د[illegible] دبيتونو شمير يې دولس نيم زرو ته رسيږي . ددې اثر زاړه چاپونه هم شته هغه نسخه يې چې حاجي محمد او عبدالخالق خپره کړې (۵۴۰) مخونه لري . دپيل بيتونه يې دادي :

ځن مې بيا قلم دعشق وايي سندرې ، په رښتيا دميني پيپې ښې خبرې

غنچه زړه مې دهجران په اوّجلبل شو ، په يوځل دبيتانه په ژرنده دل شو

۳: قصهٔ سو هني مهينوال : داکيسه ملانعمت الله له پنجابي څخه په پښتو په ۱۲ څپيزه مثنوي رااړولې اودبيتونو شمير يې ترشپږ سوو زيات دي . يوه نسخه يې حاجي محمد خپره کړې چې ۲۴ مخونه لري او دپيل بيتونه يې دادي :

مشک افشان قلم زما لکه توتي نن په چمن دعاشقي کوي مستي نن

په ورو ورو راته دعشق وايي بدلې تماشې ته راوچتې شوې بلبلې

۴: ارايش محفل افغاني يا دخاتم طايي قصه :

ملانعمت الله دغه نوموړی اثر په دولس څپيزه مثنوي کې منظوم کړی چې بيتونو شمير يې له درو زرو څخه اوړي . په دې اثر کې دحاتم طايي دميړانې او سخاوت کيسې راغلي دي . دغه منظوم اثر په ۱۳۲۳ هـ ق کې دچهجوسنگ او جيون سنگ له خواپه (۱۰۳) مخونو کې خپور شوي ؛ همدارنگه بيا په ۱۳۳۱ ه ق او ۱۳۶۸ ه ق کال په چاپ رسيدلی او ادبي تاريخچه او چاپي نسخې يې هم شته دغه منظوم اثر په لاندې بيتونو شروع کيږي :

الهی دميني جام مې کړې نصيب دوحدت په چمن گاه مې کړې قريب

دخپل فضل په بوستان مې ته توتي کړې سرترپايه مې دعشق په اورستي کړې

۵: شاهنامه : دادملانعمت الله بل منظوم اثر دی چې دفردوسي دپارسي شاهنامې څخه په ډير قوت او قدرت په ۱۲ دولس څپيزه مثنوي په پښتو ژباړلې ده دبيتونو شمير يې لس زروته رسيږي دکتاب ددرنښت له واره يې دلنديز څخه کاراخيستې دي . ددې کتاب يوه نسخه په ۱۳۶۹ ه کال کې حاجي عبدالرحمن خپره کړی چې (۴۰۴) مخونه لري . دملا نعمت الله شاهنامه په لاندې بيتونو پيل کيږي :

حمد ثنا دهغه خدای رحمان رحيم په هرځای چې دده فضل دی عميم

دی پادشاه دی دکل واړو پادشاهانو دی دستگير دی دخوارانو مظلومانو

٦: جنگ نامه رستم وسهراب پهلوان : دادفردوسي دپارسي شاهنامې يوه برخه ده چې ملانعمت الله پارسي منظومې شاهنامې څخه دپښتو په منظومه دولس څپيزه مثنوي اړولې او په پښتو ادب کې يې يوه خوږه منظومه حماسه زياته کړې ده . ددې منظومې دبيتونو شمير ديارلس سوه دی . دغه منظومه کيسه حاجي محمد او عبدالخالق خپره کړي چې ۵٦ مخونه لري . دپيل بيتونه يې دادي :

دتوحيد دزړه بلبل مې نن په شور دی دپاک رب دفضل باغ ورته سمسوردی

په قفس کې دگناه که بنديوان دی ده ته ور دفضل لرې دسبحان دی

۷: دمهتاب جان او بيگم جان قصه چې په مکرزنان مشهوره ده :

دادمکر جنو ښځو منظومه قصه ده چې ملانعمت الله په ولس څپیزه مثنوي منظوم کړې او د(۷۰۰) په شاوخوابیتونه دي. دغه کیسه په ۱۹۵۸ ع کال حاجي فضل احد خپره کړې ده ،دکیسې دپیل بیتونه دادي :

چې راوي اخبار داستان دمقالت دی — دلته داسې هغې کړي حکایت دی

چې په شهر دحلب یوه بوډۍ وه — دپیرۍ دلاسه ملا دړې تړۍ وه

۸: قصص الانبیاء چې په جواهر الانبیاء مشهوره ده :

دغه دملا نعمت الله بل منظوم اثر دی چې په دولس څپیزه مثنوي یې نظم کړی او دبیتونو شمیر یې (۷۵۰۰) ته رسیږي او دپیغمبرانو کیسې پکې راغلې دي . جواهر الانبیاء کوملانعمت الله دمخه احمد خلیل چې په تیراهي احمد او دپجګۍ احمد او احمد اخوند خیل په نومونو شهرت لري منظوم کړی دی . ولې ملانعمت الله ځینې کیسېورباندې زیاتې کړې او نظم یې ترهغه خوږ دی . ددې کتاب لومړی چاپي نسخه چې دشاه افضل په قلم ده ، دیوان چهجوسنګ په ۱۳۲۸ هـ ق خپره کړې چې ۳۲۷ مخه لري . دغه منظوم اثر په لاندې بیتونو پیل کیږي :

قل هوالله احد الله الصمد — حمد ثنا دې وي دهغه پاک احد

چې کف نه لري بې شکه لم یلد دی — هم رسول یې [په] تحقیق سره محمد دی

۹: جنګ نامه میرتم معروف به جنګ مقاتل :

دادملانعمت الله یوه کوچنی حماسه ده چې په خلورسوو بیتونو کې په دولس څپیزه مثنوي منظوم شوې او حاجي محمد او عبدالخالق خپره کړې ده . ټول شل مخه لري او په لاندې بیتونو شروع کیږي :

خدایه زړه مې په ثنا صفت بلبل کړې — ورپلاس دمحبت دباغه ګل کړې

په ګلزار یې دوحدت کړې مستانه — چې پرې تسلی ستا دتوحید کړې افسانه

۱۰ : جنګ نامه حسنین وبي بي سکینه :

په دې منظوم اثر کې چې په دولس څپیزه مثنوي ملانعمت الله نظم کړی دی. دکربلا دغم نه ډکه واقعه په سوز او درد انځور وي . دبیتونو شمیر یې ددیارلس سوه څخه اوړي . هغه نسخه چې په ۱۳۳۸ه ق = ۱۹۱۹ م کې دیوان کهړک سنګ خپره کړې ده (٥٦) مخونه لري :ددې اثر دپیل بیتونه دادي :

په چغارخدایه زما دزړه بلبل کړې — ورپلاس ورته دخپلې مینې ګل کړې

غمژن زړه مې دخپل عشق په ښادي ښاد کړې — په صراط باندې مې تیرلکه دباد کړې

۱۱: دفتح خان کندهاري کیسه :

دپښتنو یوه ملي کیسه ده چې ملانعمت الله دپښتو نـثر لـه مخـې پـه ۱۲ څپـیزه مثنوي اړولې ده . دبیتونو شمیر یې ددولس سوه څخه اوړي . هغه نسخه چې غـلام مرسلین په ۱۳۰۳ هجري قمري په ډهلي کې خپره کړې (۴۸) مخه لري .

دغه منظومه کیسه په لاندې بیتونو پیل کیږي :

الهي بلبل دزړه زما گویا کړې	مشتغل (یې) روزوشب په حمد ثنا کړې
دوحدت په چمن کې مې قریب کړې	ستا دفضل په گلشن (مې) عندلیب کړې

۱۲ : د موسي خان او گلمکۍ کیسه :

داهم دپښتنو یوه ملي کیسه ده چې ملا نعمت الله په دولس څپیزه مثنوي نظـم کړې او ۹۰۰ بیته کیږي . هغه نسخه چې بختیار تاجر چاپ کړې ده (۴۰) مخه لري.

کیسه په لاندې بیتونو پیل کیږي :

دوحدت په عاشقانو کې مې سیال کړې	هم ستي په دغه اور مې پروبال کړې

۱۳ : باغ وبهار افغاني المعروف په چهاردرویش :

دادملانعمت الله بله منظومه کیسه ده چې له اردو څخه یې پـه دولـس هجـایي مثنوي نظم کـړې ده . دبیتونـو شـمیر یـې د (۲۰۰۰) څخـه اوړي یـوه نسـخه یـې دکتابونو تاجر محمد اکـرم پـه ۱۳۲۶ هـ ق = ۱۹۰۸ ع کـې خپـره کـړې ده . دغـه نوموړې چاپي نسخه (۱۳۶) مخونه لري . دغه کیسه په لاندې بیتونو شروع کیږي :

الهي جام مې دمینې په سرریز کړې	په طاعت په عبادت مې سحر خیز کړې
دوحدت په گلستان کې مې بلبل کړې	ثنا خوان مې په خوانچه دهریو گل کړې

۱۴ : مجموعه کسب نامه :

(کسب نامهٔ کلالان ، کسب نامه نجاران ولوهاران ، کسب نامـه دوبیـان . کسـب نامهٔ نایان)

په پورتنیو کسب نامو کې یوازې کسب نامهء نایان په دولس څپیزه مثنوي نظـم کړې ده باقي درې کسب نامې یې دپښتو په لنډ بحر کې دمثنوي په بڼه نظم شـوې دي .

کسب نامه دنایانو د ۱۷ مخ څخه شروع کیـږي او د ۲۱ مـخ پـورې دوام کـوي دپیل بیتونه یې دادي :

اول زه ثنا دخدای وایم په ژبه	بیا صفت دپاک رسول کوم طالبه
بیا بیان کومه دا چې بابا ادم و	له جنته چې راووت هغه دم و

دغه مجموعه دکلالانو ، نجارانو ، لوهارانو ، دوبیانو او نایانو دکسبونو په سوابقو فوکلوري معلومات لري او په نظم او نثر لیکل شوې یوه نسخه یې حاجي فضل احد خپره کړې چې (۲۴) مخه ده .

۱۵: د" رعنا وزیبا کیسه یا شهزادې ختن جلاوطن ! دااثر دملانعمت الله دوروستیو تالیفاتو څخه دی په ۱۳۴٦ ه ق کال کې چې اویا کلن و په دولس څپیزه مثنوي نظم کړی‌دی. د (۳۳۰۰) بیتونو په شاوخوا کې لري . لومړنی چاپ یې چې حاجي فضل احد کړي دی (۱۰۸) مخونه لري دپیل بیتونه یې دادي :

الهي زما دزړه باغچه تازه کړې راته لرې دخپل فضل دروازه کړې

په امان مې دشیطان له وسوسو کړې ښکي په ماباران درحم په کالو کړې

۱٦: د تیمبو لا کیسه : داکیسه ملا نعمت الله په دولس هجایي مثنوي منظوم کړې ده . دبیتونو شمیر یې (۵۰۰) ته رسیږي . هغه نسخه یې چې میا حاجي محمد عبدالخالق او فضل المالک دپیښور دقصه خواني بازار تاجرانو خپره کړې (۲۴) مخونه لري په ۲۲ مخ کې یې دمحمد دین په نامه غزلې شروع کیږي او تر ۲۴ مخ پورې دوام کوي . په ۲۴ مخ کې دمقصود په نوم یوغزل لري . دکیسې دپیل بیتونه یې دادي :

راوي وایې چې په ملک کې دکشمیر وپه قوم دښاپیرو کې یو اسیر

عالیجا بلند اقبال والا همت وه دکشمیر په ښاپیرو یې بار شاهت و

همدارنګه میا عبدالحلیم کاکا خیل څلویښت حدیثوله له اردو څخه دپښتو په منځنۍ بحر کې په دولس څپیزې مثنوي منظوم ژباړلي او د (وثیقهٔ آخرت) نوم یې پرې ایښی دی . (۵٦) ده دغه ژباړه په ۱۳۰۸ ه ق کې پای ته رسولې او په همدې کال په هندو پریس کې دپیاري لال په اهتمام او دغلام محمد او محمدرمضان په لګښت په (۳٦) مخونو کې خپره شوې ده . (۵۷)

" وثیقهٔ آخرت په لاندې بیتونو پیل کیږي" :

دالله په نوم شروع کړم چې رحمان دی په دنیا کې دی په هر چا مهربان دی

په قیامت به که رحمت په عالمیانو په خاصه وو بندګانو مومنانو

پس له حمده له صلوٰة زه بیان کړم چې خوشال پرې پښتانه اهل ایمان کړم

داڅلویښت حدیثه ښه صحیح کړه دي چې راویان یې ټول دلمر په شان ښکاره دي

ترنبي یې رسیدلی سلسله ده په صلوٰة سلام مي بیرته شونډې خوله ده

په همدې ترتیب سفید شاه چې دختکو په اکوړه کې اوسیده وروسته بدرښو ته راغی او دسید غلام جان په جماعت کې یې امامتي کوله . نوموړی په ۱۲۵۷ ه کال

کې زیږیدلی او په ۱۹۰۹ = ۱۳۲۷ هـ ق کې مړشوی دی (۵۸) . دی یو عالم او ظریف شاعر و په ۱۳۱۷ ه ق کال کې یې د " هدایت الاعمي " په نوم یو کتاب دپښتو په منځني بحر کې په دولس څپیزه مثنوي نظم کړی دی . دغه کتاب ځیني نور شعري فورمونه هم لري ،مګر بنیادي متن یې مثنوي دی . دده دغه منظوم اثر په ۱۳۱۹ ه ق کې دتهال سنګ له خواپه ۳۲ مخونو کې په لاهور کې چاپ شوي دی .

دپیل بیتونه یې دادي :

اول حمد وایم دپاک پروردګار — په هردم په هرقدم لیلُ النهار

بیا درود په محمد خیر الوراء دی — چې مبداء دکل جهان اعلی اولادی

همدارنګه امان ګجراني دخوارلسمې هجري پیړۍ داولې نیمایې خوږ ژبی پښتو شاعر تیر شوی دی . (۵۹) نوموړی په کیسي لیکلو کې لوی قدرت درلود . نومړی شاعر څلور منظومې کیسې په پښتو ادب کې منظوم کړې دي .(۶۰) ددې څلورو کیسو څخه یوه دګل صنوبر کیسه ده چې دغزل - قصیدې او مثنوي په چوکاټ کې یې لیکلې او دکیسې دختمیدو پورې همدغه درې ډوله عروضي فورمونه تعقیب کړې دی . دغه قصه دده دمخه طالب رشید په ۱۱۹۴ هـ ق کې دپښتو په لنډ بحر کې دمثنوي په بڼه ویلې وه . امان ګجراني دغه کیسه داردو څخه په پښتو ژباړلې او دکیسې دنظمولو نیټه داسې څرګندوي :

ما امان کیسه کړه خلاصه ماریګر و — فروري اتم تاریخ یې مقررو

سن پوره نولس سوه دوڅاله ګوره — عیسوي سن چې یادیږي زما وروره

زه امان ګوجراني جوهر فروش یم — نه مشکنی ساتم نه خانه بدوش یم

دامان ګجراني پاتې درې منظومې کیسې دپښتو په منځني بحر کې په دولس څپیزې مثنوي ویل شوې دي چې دهرې کیسې بیلګه په لاندې ډول راوړم :

الف : د شهزاده بهرام او ګل اندامه : منظومه کیسه په لاندې بیتونو پیل کیږي :

حمد ثنا وایم اول دپاک سبحان — بیا درود په پاک نبي آخرزمان

چې دنیا یې کړه دده په مخ اباده — شفاعت مې یې نصیب کړې بامراده

دغه منظومه کیسه دمیا حاجي محمد عبدالخالق له خوا په خورشیدعالم پریس لاهور کې په ۵۶ مخونو په ۱۹۶۶ ع کال کې چاپ شوې ده :

ب : د " ملک محمد ګیتی افروز " کیسه چې له اردو څخه یې په پښتو ژباړلې ده په لاندې بیتونو پیل کیږي :

حمد ثنا وایم اول دپاک سبحان بیا درود په پاک نبي اخر زمان

رب دنیا کړله دده په مخ اباده مناسب کول زموږ سره حیاده

دکیسې دتالیف او ترجمې په برخه کې وایي:

په شماردیرشمه ورځ ددسمبر وه اوسن نولس سوه اوه بنه معتبروه

چې مې ختم دا قصه په پښتو کړله داردو نه مې پښتو ظاهر وله

دغه نوموړې کیسه دمیا حاجي محمد او عبدالخالق له خواپه مقبول عام پریس لاهور کې په (٦٤) مخونو کې چاپ شوې ده:

ج: هزارحیف چې په فسانهء غم آمودمشوره ده:

دغه کیسه امان ګجراني له اردو څخه په ۱۹۱۲ ع کال کې په پښتو زباړلې ده لومړی ځل په لاهور او دوهم ځل په پېښور کې چاپ شوې ده. دچاپ په برخه کې دپښتو کتاب ښود (۴۲) مخ کتلای شی. (٦١)

فسانه غم آمود په لاندې بیتونو پیل کیږي:

نن مې بیا دزړه بلبل ثنا ګویان دی سحرخیز دباغیچې دپاک سبحان دی

ګوناګون نغمې کوي په چغهار سروي مشتغل په لوی صفت دپاک اکبر ي

همدارنګه د ۱۳۲۳ ه ق په شاوخوا کې دپېښور دوآبه کې چراغ دین دپښتو ژبې خوږ ژبی شعر تیر شوی او دوخت په مروجه علومو کې دښو معلوماتو خاوند و. (٦٢) دده هغه منظوم اثار چې دپښتو په منځنی بحرکې په دولس څپیزې مثنوي نظم شوي دي په لاندې ډول دي:

۱ یو کتاب چې څلور منظومې کیسې: (قصهء شمشاد - قصهء دختر قاضي - کرامت حسنین - فقیربغداد) پکې راغلې دي، څلور واړه یې دشیخ عطار له یوه پارسي کتاب څخه دمثنوي په قالب کې په پښتو اړولې اوله ژباړې څخه یې په ۱۳۲۳ ه ق کال فارغ شوې دی. (٦٣)

دنوموړي شاعر څلور واړه منظومې کیسې په یوه پښتی (وقایه) کې ددیوان کهړک سنګ اولال سنګ له خواپه (۴۴) مخونو کې دلاهور په کارونیشن مطبعه کې خپرې شوې دي (٦٤) اوس دنوموړي چاپي کتاب دهرې منظومې کیسې بیلګه ګرانو لوستونکو ته وړاندې کوم:

الف: دشمشاد قصه: دمنظوم چاپي کتاب داول مخ څخه شروع کیږي او تر ۱۷ مخه پورې دوام کوي. نوموړې کیسه په لاندې بیتونو پیل کیږي:

دثنا خاوند زما هغه بادشاه دی هر بادشاه دده په درباندې ګدا دی

څوک روان کړي دایمان ډیوه په لاس څوک په کنده دجهنم کې کړي راخلاص

ب : آغاز داستان دختر قاضي: دنوموړی چاپ کتاب له ۱۸ مخ څخه پيل او تر ۲۳ مخ پورې دوام کوي دکيسې دپيل بيتونه يې دادي :

اول ژبه خو ږم په نوم درب — چې مې سرکاندي دزړه واړه مطلب

چې په اسم مې درب قلم پکښ دی — په بدن کې مې زړګی دننه يخ دی

ج : کرامت حسنين : دغه منظومه دولس څپيزه مثنوي دچاپي کتاب د ۲۴ مخ څخه پيل تر ۳۶ مخه پوري رسيږي دکيسې دپيل بيتونه دادي :

زما خدای دی هسې رنګه لاشريکه — په صراط يې جوړه کړله لارباريکه

په زمين که په آسمان که په هر ځای دی — داچې څه دی دا واړه دخدای دی،

د : فقير بغداد کيسه : دغه منظومه دولس هجايي مثنوي له ۳۷ مخ څخه شروع کيږي او د ۴۴ مخ پورې رسيږي . دپيل بيتونه يې دادي :

خدايه ستا دصفت باغ مې په نظر شو — زما زړه لکه بلبل پکې راسرشو

تا آسمان قايمقام پاس په هواکړ — بيا په ستورو دې نيلی آسمان زيبا کړ

۲ : ګلدستهء حيدري : دغه منظومه دولس هجايي مثنوي چې دحضرت علي بـه جنګ نامه مشهوره ده ،يوه فوکلوري کيسه ده چې دګل محمد او محمـد اکـرم لـه خوا په ۱۲۸ مخونوکې په ۱۹۱۰= ۱۳۲۸ ه ق کال دلاهـور پـه اسـلامي پريـس کـې چاپ کړيده . (۶۵) دامنظومه فوکلوري کيسه په لاندې بيتونو پيل کيږي :

اول نوم اخلم درب په خپل زبان — شکرداچې يې پيداکړم مسلمان

په دوه حرف يې پيدا زمکه آسمان کړه — مقرريې په هر چافرشته ګان کړه

۳ : د " اله دين چراغ " : دغه يوه خيالي کيسه ده چې په چين کې ديـوه درزي دزوی او دمصر ديوجادوګر حال بيانوي دچراغ دين دالله دين کيسه په ۸۰ مخونـو کې په ۱۳۴۵ ه ق کال دتاجرانو له خواپه لاهور کـې چـاپ شـوې ده (۶۶) . دپيـل بيتونه يې دادي :

راوي کړی روايت په خپل زبان دی — ما فقير ترې نقل کړي په داستان دی

راوي زر قلم په لاس کې ورته سم کړه — داقصه داله دين په نن رقم کړه

ما قلم که ورته قط په چاقو باندې — قصه کړم داله دين دخلکو وړاندې

همدارنګه غلام احمد دپښور دنوښار اوسيدونکی په ۱۳۲۵ ه ق کال کې دشـيخ رحمکار کاکا صاحب عليه الرحمه مناقب دپښتو په منځنی بحر کې په دولس څپيزې مثنوي په پښتو منظوم ويلی دی . (۶۷) دکاکـا صاحب منـاقب پـه ۱۴ مخونـو کـې دديوان کهرک سنګ او جګت سنګ له خواپه لاهور کې چاپ شوي او چـاپ نسـحه يې دښاغلي رفيع په خاني کتابتون کې شته .

دغه منظومه په لاندې بيتونو پيل کيږي :

په نامه دهغه خداى مې دابيان دى — چې يو نوم يې په نومونوکې سبحان دى
چې فرمان يې په قلم باندې دکښو شو — زر په سرباندې روان په خاى دپښو شو

دتاليفولو نيته يې داسې څرګندوي :

مناقب [کتاب] خلاص په ديرشم درمضان — عين وخت دماريکروښه عيان
سنه ديارلس سوه وه پنځه ويشت کاله — ماوى بس که مه ليکه له دې احواله

همدارنګه عبدالکريم مرباتي دملا امام ګل زوى دغزني د (جامراد) اوسيدونکى به قوم مرباني پښتون و چې داعليحضرت امان الله خان دواکمنى په وخت کې يې په غزني کې ژوند کاوه . عبدالکريم مرباني دپښتو خوږ ژبى شاعر وپه ۱۳۴۰ ه ق کال يې دورقه او ګلشاه قصه له پارسي نه په روانه پښتو ژباړلې ده. دغه کيسه دده دمخه ملا احمد جان دمرداني هم نظم کړې ده ، دعبدالکريم دغه منظوم اثر دژباړې نه وروسته په ۱۳۴۶ ه ق کې دمولوي غلام محمد ملتاني په مرسته دلاهور په کريمي پريس کې په ۹٦ مخونو کې خپور شوى دى . چاپي نسخه يې دښاغلي حبيب الله رفيع په خاني کتابتون کې موجوده ده .

دبيتونو شمير يې تر دووزرو پورې رسيږي او دپښتو په منځني بحر کې په دولس څپيزې مثنوي ويل شوى دى . دکيسې په پيل کې حمد ، نعت ، منقبت ، دوخت دباچا ستاينه دغزني دحاکم يادونه او ورپسې په کيسې پيل شوى ، دکيسې په پاى کې دخپل خان معرفي او دخپنو شاعرانو يادونه کوي، وروسته دغزني اوليا ستايي ، اوپه مناجات خپله کيسه ختموي. دعبدالکريم مرباني کيسه په لاندې بيتونو پيل کيږي : (٦٨)

بسم الله ابتدا کړم په نام درب — حمد ثنا وايم درب په روزشب
چې رحمان دى او رحيم دى هم غفار — بل حافظ دى او ناصر دى هم ستار

دپاى بيتونه يې دادي :

اوبيا وبښه تمام اهل اسلام — خصوصاً اقرباى هم الکرام
خود به پاتې شي سياهي په کاغذباندې — هم (به) شي عبدالکريم ترخاورولاندې

همدرانګه اسحق دپښتو په منځني بحر کې په دولس څپيزې مثنوي د شهزاده جهانګيراوشهزادې ګل رو په نوم يوه قصه منظوم کړې ده . نوموړى شاعر په سرحد کې ژوند کاوه . او خپله کيسه يې په ۱۹۲۲ ع = ۱۳۴۰ ه ق په نظم کړې ده . دى په يوه بيت کې دخپلې منظومې کيسې دتاليف نيته داسې ښيي :

سنه انیسوبائیس کې خلاص کتاب شو* له دې حال څیني خبر چې هر احباب شو
دغه منظومه کیسه ددیوان کهرک سنګ او لال سنګ له خواپه مطبعهٔ صابر الکتریک پریس لاهور کې په ٦٤ مخونو کې خپره شوې ده . چاپي نسخه یې ښاغلي حبیب الله رفیع په ځاني کتابتون کې شته . دپیل بیتونه یې دادي :
دثنا لایق مې هغه لمیزل دی   چې جهان یې پیداکړی په یو ځل دی
ده چې کن کړ فیکون واړه جهان شو   مخلوقات پکې همه واړه روان شو
عبدالخالق اخلاص دملاجان اخوند زاده زوی په ختهٔ ساپی دبرچغه سرای د ډیو وز کلی اوسیدونکي په ۱۳۱۹ هـ ق کال کې درجب المرجب په میاشت دجمعې په ورځ په دیوز کلي کې زیږیدلی دی ، پلارېې عالم سړی و . دخپل زوی له پاره یې داسې نوم وټاکه چې درجب المرجب دحروفو په یو ځای کولو سره دجمل په حساب دده دتولد تاریخ جوړیږي اخلاص پارسي او عربي کتابونه له خپل پلار څخه او حدیث او تفاسیر یې بل ځای لوستی دی . دی صوفي مشربه سړی و . بې تکلفه ژوندیې ډیر خوښ و . دپښتو ادب میني او علاقې پښتو شعر ویلو ته مجبور کړ. ده په ۱۳۰۳ ش کال په دولتي چارو کې لومړی قدم کښیښود او دنظامي کندک کاتب مقرر شو او دکندکمشری‌تر رتبې ورسید . په ۱۳۱۰هـ ش کال په رسمي توګه دپښتو ټولنې غړی وټاکل شو . وروسته بیا دمشرقي اتحاد داخبار معاون شو څه موده وروسته بیرته دپښتو ټولنې دلغاتو څانګې دمدیر په حیث مقرر شو تردې وروسته یې له رسمي چارو څخه لاس اخیستی دی.
اخلاص ډیر منظوم او منثور آثار لري چې دکابل په مجلو ، اتحاد مشرقي او دهیواد په نورواخبارونو کې خپاره شوي دي . (٦٩)
ښاغلي حبیب الله رفیع په پښتو ژبې او ادب مین غښتلي لیکوال داخلاص یوه زړه چاپي منظومه پښتو حماسه په ۹۴ مخونو کې پخپل هاند او کوشش په لاس راوړې ده . چې دتالیف نیټه یې (۱۳۰۲= ۱۳٤۱ هـ ق) کال دی . نوموړې زړه چاپي نسخه په یوه پښتي (وقایه)کې دوی منظومې د (استقلال) او (ګلشن رنګین) په نومونو کې لري . چې دلومړی منظومي ویونکی عبدالخالق او ددوهمې منظومې ویونکی سید عبدالغفار نامي دی .
په دې زړه چاپي نسخه کې ځای په ځای ... مقامونه ، او رباعي هم شته .
داستقلال ترعنوان لاندې منظومه دقافیوي رعایت له مخې دولس څپیزه مثنوي ده دزړې چاپي نسخې له اول مخ څخه شروع کیږي او تر ۷۹ مخ پورې دوام کوي

دغه منظومه حماسه داستقلال په جهاد کې دکونړ او چترال محاذ کې چې توریالیو پښتنو دمیرزمانخان په مشري پکې ګډون کړی و، دهغوی دتورې او میړانې څه بحث کوي چې انګریزي استعماري دولت ته یې خوله ماتونکي ګذارونه ورکړي و د (ګلشن رنګین) منظومه دزړې چاپي نسخې د ۷۹ مخ څخه شروع کیږي او تر ۹۴ مخ پورې دوام کوي یوازې ۷۹ مخ یې ۱۴ څپیزه مثنوي او نوره پاتې برخه یې دولس څپیزه مثنوي ده .

دسید عبدالغفار په نوم یو شاعر په پښتانه شعرا ګریم توک ۱۳۴۲ کال ۲۷۷ ګڼه ۸۱۲ مخ کې معرفي شوی چې تر ۱۳۳۵ هـ ش پورې ژوندی واو دبر کونړ داسمار ، په شال نومي کلي کې زیږیدلی او هلته یې ژوند کاوه. له یوې خوا دعبدالخالق اخلاص معاصراو له بلې خوا داسمار دسرحدي ولسوالی سړی و . چې هستوګنځی یې دغزا محل ته نزدې و ، کیدای شي چې دګلشن رنګین شاعر دې همدغه دشال سید عبدالغفار وي .له بلې خوا داوسنی لیکوال په لومړی توک کې دعبدالخالق اخلاص په آثارو کې د (ګلشن رنګین) په نامه دیواثر یادونه شوې ده خودکتاب له لیدلو څخه څرګنده شوه چې ګلشن رنګین دسید عبدالغفار دی چې دعبدالخالق اخلاص له (استقلال) سره یوځای په یوه وقایه کې خپور شوی دی . (۷۰) زه ددې تاریخي واقعیت درابرسیره کولو او څرګندولو ویاړ او افتخار ښاغلي رفیع صاحب ته دزړه له کومې تبریک وایم او هغه بیلګې چې ددواړو منظومو یې ماته راکړي دي دمعنوي مرستې مننه کوم .

دادی د (استقلال) دمنظومې ۱۲ هجایي حماسي او (ګلش رنګین) بیلګې په لاندې توګه راوړم :

الف : داستقلال : منظومه دولس هجایي مثنوي په لاندې بیتونو دجهاد برخې ته رارسیږي :

چې دچا طالع وي نیکه له ازله   خدایږو دغه معلومیږي له اوله

په جبین کې دهر چا طالع وي کښلې   دانسان دي معلومیږي راشه دلې

ب : د(ګلشن رنګین) دولس څپیزه مثنوي په لاندې بیتونو شروع کیږي :

نوابي دې مبارک شه لویه خانه   زار قربان شم ستاله توله خاندانه

زه یو عرض دتقصیر لرم وتاته   که دا عرض مې قبول کړې عالي ذاته

دلبر جان مومند دڅوارلسمې پیړۍ اواسطو یو خوږ ژبی شاعر تیر شوی دی . نوموړی دپېښور په شاوخوا کې دمومندو دټبې دبروسوړیزکلي اوسیدونکی و . ده بزګري کوله او دشعر ویلو روانه طبعه یې درلوده .

دلبرجان مومند دسبزپري – زرد پري او دسراند يب دشهزاده کيسه د (گلدستهٔ دلبري) په نامه دخپلو ملګرو فضل ودود اوبرهان الدين په غوښتنه له يوه پارسي کتاب څخه دپښتو په منځني بحر کې په دولس څپيزې مثنوي په خوږه ژبه اړولې ده . دلبرجان په کيسه ليکنه کې دملانعمت الله پيرو ښکاري . او دکيسې دهرې برخې تر خلاصيدو وروسته دوه يا درې تمهيدې بيتونه راوړي چې ډير تاثر ناک وي . دی ځای په ځای په کيسه کې غزلې چاربيتې لوبې – لندۍ له موضوع سره مناسبې راوړي چې دکيسې خوند او مزه نوره هم زياتوي .

دلبرجان (گلدستهٔ دلبري) په ۱۳۴۹ هـ ق کال ددوهمې خور (ربيع الثاني) په ۲۹ نيټه پای ته رسولې ده . (۷۱)

(گلدسته دلبري) دعبدالسلام له خوا په ۱۵۲ مخونو کې په محمدي پريس لاهور کې خپره شوې ده . (۷۲)

گلدستهٔ دلبري په لاندې بيتونو پيل کيږي :

نخلبندد دفراديسوداقمار — نقشبند دقراطيسو داخبار
دلته اينبى يونهال دروايت دى — مرتسم هسې قرطاس د حکايت دى

او په دې بيتونو پای ته رسيږي :

درربيع الثاني وه يو کم ديرشمه — چې قلم زما فارغ شوله رقمه
ديارلس نيم سوه يوکم سنه هجري وه — ختمه شوې (چې) گلدستهء دلبري وه

ملا احمد جان دپېښور دواوې په (مردانه) کې ژوند کاوه ، نوموړی دخوارلسمې هجري پيړۍ داواسطو شاعر تير شوي دی . ده ډيرې قصې دمثنوي په قالب کې نظم کړې دي . نوموړي ته به دپېښور دقصه خواني کتاب فروشانو دقصو نظمولو فرمايش ورکاوه ، ده به قصې نظمولې او تاجرانو به چاپولې او حق الزحمه به يې ده ته هم ورکوله .(۷۳)

دده هغه منظوم آثار چې دپښتو په منځني بحر کې په ۱۲ څپيزې مثنوي ويل شوي دي په لاندې ډول دي :

۱: قصه (شهزاده شيرويه) په دغه کيسه چې په سمين عذاره ملکه سره مشهوره ده ، دغه کيسه ددووميناڼو دمينې او دمينې دستونزو کيسه ده چې ملا احمد جان په دولس څپيزې مثنوي نظم کړې ده .

دغه منظومه کيسه دمحمد صادق له خواپه ۱۳۵۰ کې دلاهور په رفيق عام پريس کې په (۹۶) مخونو کې چاپ شوې ده. (۷۴) دغه کيسه په لاندې بيتونو شروع کيږي :

افتتاح کړم په نامه دهغه پاک | چې بې ستنې ودرولې دي افلاک
ګرځولې پکې ده ډيوه دسمر | ټول جهان دی په دې باندې منور

۲: قصه (شهزاده بهرام ګورابن شاه فارس وپري حسن بانو) :

دغه يوه فوکلوري کيسه ده چې ملا احمد جان په دولس هجايي مثنوي نظم کړې ده . دغه منظومه دحاجي فضل احد له خوا پـه ٦۴ مخونـو کـې پـه حميديـه الکتريک پريس پيښور کې چاپ شوې ده . (۷۵)

دثنا لايق زما رب الجليل دی | چې يخ کړونکی دآتش دخپل خليل دی
اوريې کړ په ابراهيم باندې ګلزار ښه | خپل قدرت يې په څوشانې کړ اظهار ښه

۳: قصهٔ (شهزاده قمر الزمان) :

په دغه کيسه کې دقمرالزمان دميني او ژوند داستان راغلی دی . دغه کيسه مـلا احمد جان په دولس څپيزه مثنوي ويلې او دعبدالحکيم او محمد جاويد له خواپـه ۱۳٦۹ کال په ۷٦ مخونو کې دپيښور په منظور عام پريس کې خپـره شـوې ده . (۷٦)

دکيسې دپيل بيتونه دادي :

دثنا لايق زما هغه بې نياز دی | چې دی هر مشکل کشا او سبب ساز دی
په اوبو کې داوبو مخلوق ساتينه | سمندر له روزي اورکې ورکوينه

۴: (طوطي نامه) : دغه کيسه هم نوموړی شاعر پـه دولـس څپيزه مثنـوي کـې منظوم کړې ده. يوه نسخه يې چې دميا حاجي محمد ، عبدالخـالق او فضـل مـالک دپيښور دقصه خوانۍ بازار تاجرانو په سرحد الکترونيک پريس پيښور کې خپره کـړې (۸۰) مخونه لري . (۷۷)

دغه منظومه کيسه په لاندې بيتونو شروع کيږي :

ژرشه پورته شه قلمه طوطي څيره | دقصو په باغ کې وګرځه چاپيره
دقصو په باغ کې وکړد هر خواسيل | څوګلونه راله راوړه دچانبيل

۵: (قصهٔ شهزاده بلند اقبـال وشـهزادۍ قمـر جبينـه) : داهـم دنومـوړي شـاعر منظومه کيسه ده . چې په دولس څپيزه مثنوي يې په نظم ويلې ده . يوه نسخه يـې حاجي محمد عبدالخالق او فضل مالک په حميديه پريس پيښور کې خپره کړې چـې (۴۸) مخه لري . (۷۸)

دغه منظومه کيسه په لاندې بيتونو پيل کيږي :

اول ووايه ثنادخاوند پاک | چې بې ستنو يې ودرولې دی افلاک
مخلوقات يې پيدا کړی رنګ په رنګ دي | څوک ښايسته دي په جوسه وڅوک بدرنګ دي

٦: (قصهء شهزاده فلک نازوشهزاده خورشید آفرین) : دغه کیسه هم په دولس ښپیزه مثنوي نظم شوې ده . یوه نسخه یې حاجي محمد - عبدالخالق وفضل مالک دپیښور دقصه خوانی تاجرانو دلاهور په مقبول عام پریس کې خپره کړې ده . چې ۲۳۲ مخونه لري . (۷۹)

قصه په لاندې بیتونو پیل کیږي :

دثنا لایق مې هغه پاک متان دی   چې بي ستنو ودرولی پاس آسمان دی

په هوایې پاس آسمان دی ودرولی   فرش دزمکې په اوبو دی غوړولی

۷: (قصه شهزاده ورقه گلشاه) : دغه کیسه هم په دولس ښپیزه مثنوي کې نظم شوې ده . یوه هغه نسخه یې چې میا عبدالخالق په ۱۳۵۸ کې دپیښور سرحد الکتریک پریس کې خپره کړې (۶۴) مخه لري . (۸۰) دکیسې دپیل بیتونه یې دادي:

بسم الله کوم شروع په نوم دخدای   چې هغه دی دهر چامشکل کشای

الرحمن دی بخشنده دګنهکارو   الرحیم دی مهربانه په خوارزارو

۸: (قصه شهزاده ممتاز) : دغه کیسه دشاعر دنورو کیسو په شان په ۱۲ ښپیزه مثنوي نظم شوې ده . یوه هغه نسخه یې میر محمد دپیښور دقصه خوانی بازار تاجر په مطبعه اسلامیه ستیم لاهور کې په ۱۳۲۹ کې خپره کړې ده . (۸۱)

دپیل بیتونه یې دادي :

اول وایم حمد ثنا دکردګار   چې خور رور باندې رواکړې لورپه پلار

رور په خور باندې رواکړی خورپه رور   اوبیا دواړه وي پیدادیوې مور

همدارنګه راحت الله چې په راحت زاخیلي شهرت لري دپښتو ادب کې دخوارلسمې هجري پیړی په دوهمه نیمایي کې دپښتو خوږ ژبی شاعر تیرشوي دی. (۸۲)

نوموړی دسید قریح الله زوی دی چې د ۱۳۰۴ هـ ق کال بزرګې د میاشتې په خلورمه دنوښار په یوه کلي زاخیل کې زیږیدلي او په ۱۳۴۲ هـ ش = ۱۳۸۲ هـ ق کال مړ شوی دی . ده دتحصیل ددورې نه وروسته دخپل ورور دمړینې دغمجنې پیښې نه وروسته په شعرویلو لاس پورې کړ . نوموړی ډیر آثار لري . دده دمنظومو آثارو څخه چې دپښتو په منځني بحر کې یې په دولس ښپیزې مثنوي ویلې ده د سیف الملوک کیسه ده په دغه منظومه کیسه کې ځینې نور شعري فورمونه، لکه غزلې ، او قصیدې ځای په ځای هم راغلې دي .

دده دغه منظومه کیسه تر اوسه دوه ځلې چاپ شوې ده . لومړی ځل په ۱۳۳۰ هـ کال په (۲۰۰) مخونو کې په لاهور او دویم ځل په پیښور کې چاپ شوې ده.(۸۳)

دده منظومه کیسه په لاندې بیتونو پیل کیږي :

ده شروع په نوم دهغه پاک سبحان	چې مالک دی هم دکون هم دمکان
دی خالق صانع ددوارو جهانونو	دی بخښوونکی دی دوارو گناهونو

اوپه دې بیتونو پای ته رسیږي :

له راحت نه داسې درومي خپل جانان	ته به وایي هډونه په جهان

میر حیدر چې تخلص یې ناظم دی په ۱۲۷۷ هـ ش کال په کټواز کې زیږیدلی . نوموړی دکندهار ولایت دارغنداو په جوي لاهور کې اوسیده ، پلار اونیکه یې هم شاعران تیر شوي دي . ده ډیرآثار منظوم لیکلی چې دلیکل شوو آثارو دبیتونو شمیر یې تقریباً شپیتو زرو بیتونو ته رسیږي . ده دافغانستان تاریخ داسلام دمخه بیاد امیر شیر علیخان تر زمانې پورې منظوم لیکلی دي . یوازې دغوریانو او گورگانیانو دورې ترې پاتې دي . میر حیدر ناظم دغه نوموړی منظوم تاریخ په دیرشو کلونو کې پای ته رسولی او په اتو ټوکو کې یې راټول کړي دي چې دغه منظوم تاریخ اته قلمي ټوکه دافغانستان دعلومو اکاډمی په کتابخانه کې موجودې دي . (۸۳)

دغه اته ټوکه په لاندې ډول دي :

۱ دافغانستان تاریخ مخکې داسلام څخه لومړی ټوک .

۲ دافغانستان تاریخ مخکې داسلام څخه دویم ټوک.

۳ په افغانستان کې داسلام دظهور تاریخ دریم ټوک .

۴ دافغانستان د ۱۹ پیړۍ تاریخ څلورم ټوک .

۵ داحمدشاه بابا - میرویس نیکه تاریخ پنځم ټوک .

٦ دافغانستان تاریخ پښتو شاهنامې شپږم ټوک .

۷ پښتو شاهنامه یاد افغانستان منظوم تاریخ اووم ټوک .

۸ دافغانستان منظوم تاریخ تیمورشاه، زمان شاه اتم ټوک .

دقلمي نسخې داول ټوک په لومړی صفحه دناظم په قلم په سره خط باندې داټوټوکو دبیتونو شمیر (۳۵۰۰۰) ښودل شوی دي . دغه پورتني منظوم اته ټوکه تاریخونه دنظم دشکلي سکښت له مخې دپښتو په منځني بحر کې په دولس څپیزې مثنوي منظوم شوي دي زه یوازې دلومړي ټوک څو دپیل بیتونه دبیلگې په توگه راوړم او دنورو ټوکونو دنومونو په یادونو اکتفاء کوم . لومړی ټوک په لاندې بیتونو پیل کیږي :

بشروو فکري په دې خبره وړاندې	چې دخیال فکر په زور په مرسته باندې
په یو شي چې به خیال راغی دانیک بخته	بیا به سوساعی چې بل گام کښیښږدي مخته

مغلقات دلرغون ژوند په خان حاصل کړي	له دې وروسته به په خان خيال دکامل کړي
له يوزرو بيا تر شپږو زرو پورې	ددې ميان توره پرده که به يو لوري

مرحوم عبدالخالق خليق دحافظ عبدالحق زوی دمحمد مسعود لمسی په خته خټک پښتون چې په ۱۳۱۳ ه ق کال کې ماتکي شريف کې زيږيدلی واو په ۱۳۵٦ ه ش = ۱۳۹۷ ه ق کال يې له دې فاني دنيا څخه دتل له پاره سترګې پټې کړې. نيکه يې دسوات دمرشد ميا عبدالغفور صاحب مريد و.

مرحوم خليق له ماتکی نه پيښور ته راغی او په پيښو رکې يې دکتاب پلورلو تجارت کاوه. ده په کوچنيوالي دوخت مروجه علوم په مختلفو ځايونو کې دبيلو بيلو کسانو څخه لوستی دی نوموړی پښتو ژبې قوي ليکوال او شاعر تير شوی دی.

مرحوم خليق صاحب د (زه او زما زمانه) ترعنوان لاندې يو کتاب په پښتو ژبې په منځني بحر کې په دولس څپيزې مثنوي منظوم کړی دی. دغه کتاب ۱٦۰ مخونه لري، چې شپږ لومړنی مخونه يې منثور او دکتاب دپای دوه مخونه يعنې ۱٥۹-۱٦۰ مخه يې غزلې دي. نورکتاب دنظم دشکلي سکښت له مخې په منځنې بحر کې دمثنوي په بڼه په نظم ويل شوي دی.

مرحوم خليق په دې منظوم کتاب کې دخپلې کورنی مفصله معرفي، هغه پيښې چې دده په حيات کې منځ ته راغلې او هغه ناخوالې چې دی ورسره په ژوند کې مخامخ شوی دی دهغو څخه مفصل حکايت کوي. (۸۴)

دخليق صاحب دغه منظوم اثر په ادارهٔ اشاعت سرحد پيښور کې په ۱۹٦۸=۱۳۸۷ ه ق چاپ شوی دی.

دادی دده دکتاب (زما دمشرانو او کورنی حالات) ترعنوان لاندې څوبيتونه دبيلګې په توګه راوړم :

زه په خته يم پښتون په ذات خټک	دقبلې په لور آباديم داتک
اکوړي کې مې ميشته وومشران	دوی نيکان وو عالمان وو صالحان
محمد مسعود صاحب زما نيکه و	په سيرت او په صورت له ډيرو ښه و
دسکهانو بادشاهي وه هغه ان	چې ظلمونه يې کول په مسلمان
چې دملک مسلمانان ترې شوډير تنګ	نويې وکړه فيصله چې وکړي څنګ

او دکتاب دپای بيتونه يې د (آخري سلام) ترعنوان لاندې دادي :

زه سلام وايم په هغه محبانو	په هغو خپلو خپلوانو او يارانو
چې زې خوښ يم او زه ډير ورته ګران	په ماګران دي زه ددوی يم قدردان
خصوصاً چې چا دملک کړی خدمت وي	دپښتو ژبې سره يې محبت وي

ننګ يې کړی په وطن او پښتون قام وي
ورسره يې خدمت کړی داسلام وي

چې خوک مړ وي دوی دې خدای کاندي مغفور
اوژوندی دې خدای همیش لري مسرور

په آخر کې عفوه غواړم له مولانه
زه پخپلو ګناهونو یم پښیمانه

خدایه ته زما نصیب خپله رضا کړې
سرخرومې په عقبی اوپه دنیا کړې

مآخذونه :

(۹) - حبيبي ، پوهاند عبدالحی ، پښتانه شعرا، لومړی ټوک ، کابل ، ۱۳۲۰ ش کال چاپ ، ۹٦-۹۷ مخونه .

(۱۰) - ختک ، خوشال خان ، سوات نامه ، دافغانستان دعلومواکاډمی کابل ، ۱۳۵۸ش کال ، (دپوهاند حبيبي په سريزه او څرګندونه).

(۱۱) - ختک ، خوشال خان ، بازنامه ، پښتو ټولنه ، کابل ، ۱۳۲۲ش کال(دپوهاند رښتین په تصحیح او اهتمام).

(۱۲) - ختک سکندرخان ، ليلی ومجنون، دافغانستان دعلومو اکاډمی ، کابل ۱۳۵۸ش کال ، ۱-۲۰ مخ پورې ددوست شنواري په سريزه. همدارنګه وګ: رفيع ، حبيب الله ، ادبي ستوري ، دوهم ټوک ، کابل ، ۱۳۵۹ش کال، ۳۲۵-۳۳۴ مخونه .

(۱۳) - حبيبي ، پوهاند عبدالحی ، پښتانه شعرا، لومړی ټوک ، کابل ، ۱۳۲۰ ش کال ، ۳۵۴-۳۵۵ مخونه .

(۱۴) - حبيبي، پوهاند عبدالحی ، پښتانه شعراء لومړی ټوک ، کابل ۱۳۲۰ش کال ، ۱۸٦-۱۸۸ مخونه .

(۱۵) - حبيبي پوهاند عبدالحی پښتانه شعراء ، لومړی ټوک ، کابل ، ۱۳۲۰ش کال، ۲۳۲-۲۴۲ مخونه .

(۱٦) - خليل ، همیش ، ورکه خزانه ، لومړی ټوک ، پيښور ، ۱۹٦۰م کال ، ۲۳۴مخ .

(۱۷) - وګ د " شاه ګدا " پيښور چاپي نسخې ، ۴۸ مخ .

(۱۸) - رفيع ، حبيب الله ، پښتو پانګه ، دوهم ټوک ، کابل ، ۱۳۵٦ش کال ، ۷۸۷-۷۸۸ مخونه ، ۱۳۰٦ پرله پسې نمبر.

(۱۹) - دغه کلی اوس هم په همدې نامه دکندهار ختيځ ته دشپږو ميلو په فاصله دکابل کندهار دلوی واټ په غاړه موقعيت لري . وګ

هوتک ، محمد ، پټه خزانـه ، کـابل پوهنتـون ، ۱۳۵٦ ش کـال ، د ۷۵مـخ پاپلیک .

(۲۰) - هوتک ، محمد ، پټه خزانه ، کابل پوهنتون ، ۱۳۵٦ش کـال ، ۷۴-۸۴ مخونه .

(۲۱) - رشـاد،پوهـاند عبدالشـکور ، دخمکنـو میاعمر (رح) کـابل ، ۱۳٦۰ش کال، د ۴۵ مخ پاپلیک .

(۲۲) - وګـ دپورتني اخځ ۴۵-۵۰ مخونه .

(۲۳) - حبیبي ، پوهـاند عبدالحـی ، پښتانـه شـعراء ، لومړی ټوک ، کابل ، ۱۳۲۰ش کال ، ۳۵۱-۳۵۵مخونه.

(۲۴) - رفیع ، حبیب الله ، پښتو پـانګه ، دوهـم ټوک ، کـابل ، ۱۳۵٦ ش کال ، ۷۷۰مخ ، ۱۲۷۹پرله پسې نمبر.

(۲۵) - پښتو آریانا دایرة المعارف ، دیارلسم ټوک ، کابل ۲۲۵۵ مخ .

(۲٦) - رشـاد ، پوهـاند عبدالشـکور ، دخمکنـو میـاعمر(رح) ، کـابل ۱۳٦۰ش کال ، ٦۹-۸۱ مخونوپورې .

(۲۷) - وګـ: دپورتنی اخځ ۷٦ مخ .

(۲۷)- رښتین ، پوهاند صدیق الله ، پښتانه شعراء ، دوهم ټوک ، کـابل ۱۳۲۱ ش کال ۴۳۷-۴۴۲ مخونه.

(۲۸) - پښتو ټولنه ، پښتانه شعراء ، دریم ټوک کـابل ، ۱۳۴۲ ش کـال ۷۱٦ مخ .

(۲۹) - رفیع حبیب الله ، ادبي ستوري ، لومړی ټوک ، کـابل ، ۱۳۵۳ ش کال ، د ۹۸ څخه تر ۱۰۰مخونوپورې .

(۳۰) - هیوادمل ، زلمی ، فرهنګ زبان وادبیات پښتو ، کابل ، ۱۳۵٦ ش کال ، ۹ مخ .

(۳۱) - رفیع ، حبیب الله ، پښتو پانګه ، لومـړی ټوک ، کـابل ، ۱۳۵۴ ش کال . ۹۴-۹۵ مخونه ، ۳۰٦پرله پسې نمبر.

(۳۲) - رښتین ، پوهـاند صدیـق الله ، پښتانـه شـعراء ، دوهـم ټوک ، کابل ، ۱۳۲۱ش کال ۴۹٦-۴۹۷ مخونه.

(۳۳) - (۳۴) - هیوادمل ، زلمی ، فرهنګ زبـان وادبیـات پښتـو ، ۱٦ مخ ، همدارنګه دبشپړتفصیل او وضاحت لپاره وګـ:کابل مجله ، دریمـه ګڼه

۱۳۶۰ش کال ، " مولوی احمددتنکي " ترعنوان لانـدې دښاغلـي بريـښ مقاله .

(۳۵) – هيوادمل ، زلمی ، فرهنگ اوادبيات پښتو ، کابل ، ۱۳۵٦ کـال ، ۱۰ مخ .

(۳٦) – رفيع ، حبيب الله ، پښتو پانګه ، دوهم ټوک ، کـابل ، ۱۳۵٦ ش کـال ۷۳۸ مخ . ۱۲۲٦ پرله پسې نمبر.

(۳۷) – رفيع حبيب الله ، پښتو پانګه ، دوهـم ټوک ، کـابل ۱۳۵٦ ش کـال ، ۷۴۰ مخ ، ۱۲۲۸ پرله پسې نمبر.

(۳۸) – رفيع ، حبيب الله ، پښتو پانګه ، دوهـم ټوک ، کـابل ۱۳۵٦ ش کـال ۷٦۵ مخ ، ۱۲٦۹ پرله پسې نمبر.

(۳۹)-رفيع ، حبيب الله ، پښتو پانګه ، دوهـم ټوک ، کـابل ۱۳۵٦ ۷۵۷ مـخ ، ۱۲۵۷ پرله پسې نمبر.

(۴۰) – هيوادمل ، زلمی ، فرهنګ ادبيات پښتو ، کابل ۱۳۵٦ ش کـال ، ۵۳ مخ .

(۴۱) – چاپي نسخه يې دښاغلی رفيع په ځاني کتابتون کې موجوده ده هم وګورئ : رفيع حبيب الله ، پښتوپانګه ، دوهم ټوک ، کـابل ۱۳۵٦ ش کـال ٦۹۴- ٦۹۵ مخونه .

(۴۲) – رفيع ، حبيب الله پښتوپـانګه ، دوهـم ټوک ، کـابل ۱۳۵٦ ش کـال ، ۴۱۸مخ ، ٦۹۱ پرله پسې نمبر .

(۴۳) - وګ:دپورتنی اخځ ۷۱۸--۷۲۰ مخونه ، ۱۱۹۴ پرله پسې نمبر .

(۴۴)- رفيع حبيب الله ، ادبي ستوري ، دوهـم ټوک کـابل ۱۳۵۹ش کـال ، ۱۹۸-۲۰۵ مخونه .

(۴۵)- رفيع ، حبيب الله ، ادبي ستوري ، دوهم ټوک ، کابل ۱۳۵۹ش کـال ، ۱۸۷-۱۹۵ مخونه.

(۴٦)- رفيع ، حبيب الله ، أدبي ستوري ، لومړی ټوک ، کابل ۱۳۵۳ ش کـال ، ۱۱۴-۱۲۱مخونه .

(۴۷)- اثر عبدالحليـم ، تيرهـير شـاعران ، پيـښور ،۱۹٦۲ م کـال ، ۲٦۳-۲٦۴ مخونه .

(۴۸) – هيوادمل ، زلمی ، فرهنګ و زبان وادبيـات پښتـو، کـابل ، ۱۳۵٦ش کال ، ۱۸۷ مخ .

(۴۹) – رفیع ، حبیب الله ، پښتو پانگه ، دوهم ټوک ، کابل ، ۱۳۵٦ ش کـال ، ۴۱٦مخ ، ٦۸۸پرله پسې نمبر.
(۵۰)- رښتین ، پوهاند صدیق الله ، پښتانه شعراء ، دوهـم ټوک ، کـابل ۱۳۲۱ ش کال ، ٦۳۹-٦۴۱ مخونه.
(۵۱)- هیوادمل ، زلمی ، فرهنگ زبان وادبیات پښتو ، کابل ۱۳۵٦ ش کـال ، ۲۲۱-۲۲۲مخونه .
(۵۲) – پښتـو ټولنـه ، دزیـرې کـالنۍ ، کـابل ، ۱۳۵۷ش کـال ، ۲۹۷ مـخ اودهمدې مخ پایلیک .
(۵۳) – رفیع ، حبیب الله، ادبي ستوري ،دوهم ټوک ، کابل ، ۱۳۵۹ش کال، ۲۴۹-۲۵۵ مخونه .
(۵۴) – رفیع، حبیب الله پښتو پانگه ، دوهـم ټوک ، کـابل ، ۱۳۵٦ش کـال ، ۴۲۱ مخ ، ٦۹٦ پرله پسې نمبر .
(۵۵) – دملا نعمت الله او دهغه دچاپي آثارو په برخـه کـې دزیات تفصیـل لپاره وگورئ : رفیع ، حبیب الله ، په پښتو کې دزیاتوچاپي آثارو تبنتن ملانعمـت الله ، "جمهوري پلوشه " ۱۳۵٦ش کال ، دوهمه گنه ، ۲۱-۳۳ مخونه .
(٥٦) – رفیع ، حبیـب الله ، ادبـي سـتوری ، دوهـم ټوک ، کـابل ، ۱۳۵۹ش کال، ۲٦۰-۲٦۱ مخونه .
(۵۷) – رفیع ، حبیب الله ، پښتوپانگه ، دوهـم ټوک ، کـابل ، ۱۳۵٦ش کـال، ۷۱۸مخ ، ۱۱۹۲پر له پسې نمبر .
(۵۸) – اثر ، عبدالحلیم ، تیر هیر شاعران ، پیښور، ۱۹٦۳م کال ، ۳۸۴ مخ .
(۵۹) – هیوادمل ، زلمـی ، فرهنـگ زبـان وادبیـات پشـتو، کـابل ، ۱۳۵٦ش کال، ۵۳ مخ .
(٦۰) – رفیع ، حبیب الله ، ادبـي ، سـتوری ، لومړی ټوک ، کـابل ۱۳۵۳ش کال ، ۱۳۲-۱۳۸مخونه .
وگ: رفیع ، حبیب الله ، پښتو کتاب ښود، کابل ، ۱۳۵٦ش کال ، ۴۲مخ .
(٦۱) – رفیع ، حبیب الله ، پښتوکتاب ښود، کابل ، ۱۳۵٦ش کال ، ۴۲مخ.
(٦۲) – رفیع ، حبیـب الله ، ادبـي سـتوری ، لومړی ټوک ، کـابل، ۱۳۵۳ش کال ، ۱۲۲- ۱۲٦مخونه .
(٦۳) – دکتاب دنظمولونیته داسې بیانوي :

داکتاب مې ماخستن کې کړ تیار - مزدوري کې دحضرت غوارم دیدار

چې خان خاص دعلي ددرهلګ کړ ذيقعدې په دوه ويشتم مې تمام جنګ کړ
وکړ.دپورتني اخځ ، د ۱۲۳ مخ پايليک .

(۶۴) – رفيع ، حبيب الله ، پښتوپانګه ، دوهـم ټوک ، کـابل ، ۱۳۵۶ ش کـال ۶۸۹-۶۹۰مخونه ، ۱۱۴۴ پرله پسې نمبر .

(۶۵) – رفيع ، حبيب الله ، پښتوپانګه ، دوهم ټوک ، کـابل ، ۱۳۵۶ش کـال ، ۷۱۸-۷۱۹مخونه ، ۱۱۹۲ پرله پسې نمبر .

(۶۶) – پښتـوپـانګه ، دزيـرى کـالنـۍ ، کـابل ، ۱۳۵۷ش کـال ، ۲۳۹-۲۴۱ مخونه.

(۶۷) – هيوادمل ، زلمى ، فرهنـګ زبـان وادبيـات پشـتو ، کـابل ، ۱۳۵۶ش کال ، ۳۵۴ مخ .

(۶۸) - رفيع ، حبيب الله ، ادبـي ستورى ، دوهـم ټوک ، کـابل ، ۱۳۵۹ش کال ، ۲۶۳-۲۶۷ مخونه.

(۶۹) – بينوا ، عبدالروف ، اوسني ليکوال ، لومړى ټوک ، کابل ، ۱۳۴۰ش کـال ، ۴۸- ۵۳ مخونه .

(۷۰) – ددې اثر متن په ۱۳۰۲ ش کال چاپ شوى چـې دنسخې دنيمګړتيالـه امله دچاپ ځاى نه څرګنديږي .

(۷۱) – رفيع ، حبيب الله ، ادبي ستورى ، دوهم ټوک ، کابل ، ۱۳۵۹ش کـال ، ۲۶۸-۲۷۱مخونه .

(۷۲) – رفيع ، حبيب الله ، پښتو پـانګه ، دوهـم ټوک ، کـابل ، ۱۳۵۶ش کـال ، ۷۱۹مخ ، ۱۱۹۳پرله پسې نمبر .

(۷۳) – رښتـين ، پوهـاند صديـق الله ، پښتانـه شـعراء ، دوهـم ټوک ، کـــابل ، ۱۳۲۱ش کال ، ۶۲۸-۶۲۹ مخونه .

(۷۴)– رفيع ، حبيـب الله، پښتـو پـانګه ، دوهـم ټوک ، کـابل ، ۱۳۵۶ش کـال ، ۶۹۸-۶۹۹ مخونه ،۱۱۵۹پرله پسې نمبر.

(۷۵)– رفيع ، حبيب الله ، پښتوپـانګه ، لومړى ټوک ، کـابل ، ۱۳۵۴ش کـال ، ۲۲۷مخ ، ۳۶۱ پرله پسې نمبر .

(۷۶) – رفيع ، حبيـب الله ، پښتـوپـانګه ، دوهـم ټوک ، کـابل ، ۱۳۵۶ش کـال، ۶۹۹-۷۰۰ مخونه ، ۱۱۶۱پرله پسې نمبر .

(۷۷) – رفيع ، حبيـب الله ، پښتـوپـانګه ، دوهـم ټوک ، کـابل ، ۱۳۵۶ش کـال، ۶۵۹مخ ، ۱۰۹۲پرله پسې نمبر .

ه

۷۸) -- رفیع ، حبیب الله ، پښتـــوپـــانګه ، دوهـــم ټوک ، کـــابل ، ۱۳۵۶ش
کال،۶۹۲مخ ، ۱۱۴۸ پرله پسې نمبر .
۷۹) - - رفیع ، حبیب الله ، پښتوپـانګه ، دوهـم ټوک ، کـابل ، ۱۳۵۶ش کـال،
۶۹۹مخ ، ۱۱۶۰پرله پسې نمبر .
۸۰) -- رفیع ، حبیب الله ، پښتوپانګه ، دوهم ټوک ، کابل ، ۱۳۵۶ش کال،۶۴۶
، ۱۰۶۸ پرله پسې نمبر .
۸۱) - - رفیـع ، حبیـب الله ، پښتـوپـــانګه ، لومـړی ټوک ، کـــابل ،۱۳۵۴ش
کال،۲۴۴ مخ ۳۹۱ پرله پسې نمبر .
۸۲) -هیوادمل ، زلمی ، فرهنګ زبان وادبیات پشتو ، کـابل و ۱۳۵۶ش کـال ،
۱۸۵مخ . په همدې موضوع کې دزیات معلومات په خاطر دالانـدې اخـځ
هم وګورئ : خدمتګار ، خیرندوی عبـدالله ، پښتانـه شـعراء ، څلـورم ټوک
کابل ۱۳۵۷ش کال ، ۱۲۱۵-۱۳۵۵مخونه .
۸۳) - رفیع ، حبیب الله، پښتوکتاب ښود، کابل ، ۱۳۵۶ش کال ، ۱۱۶مخ .
۸۴) - هیوادمـل ، زلمـی، مـیرحیدر نـاظم ، "کندهـار" مجلـه ، ۱۳۵۴ش کـال ،
غبرګولی ګنه ، ۲۲ مخ .
۸۴)- خلیق . عبدالخالق ، "زه اوزما زمانه " پیښور ، ۱۹۶۸ م کال .

پښتو دیارلس هجایي مثنوي او دهغې تاریخي سیر

دپښتو دیارلس هجایي مثنوي کې فشار په لومړنـــی ،پنځمـه، نهمـه او دیارلسـمه هجا باندې راځي . تراوسه پورې چې دمثنوي په باب ماپه پښتـو ادب کـې دفـاضل استاد پوهاند رشاد په لاربښوونه تحقیق او څېړنه کړیده .له دیـارلس هجـایي مثنـوي سره یو ځای هغه هم دمحمد امین تهکالی د (بخت نامه جدیـد) ترعنـوان لانـدې منظوم اثر سره مخامخ شوی یم چې ددې منظومې فورم دقافیوي رعایت په اسـاس دیارلس هجایي مثنوي دی . چې ناظم یې محمد امین تهکالی دی بـل مثـال یـې ماپیدا نکړی شو .

محمد امین ددیني عالمانو څخه و، ددیارلسمې هجري پیړۍ په اواخرو کې یې دپېښور په تهکال کې ژوند کاوه نوموړی ډېر دیني او فقهي اثار له پارسي څخـه پـه پښتو نظم اړولی دي . دی خپل ځای او ځان داسې معرفي کوي .

خای زما تهکال یادیږي له خلیلو حسابیږي

پلارنیکه مې حافظان وو په تهکال کې ساکنان وو (۱)

دادی دفاضل استاد په لاربښوونه دپښتو دیارلس هجایي مثنـوي عروضـي بـنه او تقطیع دسیلابو تونیک سیستم له مخې په لاندې ډول راوړم :

-ن ن ن | -ن ن ن | -ن ن ن -||

دادی دمحمدامین تهکالی د (بخت نامه جدید) څو بیتونو درکنونو تقطیـع پـه لاندې ډول لیکم :

-ن ن ن	-ن ن ن	-ن ن ن	-
راشه‌زما	بخته‌پ حر	مت درب جلیـ	ـل
بې له‌تازه	گرځم به‌عا	لم کې څوار ذ	لیل

لاندې بیتونه هم ددیارلس هجایي مثنوي بیلگه ده چې پـه پورتـه ډول تقطیـع کیږي :

راشه زما بخته په حرمت دپاک غفار بې له تانه وران دی په هر ځای کې زما کار
راشه زما بخته په تندی زما په لور تول مال مې دکور ځي چې ته نه یې زما په کور
راشه زما بخته په حرمت دابراهیم هم داسماعیل اسحق یعقوب واړه فهیم
راشه زما بخته په حرمت دلوح قلم هم دعرش کرسی مزکې آسمان ورسره سم
راشه زما بخته په حرمت دجبرائیل هم دمیکائیل داسرافیل دعزرائیل
بس مې داویل شو پسې نه کړمه بیان لږ ویل ډیربنه دي پرې پوهیږي عاقلان
ماخځ :

(۱)- هیوادمل ، زلمی ، فرهنگ زبان وادبیات پشتو، ج ۱ ، کابل ، ۱۳۵٦ش کـال ، ۴۳۳ مخ .

دپښتو څوارلس څپیزه مثنوي او دهغې تاریخي سیر

په پښتو ادب کې ترکومه ځایه چې ما دمثنوي په باب څیړنـه کړیـده دڅوارلـس څپیزې مثنوي سره لومړی ځل دقاضي سید مجدد ننګرهاری د (ترجمـهٔ منظومـهٔ بحث کحل بزبان افغاني) په پښتـو منظـوم اثـر کـې مخـامخ شـوی یم. دده دمخه دڅوارلس څپیزې مثنوي بیلګه زما په نظر نه ده راغلې .

دسید مجدد ننګرهاری دوه منظوم اثرونه هریو (شرح ابیات شرح ملا جـامي) او (ترجمهٔ منظومه بحث کحل بزبان افغاني) دواړه په یوه وقایه کې په ۱٦ مخونـو کـې دهند و پریس په مطبعه کې دپیاري لال په اهتمام په ۱۳۰۸ کال چـاپ شـوی دی چې چاپي نسخه یې د ښاغلي رفیع په ځاني کتابتون کې موجوده ده .

شرح ابیات شرح ملا جامي دچاپي نسخې داول مخ څخه شـروع کیـږي او تـر ۱۴ مخ پورې دوام کوي . ترجمه منظومه بحث کحل بزبان افغاني د ۱۴ مـخ څخـه پیل او د ۱٦ مخ دپای پورې دوام کوي . شروع یې دغزل پـه فـورم ده او دچـاپـي نسخې په ۱۵ مخ کې د (نحو رطل ریتاء) ترعنوان لانـدې څوارلـس څپیزه مثنـوي شروع کیږي .

(شرح ابیات شرح ملا جامي) اوږده شپاړلس څپیزه مثنوي ده چې پخپـل ځای به دهغې په باب یادونه وشي دپورتنیو اثرونو ویونکـی سـید مجـدد ننګرهـاری دی چې په ۱۲۸۷ هـ ق کال دننګرهار په روداتو کې زیږیدلي او په ۱۳۴۷ هـ ق کـې مـړ شوی دی . نوموړی پـه منطـق ، فقـه ، صـرف ، نحـو ، ریـاضي او اخـلاق کـې ښه معلومات درلودلا مذهبي شعرونه یې ویلي او دیني مسایل یـې پـه پښتـو نظـم اړولي دی . شرح ابیات ملا جامي او رساله (کحل) دده له تالیفاتو څخه دي . (۱)

په څوارلس هجایي مثنوي کې فشارپه دوهمـه ، شـپږمه ، لسـمه ، او څوارلسـمه هجاباندې راځي او عروضي بڼه او تقطیع یې دسیلابو تونیک سیسـتم لـه مخـې پـه لاندې ډول ده :

خوارلس هجایي مثنوي : ں - ں | ں ں - ں | ں ں - ں | ں ں - ||

دادی دنوموری منظومي رسالې دخو بیتونو درکنونو عروضي تقطیع په لاندې ډول دپوهاند رشاد په لارښوونه راوړم :

تفضل به	خود عمل کــــوی	تمیز کې	په سرعت
چې نشته	په کې یوتی د	فعل ونه	کړي غفلت
شارح عـــــ	ـــلیه رحمه ښه	جوابونه	وکړه سم
خودچپ شو	معترض په	خپل ځای کښیناســـ	ـته بې غم

دادی دهمدی پورتنی منظومې څو بیتونه چې عروضي تقطیع یې دپورته په شان کیږي ، راوړم :

خوشــــحال دې مصنــــف وي دشـــبهونه شـــو دی خـــلاص
شـــارح چـــې وي ملـــگری هیـــخ دې نـــه کـــوی وســـواس
بیـــا راغـــی معـــترض کـــوی پوښتنـــه ددلیـــل
عمـــل ولـــې مظـــهر مرفـــوع کـــې نـــه کـــاندي تفضیـــل
ســـبب یـــې درنـــه غـــوارم جـــواب راکـــه پـــه تلـــوار
زه یمـــه معـــترض رانـــمه-بـــه چیرتـــه شـــې قـــرار
شـــارح وایـــې جـــواب دی واخلـــه څلـــه کـــوې شـــور
غـــوږ کیـــښږده راتـــه ســـم ســـترگې بینـــا کـــړه نـــې شـــبکور
تفضیـــل نـــه کـــه عقـــل دفعـــل زه یم تـــرې خـــبر
چـــې نشـــته دتفضیـــل ســـره هیـــخ فعـــل برابـــر
جـــواب وکـــړ شـــارح شـــرح ملاکـــې ښه ســـمبال
روان شـــو معـــترض دلـــگیر خفـــه پـــه زړه مـــلال
بیاهســـې مســـبب چـــې مفضـــل وي نـــن زمـــان
جـــاري وي پـــه اول اعتبـــار دی پـــه ډیـــرښه شـــان
بیـــا هغـــه اســـم تفضیـــل چـــې وي منفـــي وایم حـــال
عمـــل بـــه کـــا مرفـــوع مظـــهر کـــې هلتـــه بـــې جنجـــال
رجـــل اوس دی پوشـــي هســـې شـــې واوره داکـــلام
چـــې دی اســـم تفضیـــل دده صفـــت لفـــظ کـــې مـــدام

همدارنګه سید عبدالغفار پخپل منظوم اثر (ګلشن رنګین) کې چې دمولوي عبدالخالق الخاص د(استقلال) دمنظومي سره یو ځای په یوپښتی کې په ۱۳۰۲ هـ ش کې چاپ شوی او زړه چاپي نسخه یې دبناغلی رفیع سره موجوده ده. دچاپي نسخې ۸۰ مخ چې دګلشن رنګین لومړی مخ کیږي،په څوارلس څبیزه مثنوي کې ویل شوی دی. دګلشن رنګین دڅوارلس څپیزې مثنوي دپیل بیتونه دادي:

لایق حمد ثنا دی په درګاه دذوالجلال	خالق دکل جهان دی چیرته نه لري مثال
سلطان دبحروبر دی بي وزیره بې چګون	ظاهرېي تول عالم کړ په ارشاد دکاف ونون
درود په پاک رسول وایم بې حده لا معدود	یونوم یې محمد دی بل احمد او بل محمود
لري څلوریاران چې یو صدیق دی بل عمر	عثمان یاریې دریم دی څلورم علي حیدر
رحمت وکړې خاونده په یارانو درسول	په واړو مومنانو دادعایې کړې قبول

مآخذ:

(۱)- هیوادمل . زلمی . فرهنګ زبان وادبیات پښتــو. جلـداول ، کـابل ۱۳۵٦ش کال . ۲۴۰ مخ .

پښتو شپاړس هجایي مثنوي او دهغې تاریخي سیر

په پښتو اوږده یعنې شپاړس هجایي مثنوي کې عموماً فشار په دریمه اوومه یوولسمه او پنځلسمه هجاء باندې راځي. ددې مثنوي دهربیت نیم بیتي کلمه شپاړس او کله پنځلس هجاوې لري یعنې کله دهربیت دهجاوو شمیر (۱۶+۱۶) او کله (۱۵+۱۵) وي. داپه کې شرط ده چې دبیت دواړه نیم بیتي به دهجاوو دشمیر له پلوه سره مساوي وي.

داوږدې مثنوي لومړنی بیلګه دامانت ملیار په (قصه شهزاده دل افزا او شهزادۍ دل افروز) کې ګورو. دامانت ملیار دژوندانه زمانه ددیارلسمې پیړۍ اواخر اټکل کیږي. نوموړی دیوسف زو په سیمه کې دمیني په کلي کې ژوند کاوه او دعوامو په ډله کې ددیارلسمې هجري پیړۍ په اواخرو کې. داستان ویونکی شاعر تیر شوی دی. (۱)

امانت ملیار پورتنی منظومه قصه دغزلو. قصیدې دولس هجایي مثنوي او شپاړس هجایي مثنوي په چوکاټ کې نظم کړې او دقصې تسلسل یې په نوموړو فورمونو کې ساتلی دی. دامانت ملیار دغه منظومه کیسه په ۱۱۲ مخونو کې دمیا حاجي حمدالدین او محمدنظیر له خواپه ۱۳۲۲ هـ ق کال په لکشمي ستیم پریس لاهور نه خپره شوې ده. (۲)

ددې منظومې کیسې د ۷ مخ خخه تر ۹ مخ پورې او همدارنګه د ۸۳ مخ خخه تر ۸۴ مخ پورې دمنظومې فورم اوږده مثنوي ده.

داوږدې مثنوي عروضي بڼه او تقطیع دسیلابونو تونیک سیستم له مخې په لاندې ډول ده:

الف: شپاړس هجایي:

ں ں - ں | ں ں - ں | ں ں - ں | ں ں - ں ||

ب : پنځلس هجايي :

ں ں – ں | ں ں – ں | ں ں – ں | ں ں - ||

دادی دفاضل استاد پوهاند رشاد پـه لاربسوونـه دخو بیتونـو درکنونـو عروضـي تقطيع په لاندې ډول راوړم :

بوډۍ ووې	شهزاده ته	ته غم لرې	کړه له دله	
څه دې غم دی	څله غم کړې	غرضي دې	شوه بلبله	
که دې ولي	ده په سترګو	سيال يې نشته	په عالم کې	
زوږ دحسن	يې خور شوی	په عرب او	په عجم کې	
هسې رنګ له	په قد سمه	شرموې سر	وې قجورې	
ملاقات ته	يې مشتاقې	دفردوس د	جنت حورې	
تور اوربل چې	په قمر جب	ين که خور ل	که دوريغ	
ته به وايې	چې ملاحاشي	ی ليکلي	په کاغذ	

په همدې ترتيب ملا عبدالباقي افغان چې دعبدالرسول اخوندزاده زوی او دمحمود لمسی و عبدالباقي يـو متشرع او دينـي عـالم و . نومـوړی دخوارلسمې هجري داولې نيمايي يو پښتون شاعر تير شوی دی . دې په پښتو ادب کـې لومړنـی سړی دی چې يو مسـتقل اثـر يـې پـه اوږده مثنوي پـه پښتـو د (تبيين الواجبات لتخريب العادات) په نامه منظوم کړی چې دبيتونو شمير يې (۵۷۰۷) ته رسيږي . پـه دغه منظوم اثر کې علاوه داوږدې مثنوي خينـي نورشـعري فورمونـه ،لکـه غـزل او رباعي هم ليدل کيږي . ددې منظوم اثر عنوانونه په دري دي او پـه ځينـو ځايونـو کې آيات او احاديث دي چې دهغوی تشريح يې په پښتو نظم دمثنوي په بـڼـه کـړې ده . دی دبې ځايه عادتونو او رواجونـو سخت مخـالف و او ددې مطلـب دتبليـغ دپاره يې نوموړی اثر منظوم کړی دی . پښتانه شعراء دوهم ټوک په (۶۷۳) مخ کـې دملا عبدالباقي ژوند تر ۱۳۱۹ هـ ق کال پـورې ښودل شـوي دی ، ولـې پـه هغـه عالمانه مقاله کې چې فاضل استاد پوهـاند رشـاد د (عبدالبـاقي کـاکړ او عبدالبـاقي افغان يو سړی دی) ترعنوان ليکلی او دجمهوري پلوشه په دريمـه ګڼه ۱۳۵۶ هـ ش کال خپره شوې ده . نوموړی فـاضل اسـتاد ليکلـي چې مـلا عبدالبـاقي پـه ختـه کندهاری کاکړ و چې (افغان) تخلص يې کاوه . نوموړی ۱۳۴۴ هـ ق کال درجـب دمياشتې په دولسمه نيټه دسه شنبې په ورځ پـه کندهـار کـې مړ او خپلـې پلارنـی هديره کې خاوروته سپارل شوی دی .

دده دغه منظوم اثر کله په دوونومو(تهذيب الوجبات) و (تبين الوجبات لتخريب لعادات) يادشوی دی . کومه چاپي نسخه چې دکندهاري تاجر غلام محمد خجندي له خوا په ۱۳۴۱ هـ ق کې په لاهور کې چاپ شوې ده. دکتاب نوم تبيين الواجبات التخريب العادات ايښودل شوی دی چې دواړه نسخې په ترتيب او عناوينو کې ورته دي .

دپښتانه شعراء دوهم ټوک ليکنه په نورو کتابونو ،لکه پښتو ادب تاريخ ، افغانستان نومي کتاب او آريانا دايره المعارف کې عنعنوي نقل شوی او حتی په آريانا دايرة المعارف کې دغه تيروتنه دومره زياته شوې چې يواځر په دوو نوموکې ددوو کسانو تاليف ګڼل شوی دی . واقعيت دادی چې ددې اثر مولف يو سړی ، هغه هم ملا عبدالباقي افغان دی . (۳)

ددې منظوم اثر څلور عنوانونه مخکې له چاپ څخه په سراج الاخبار کې د ۱۲۹۶ کال په پنځمې ، شپږمې ، لسمې ، يوولسمې او څوارلسمې ګڼوکې خپاره شوي دي . دسراج الاخبار په پنځمه ګڼه ۲۵ دميزان ۱۲۹۶ هـ ش کال (داسلام وپادشاه ته دعا) تر عنوان لاندې خپور شوی دی . (۴) زه هم ددې پورتنی خپور شوي نظم څو بيتونه دبيلګې په توګه راوړم :

ضيـــاء الملتـــه والديـــن دې لـــه غفرانـــه بـــهره ورســـي
هغـــه څوک چـــې خليفـــه دی پـــه قـــرآن دې منورســـي
فخـــر ديـــن شـــمع دولـــت د احمـــدي ملـــت ســـراج
دخلـــت پـــه خلفـــت ښاد ســـه ، لـــه حکمتـــه يـــې ســـه تـــاج
کـــوز دې نـــه ســـي تخـــت وتـــاج لـــه چـــې جوړســـوی لـــه ســـرابه
عـــالي خيـــال دې کوثـــر مومـــي چـــې مخلـــوق ســـي پـــه ســـيرابه
تـــه راضـــي ســـې پـــه دوه کونـــه ميســـر دهـــر عمـــيره
لـــه امـــير ابـــن الامـــير ابـــن الامـــيره
ښه امـــير حبيـــب الله تـــه کســـب وکـــار دحبيـــب ورکـــه
معـــاون دې نصـــرالله ســـي پـــه نصـــرت يـــې مظفرکـــه
پـــه اتبـــاع دښه وزيـــر چـــې يادســـو دوی ثـــاني اثنـــين
مزيـــن متديـــن شـــه بـــهما والحســـنين
حبيـــب ګوري لـــه يثربـــه هرســـاعت تاتـــه ای لـــوړه
ســـرچشـــمه داســـلام تـــه يـــې حـــق تعـــالی دې مکـــره خـــره
امـــت بـــاغ دمصطفـــی دی ســـرچشـــمه يـــې شـــو افســـر

سـردې مــه شــه کــور لــــه مــوره پــــه حضــــور دپیغمـــبر
دتمـــــام امـــــت بابـــــا شـــوی تـــــرزاره واره هلکـــــه
ســتا عــزت دې آســـــماني وي نــــاز دې مــــه لويـــــرې پرزمکـــه
يـــــاالله العـــــالمين پـــــه طفيـــــل دمصطفـــــــی
شـــه خـــادم دشـــريعت چـــــې جـــهان ســــي مصفـــــا

په همدې ترتيب له عبدالباقي افغان څخه وروسته بل پښتو ن شاعر سيد مجدد ننګرهاری دی . نوموړی دڅوارلسمې هجري پيړۍ داواسطو شاعر تـير شـوی دی . سيد مجدد ننګرهاری د (شرح ابيات شرح ملا جامي) ترعنوان لانـدې منظومـه پـه شپاړ س هجايي اوږده مثنوي نظم کړې ده . دسيد مجدد معر في په مفصلـه تـوګه په څوارلس ځپيزه مثنوي کـې شـوې ده . دلتـه دده دپورتنـۍ منظومـې دشپاړ س هجايي اوږدې مثنوي څوبيتونه دبيلګې په توګه راوړم :
زخمونـــــو دنـــــيزولره صحـــــت شـــــته زمـــــا جانــــه
مـــولی چـــې وکـــه فضـــل پرهـــرروغ کـــه بـــې نقصانـــه
يوعـــدل دويم وصـــف هـــم تـــانيث معرفـــه ځوانـــه
پـــه شـــمار پـــوره خلـــور دا يـــادلره نـــه شـــي ســـتومانه
اتـــم نـــون دی زيـــاتي بيـــا چـــې الـــف پـــرې مقـــدم وي
چـــې دوی پـــه چـــاکې وي او دی صفـــت اويـــاعلم وي
بـــهتر يـــو مـــوړ پـــه نـــزد دخلقـــو تاســـونه ځوانـــانو
ســـيالی راســـره مـــه کـــوئ خبرشـــئ عزيزانـــو
کـــه نـــه ويريـــدې رب نـــه زرخـــبر شـــئ لـــه دې حالـــه
پروامـــــې نـــــه وی هيـــــڅ نـــــه دثـــــواب او دوبالـــــه
بـــارکړي مـــې پـــه ځان دي ســـتا غمونـــه اې محبوبـــې
ذليـــل دی کـــه قلـــوب زمـــا فريـــاد کـــوم مرغوبـــی
اې دواړومزدورانـــــو تاســـــې لاړشـــــئ پـــــه فـــــرار
خـــبر شـــئ ځان محکـــم کـــړئ تيښتـــه بيانـــه کـــړئ اختيـــار
ودې نـــه غـــورځوي تاســـې پـــه بـــدی کـــې خپـــل عمـــر
پښيمانـــه بـــه شـــئ اره کـــه مـــې وايســـته خنجـــر
تحقيـــق دغـــه اوبـــه زمـــا دپـــلار او دجـــددي
هـــر څوک چـــې بيـــا دعـــوې کـــا دعـــوې واره ددوی رد دي

چې قصدمې دکار نیک دی که مې توان وشي ای جانه
لیکن نشته قدرت زما دلګیر ګرځم بیشانه
قسم کوی په خدای سره بو حفض چې عمر دی
مشهور په درست جهان چې ،دویم یار دپاک سرور دی .

مآخذونه :

(۱) – هیوادمل ، زلمی ، فرهنګ زبان وادبیات پښتو جلد۱ ، کابل ۱۳۵٦ ، ۵۳ مخ .

(۲) – رفیع ، حبیب الله ، پښنو پانګه ، دوهم ټوک ، کابل ۱۳۵٦ ش کال ، ٦۹۴-٦۹۵ مخونه ، ۱۱۵۲ پرله پسي نمبر .

(۳) – رشاد، پوهاند عبدالشکور ، (عبدالباقي کاکړ او عبدالباقي کندهاری یوسړی دی) د " جمهوري پلوشه " (مجله) دریمه ګڼه ، کابل . ۱۳۵٦ش کال ، ۳۰-۳۳ مخونه .

(۴) – سراج الاخبار ، پنځمه ګڼه ، د ۱۲۹٦ کال دبرات ۲۵ ، چې د ۱۹۱۷م کال د اکتوبر دمیاشتې ۱۸ سره سمون خوري .

اخځونه

الف : چاپي آثار :

۱ بریګنسکي . (آثار منظوم رودکي باترجمه روسي) ، مسکو ، ۱۹٦۴ م کال .

۲ براون . پروفیسور اداوارد . تاریخ ادبـي ایـران . جلـد اول . (از قدیمـترین روزګاران تازمان فردوسي. . دعلي پاشاصالح ژبـاړه تحشـیه او تعلیـق) .ابـن سـینا چاپ دوم . تهران . ۱۳۳۵ کال .

۳ براون . پروفیسور ادوارد تاریخ ادبي ایران . (از فردوسي تا سـعدي) (فتـح الله مجتبایي ژباړه او حواشي) . مروارید . تهران . ۱۳۴۱ ش کال .

۴ براون ، پروفیسور ادوارد ، تاریخ ادبي ایران ، (ازسعدي تاجامي) ، (د علي اضغر حکمت ژباړه او حواشي) ابن سینا ، چاپ دوم ، تهران ۱۳۳۹ ش .

۵ شفق ، داکتر رضا زاده دهرمان اته تالیف ، تـاریخ ادبیـات فارسـي ،تـهران ۱۳۵۱ ش کال . (ترحمه)

٦ صفا ، دکتر ذبیح الله ، ګنج سخن ، (ازرودکي تا انـوري) ، جلـد اول چـاپ دوم . تهران ، ۱۳۳۹ ش کال .

۷ صفا ، داکتر ذبیـح الله ، تـاریخ ادبیـات در ایـران ، (از اغـاز عـهد اسـلامي تادوره سلجوقي) ، جلد اول ، تهران ، ۱۳۳۸ ش کال .

۸ صفا ، داکتر ذبیح الله تـاریخ ادبیـات در ایـران ، چـاپ سـوم . جلـد دوم ۱۳۳۹ ش کال .

۹ ضیف ، داکتر شوقي فصول فی الشعرونقده ، مصر ، ۱۹۷۱ م .

۱۰ ګیلانی ، مدرس مرتضی په سمونه او کتنه مثنوي هفـت اورنـګ جـامي ، کتاب فروشي سعدي ، چاپ دوم . ۱۳۵۱ ش کال .

۱۱ گنجه ای ، حکیم نظامي . کلیات خمسه ، (مخزن الاسرار، خسرو وشیرین،لیلی ومجنون، هفت پیکر ،اسکندرنامه) چاپخانه سپهر ، چاپ سوم ، تهران ، ۱۳۵۱ کال .
۱۲ موتمن ، زین العابدین . تحول شعر فارسي ، تهران ، ۱۳۳۹ ش کال .
۱۳ نعماني ، علامه شبلي . شعر العجم ، جلد چهارم ، (دسید محمد تقي فخر داعی گیلانی ژباړه) ابن سینا ، چاپ دوم ، ۱۳۳٦ ش کال
۱۴ اثر عبدالحلیم . تیر هیر شاعران ، پیښور ، ۱۹٦۳ م کال .
۱۵ بینوا ، عبدالروف . اوسنی لیکوال ، لومړی ټوک ، کابل ، ۱۳۴۰ کال
۱٦ پښتو ټولنه ، پښتانه شعراء ، دریم ټوک ، ۱۳۴۲ کال .
۱۷ پښتو آریانا دایرة المعارف . دریم ټوک ، کابل ، ۱۳۳۷ کال .
۱۸ پښتو آریانادایرة المعارف . دیارلسم ټوک ، کابل ، ۱۳۳٦ کال .
۱۹ پښتو ټولنه ، دزیری جریده . ۱۳۵۷ کالنی
۲۰ جلال آبادی ، میا فقیرالله . فواید میا فقیرالله ، کابل ، ۱۳۵۹ کال (دپوهاند رشاد په سریزه)
۲۱ جلال آبادي ، میافقیرالله . اسماء الحسنی میا فقیرالله ، کابل ، ۱۳۵۹ کل (دپوهاند رشاد په سریزه)
۲۲ حبیبي پوهاند عبدالحی . پښتانه شعراء ، لومړی ټوک ، کابل ، ۱۳۲۰ کال
۲۳ حبیبي . پوهاند عبدالحی ، دپښتو دادبیاتو تاریخ ، دوهم ټوک ، کابل . ۱۳۴۲ ش کال .
۲۴ خټک ، سکندخان . لیلی ومجنون ، کابل ، ۱۳۵۸ ش کال (ددوست شینواری په سریزه)
۲۵ خدمتکار خېرندوی عبدالله . پښتانه شعراء ، خلورم ټوک ، کابل ، ۱۳۵۷ ش کال .
۲٦ خلیل ، همیش . ورکه خزانه ، لومړی ټوک ، پیښور ، ۱۹٦۰ م کال .
۲۷ داوي ، رحمت . لیلی ومجنون ، کابل ، ۱۳٦۰ (دمصطفی په سمونه او سریزه)
۲۸ رشاد ، پوهاند عبدالشکور ، دخمکنو میا عمر (رح) ، کابل ، ۱۳٦۰ ش کال
۲۹ رښتین صدیق الله . پښتانه شعراء ، دوهم ټوک ، کابل ، ۱۳۲۱ ش کال
۳۰ رفیع حبیب الله . ادبي ستوري ، لومړی ټوک ، کابل ، ۱۳۵۳ ش کال .
۳۱ رفیع حبیب الله ادبي ستوري ، دوهم ټوک ، کابل ، ۱۳۵۹ ش کال .

۳۲ رفیع حبیب الله . پښتو پانګه ، لومړی ټوک ، کابل ۱۳۵۴ ش کال .

۳۳ رفیع حبیب الله . پښتو پانګه ، دوهم ټوک ، کابل ، ۱۳۵٦ ش کال .

۳۴ رفیع حبیب الله . پښتو کتاب ښود ، کابل ، ۱۳۵٦ ش کال .

۳۵ کندهاري ، مولوي صالح محمد . پښتو مثنوي ، کابل ، ۱۳۵۰ ش کال . (دپوهاند حبیبي په سریزه).

۳٦ اخلاص مولوي عبدالخالق ، استقلال ، دچاپ ځای (؟) دچاپ کال (؟)

۳۷ سیدعبدالغفار ، ګلشن رنګین ، دچاپ ځای (؟) ، دچاپ کال(؟)

۳۸ ننګرهاري ، سید مجدد ، شرح ابیات شرح ملا جامي بزبان افغاني - پخواني هند ، هندوپریس ، ۱۳۰۸ کال .

۳۹ ننګرهاری ، سید مجدد ، منظومه کحل بزبان افغاني ، پخواني هند ، هندوپریس ، ۱۳۰۸ کال .

۴۰ هوتک ، محمد بن داود ، پټه خزانه . خلورم چاپ ، ادبیاتو پوهنځی ۱۳۵٦ کال .

۴۱ هیوادمل ، زلمی ، فرهنګ زبان وادبیات پښتو ، جلد اول ، کابل ، ۱۳۵٦ کال .

ب : لاسکښني (قلمي) :

۱: ختک ، خوشحال خان . اخلاق نامه . (قلمي نسخه)

۲: ختک ، خوشحال خان ، فراق نامه . (قلمي نسخه)

۳: ماشوخیل ، حمید ، شرعة الاسلام . (قلمي نسخه)

۴: ناظم ، میر حیدر ، دپښتو منظوم تاریخ داسلام له مخه تر امیر شیر علیخان پورې په اتو ټوکو کې (قلمي نسخه)

ج : لیکنې (مقالې) :

۱: بریښ : " مولوي احمد دتنګی " کابل مجله . دریمه ګڼه . ۱۳٦۰ ش کال .

۲: رفیع ، حبیب الله : " په پښتو کې دزیاتو آثارو ښتن ملا نعمت الله " جمهوري پلوشه . (دوه میاشتنی خپرونه) . دوهمه ګڼه . دغبرګولی او چنګاښ دمیاشتې کابل ، ۱۳۵٦ ش کال .

۳: رشاد ، پوهاند عبدالشکور ، ورکه خزانه . (ورمه) ننځمه - شپږمه ګڼه ، ۱۳۳۸ ش کال .

۴: رشاد ، پوهاند عبدالشکور : " احمد اخون خیل اواحمد دپچگی یوسړی دی زیری (جریده) دتلې دمیاشتې شپږمه نیټه ، ۲۷ گڼه ، ۱۳۵٦ ش کال .
۵ : رشاد ، پوهاند عبدالشکور : " عبدالباقي کاکړ او عبدالباقي کندهاري يو سړی دی " جمهوري پلوشه ، دریمه گڼه ، ۱۳۵٦ ش کال .
٦: رشاد ، پوهاند عبدالشکور : " دشاهنامې ناظم او شاهنامه " وږمه ، کابل ، ۱۳۴۰ ش کال .
۷: رشاد ، پوهاند عبدالشکور : دامیرعلي شیر (میزان الاوزان) او دهغه په باب دمولف او بابر ترمنځ محاکمه " ، کابل مجله ، پنځمه گڼه ، ۱۳٦۰ ش کال .
۸: هیوادمل ، زلمی : " میرحیدر ناظم " کندهار ، دغبرگولی گڼه ، ۱۳۵۴ ش کال .

Serial No: 7

Historical Background and Developmental Process Of Masnavi in Pashto Literature

By

Associate-Professor Jalaluddin

Published

By

Afghanistan Study Center (ASC)

Peshawar 1999-
Copies 2000-